

BAHATTİN ŞAKİR

(1874-1922)

Alaattin UCA

BAHATTİN ŞAKİR

(1874-1922)

Alaattin UCA*

* Prof. Dr. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Karaman. E-Posta: alaattinuca@kmu.edu.tr

BAHATTİN ŞAKİR

(1874-1922)

Alaattin UCA

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek

Kapak ve Sayfa Tasarımı: Duvar DESIGN

Basım Tarihi: Ağustos 2026

Yayıncı Sertifika No: 49837

E-ISBN: 978-625-8936-49-0

© Duvar Yayınları

853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir

Tel: 0 232 484 88 68

www.duvar yayinlari.com

duvarkitabevi@gmail.com

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	4
GİRİŞ	7
1.BÖLÜM	10
1.1.Bahattin Şakir’in Ailesi ve Çevresi	10
1.2.Yaşam Biçimi	12
1.3.Kişisel Özellikleri.....	15
1.4.Ruhsal Durumu Güçlü ve Zayıf Yönleri	23
1.5.Ailesi ve İnsanî İlişkileri	25
1.6.Hayatındaki Dönüm Noktaları.....	27
1.7.Etkilendiği ve Etkilediği Kişiler, Olaylar ve Kurumlar	29
1.8.Duygu ve Düşünce Dünyası	34
2.BÖLÜM	42
2.1.Bahattin Şakir’in İttihat ve Terakki Cemiyeti’ndeki Rolü	42
2.2.Teşkilat-ı Mahsusa Görevleri ve Siyasi Faaliyetleri...44	
2.3.Adli Tıp Alanındaki Çalışmaları	51
2.4. Ermeni Meselesindeki Rolü.....	57
2.5.Yurt dışına Çıkışı ve Şehit Edilmesi.....	63
SONUÇ	71
KAYNAKÇA	73
YAZARIN YAYINLARI	78
Kitaplar:.....	78
Kitap Bölümleri:.....	79
Makaleler:.....	81
Bildiriler	88
Ansiklopedi Maddeleri	91
Diğer Yazılar	92

ÖNSÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde önce Yeni Osmanlılar veya Genç Osmanlılar daha sonra da Jön Türkler olarak adlandırılan bir jenerasyonun varlığı bilinmektedir. Bu jenerasyonun Tanzimatın ilanında, çeşitli isyanların çıkarılmasında, padişahların tahttan indirilmesinde, hükümetlerin değiştirilmesinde hatta Sultan Abdülaziz'in ölümünde rolleri olduğu genel kabul görmektedir.

Jenerasyonun son halkasını oluşturan Jön Türkler hakkında iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan birine göre Jön Türkler Türk demokrasi tarihinde demokratikleşmenin mihenk taşı sayılabilecek ve kendilerinden önceki kuşağın katkıda bulunduğu Tanzimatın devamı niteliğinde olan Meşrutiyetin yeniden uygulamaya konulmasını sağlamakla alana önemli katkıda bulunmuşlardır. Padişahların yetkilerinin kısıtlanması, anayasanın ilan edilmesi, meclisin açılması gibi pek çok demokratik gelişmenin arkasında bunların olduğu düşünülmektedir. Başka bir yaklaşıma göre de Jön Türkler yeterince bilgi birikimine sahip olmadan plansız ve programsız bir şekilde ordunun gücünü de yanlarına alarak Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimini bir şekilde ele geçirmişlerdir. Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında uğranılan hezimetten ders almayarak Osmanlı İmparatorluğu'nu Birinci Dünya Savaşı'na sokmuşlardır. Kısacası 1908'den 1918'e kadar geçen 10 yıllık süreçte devletin yıkılmasına sebep olmuşlardır.

Olaya nereden bakarsanız bakın, masanın hangi tarafında olursanız olun bu küçük hacimli kitapta Jön Türklerin efsane ismi, kara bahtlı, kör talihli bir vatanperver, Doktor Bahattin Şakir'in kısa fakat heyecan dolu hayatını okumak imkânı bulacaksınız. Hakkında çalışmalar yapmış bir kişi olarak onu yeniden okuyucularla buluşturmak istedim. Yeniden diyorum çünkü malum olduğu üzere Bahattin Şakir Bey hakkında birçok kitap ve makale yayınlanmıştır. Hatta tarafımdan

onunla ilgili bir doktora çalışması yapılmış ve doktora tezimiz de kitap olarak okuyuculara sunulmuştur. Bu kitabın hazırlanmasında başta doktora tezim olmak üzere diğer yayınlarımdan ve literatürde bulunan çeşitli kaynaklardan istifade edilmiştir. Hakkında yapılan çok sayıda yayına rağmen Bahattin Şakir'in Türk toplumu tarafından yeterince tanındığını, söylemek mümkün değildir.

Bahattin Şakir, geleceğin padişahlarını Meşrutiyete hazırlamak için İttihat ve Terakki Cemiyeti adına Osmanlı Sarayı ile irtibat kuran kişidir. Evliliğini bile bu hedef doğrultusunda şekillendirmiştir. Onun bu özellikleri maalesef tam olarak bilinmemektedir. Bahattin Şakir aynı zamanda, 27 Mayıs 1915 tarihinde çıkarılan ve kamuoyunda “Tehcir Kanunu” olarak nitelendirilen Sevk ve İskân Kanununun perde arkasındaki isimlerinden biridir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşundan yani 1889 yılından kendini feshettiği 1918 yılına kadar yaşanan olayların içinde olup kendisini saklamayı başarmıştır. Bakan ve milletvekili olmadığı halde bakan ve milletvekillerini yönlendirebilmiştir.

Bahattin Şakir, Auguste Comte'un pozitivistliğini Türkiye'ye taşıyan ideolog Ahmet Rıza Bey'in Paris'teki ekibinde yer almayı başarmış ve onunla çalışmış hatta Ahmet Rıza Bey'i bile etkileyebilmiş, uçuk kaçık fikirleri olan müfrit bir milliyetçidir. Bahattin Şakir Askerî Tıbbiye' den mezun bir doktordur. Şerif Mardin'in dediği gibi Bahattin Şakir'in de içinde bulunduğu bu doktorlar aynı zamanda devlet adamı hüviyetine bürünmüştür. Dolayısıyla bunlar Devlet adamı-Devlet ilişkilerini Doktor-hasta ilişkisi olarak yorumlamışlardır. Bu mantığa göre Devlet hasta ise devlet adamı hastayı iyileştirmek zorundadır. Bu nedenle Bahattin Şakir'in içtimai tabip rolüne girdiği düşünülebilir.

Bu kitap Bahattin Şakir hakkında yapılan çalışmaların hülasasıdır. Onun hakkında bilinmeyen hemen her hususu bilmek, onun nasıl çileli bir hayat yaşadığını görmek, fikirlerini anlamak, bilimsel çalışmalarına tanık olmak,

siyaseten ne tür faaliyetler içinde olduğunu kavramak, niçin şehit edildiğini ve niçin yurtdışında unutulduğunu hatırlamak için bu kitabın bir solukta okunması gerektiğini düşünüyorum. Bunun için elimizde mevcut bütün bilgiler damıtılarak, kolay okunmasını sağlamak amacıyla sayfa sayısı sınırlandırılarak bu kitap yazılmıştır.

Bahattin Şakir Bey hakkında bu özün ortaya çıkması elbette ki daha önce yapılan uzun ve yorucu çalışmaların sonucunda gerçekleşmiştir. Bu nedenle çalışmalarım sırasında desteklerini gördüğüm bütün dostlarıma sevgi ve saygılarımı sunuyorum. Ayrıca bu hülasanın okuyucularla buluşmasına vesile olan Duvar Kitabevinin çalışanlarına da teşekkür ediyorum.

Alaattin Uca
2026

GİRİŞ

Bahattin Şakir, çok genç yaşta atıldığı siyaset ortamında İttihat ve Terakki Cemiyeti saflarında hiç durmadan, korkmadan kendince doğru bildiği hedefler doğrultusunda hayatı boyunca yürümekten çekinmemiştir. 48 yıllık kısa hayatına belki de yüzlerce yılda yaşanamayacak olayları sığdırmıştır. İsteseydi Sultan II. Abdülhamit'in ihsanlarından yararlanır, Boğaziçi'ndeki yalılardan birinde doktorluk mesleğini icra eder ne Ermeni ne Rum ne Bulgar ve ne de memleketin herhangi bir sorunuyla uğraşmaz, eşinin ve çocuklarının başında mutlu bir hayat yaşayabilirdi.

1876'da ilan edilen Birinci Meşrutiyete 1878'de son verildiğinde o 4 yaşındaydı. İstibdat devri olarak nitelendirilen bu devir onun çocukluğunun geçtiği dönemdir. Biraz büyüüp okul yaşına geldiğinde Meşrutiyet yönetimini yeniden getirmek düşüncesinde olanlarla yolu kesişmiştir. Askerî Tıbbiye'de öğrenci iken gizli bir teşkilat olarak kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde yer almıştır. Zamanla Cemiyet içerisinde komiteci bir ruhla hareket etmeye başlamıştır. Onun bu tür davranışları Sultan II. Abdülhamit tarafından fark edilmiş ve Erzincan'a sürülmüştür. Oradan Paris'e kaçarak Ahmet Rıza Bey'e katılmıştır. Hatta Ahmet Rıza Bey'i fikirleriyle etkilediği şeklinde ifadelere de rastlanmaktadır. İddiaya göre ilk zamanlar Ahmet Rıza Bey, Comte teorisinin otoriter tarafından etkilenmiştir. Bahattin Şakir'i tanıdıktan sonra ise teorinin totaliter yönünü yani devletin bireylerin hayatını, fikirlerini ve özel alanlarını tamamen kontrol altına almayı amaçlayan, muhalefete ve farklılığa yer vermeyen baskıcı bir anlayışı benimsemeye başlamıştır.

Bahattin Şakir, Sultan II. Abdülhamit döneminin sonlandırılması için yapılan faaliyetler içinde yer almış yurt içinde ve yurt dışında bu uğurda gayret göstermiştir. Paris'te Ahmet Rıza Bey ve ekibinde yer alan Doktor Nazım Bey, Samipaşazade Sezai gibi önemli isimlerle birlikte çalışmıştır.

Paris'te iken Prens Sabahattin Bey'in savunduğu adem-i merkezîyet fikrini Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesine sebep olacağını düşünerek şiddetle reddetmiş onunla basın üzerinden fikir mücadelesine girmiştir.

Meşrutîyetin yeniden ilanı için çıktığı yolda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hedefleri doğrultusunda çalışmalar yürütmüştür. Bu çalışmalar sonunda Cemiyet amacına ulaşmıştır. Sultan II. Abdülhamit Meşrutîyeti yeniden ilan edip, anayasayı yürürlüğe koyup, Meclis-i Mebusanı yeniden açmıştır. Hürriyet ortamının yeniden tesisiyle birlikte Bahattin Şakir de pek çok İttihatçı gibi İstanbul'a geri dönmüş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yurtdışında yayın yapan yayın organlarından biri olan Şura-yı Ümmet gazetesinin İstanbul'a getirilmesini sağlamış ve gazetenin imtiyaz sahibi olmuştur. II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi ve ondan sonraki süreçte aktif bir siyaset adamı olarak etkinliğini sürdürmüştür. Gizemli ve aksiyon dolu ilginç bir hayat yaşamıştır.

Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı, Mondros Mütarekesi ve işgaller süreciyle Osmanlı İmparatorluğunun dağılışına tanık olmuştur. Bütün bunlar olurken üst düzey ama aslında görünmeyen, perde arkasında bir sorumluluğu omuzlarında hissetmiştir. Çok istemesine rağmen Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasına engel olamamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasını önlemek için Comte teorisinin totaliter anlayışıyla hareket ederek mutlak kontrol, tek lider tek parti, resmi ideoloji, sürekli propaganda, baskı ve korku kavramlarını ön plana çıkarmaya çalışmış ve etrafındakilere bu fikirleri telkin etmiştir.

Osmanlıdan Cumhuriyete intikal eden ve dünya kamuoyunda sürekli gündemde tutulmaya çalışılan Ermeni meselesinin odak noktasında yer almıştır. Türk dünyasında tanınmazken, bölücülük ve ırkçılık yapmaktan bıkmayan bazı Ermenilerin yakından tanıdığı, kin ve nefretle andığı bir insan olmuştur.

Bahattin Şakir, olağanüstü bir muhabbetle vatanını, milletini ve devletini sevmiştir. Onun hayat felsefesinin temelini İttihat ve Terakki Cemiyeti oluşturmuştur. Cemiyetin dostunu dost, düşmanını düşman bilmıştır. Hiçbir zaman kendine ve ailesine zaman ayırmamıştır. Kişisel ilişkilerini vatan ve milletin işlerine göre düzenlemiştir. Dolayısıyla dostundan çok düşmanı olmuştur. İşte o düşmanlardan biri onu genç yaşta hayattan koparmıştır.

Birlikte şehit düştüğü arkadaşı Trabzon Valisi Cemal Azmi Beyle yan yana Berlin'deki Türk Şehitliğinde metfun bulunan Bahattin Şakir sıra dışı bir insan olarak yaşamış, devleti, milleti ve vatani için canını feda etmiştir.

1.BÖLÜM

1.1.Bahattin Şakir'in Ailesi ve Çevresi

Bahattin Şakir'in hayatı bilinmezliklerle doludur. Onun hayatındaki belirsizlik, doğum tarihi ve doğum yeriyle başlamıştır. Farklı kaynaklarda doğum tarihi olarak 1870, 1877, 1878, 1880 yıllarından bahsedilmiştir.¹ Berlin Türk Şehitliğinde eski mezar taşında doğum tarihi 1878 olarak yazılmıştır.² Ancak Emekli Sandığı Genel müdürlüğü Arşivindeki şahsi dosyasında yer alan resmi bir belgede doğum tarihinin 1874 olduğu görülmüştür.³ Doğum yeri de farklı kaynaklarda İslimiye veya İstanbul olarak ifade edilmiştir.⁴ Ancak bu bilgiler herhangi bir belgeye dayanmamaktadır.⁵ Berlin Türk Şehitliğindeki yeni mezar taşına doğum tarihi 1874, doğum yeri İstanbul yazılmıştır.⁶ Babasının adı Mehmet Şakir'dir.⁷

Bahattin Şakir Bey'in dünyaya geldiği 19. yüzyılın başlarında 1839'da Tanzimat ve 1856'da Islahat fermanları ilan edilmiş, Osmanlı aydınlarının büyük bir kısmı Batının tesirinde kalmıştır. Hürriyet, adalet, eşitlik gibi kavramlar daha çok gündem oluşturmaya başlamıştır. 1865 veya 1867 yıllarında Genç Osmanlılar Cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyetin mensupları 1867'de Babıali'ye yürüyerek Osmanlı idaresini değiştirmeye karar verdiklerinde, Sadrazam Ali Paşa'nın emriyle bazıları tutuklanmış, bazıları da yurt dışına

¹ Alaattin Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, Konya, Kömen Yayınları, 2015, s. 9, 11.

² Alaattin Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 2*, Konya, Kömen Yayınları, 2015, s. 913.

³ *Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü Arşivi*, Mülki Tasnif, 7999.

⁴ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 9, 11.

⁵ Alaattin Uca, "Dr. Bahaeddin Şakir Bey", *Türk Yurdu*, Cilt 31, No 284, Nisan 2011, s. 40.

⁶ Alaattin Uca ve Ahmet Hamdi Can, "Berlin Türk Şehitliği ve Mezar Taşları", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt 6, No 3, 2019, s. 1295; Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 2*, s. 914.

⁷ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 12.

kaçmıştır. Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Süavi gibi isimler yurtdışında yayımladıkları gazetelerle Osmanlı yönetimine karşı siyasi muhalefet başlatmışlardır.⁸ 1876'da Sultan Abdülaziz tahttan indirilmiş, meşrutiyet yanlısı olan Sultan V. Murat tahta geçirilmiştir. Onun sağlık sorunları nedeniyle doksan üç gün sonra tahttan indirilmesiyle Sultan II. Abdülhamit tahta çıkarılmıştır. 1876'da Kanun-u Esasi denilen anayasa ilan edilmiş, 1877'de Türk tarihinin ilk parlamentosu açılmış Osmanlı Devleti meşruti idareye geçmiştir. Aynı yıl Rusya ile çıkan savaş mağlubiyetle sonuçlanmış ve Sultan II. Abdülhamit meclisi kapatıp, anayasayı askıya almıştır.⁹

Bu gelişmeler üzerine 1889 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti kurulmuş ve bu Cemiyet yurt içinde ve yurt dışında faaliyet göstererek Türkiye'de yeniden meşruti idarenin tesis edilmesine çalışmıştır.¹⁰ Bahattin Şakir'in çocukluğu ve gençliği çalkantılı bir siyasi ortamda geçmiştir. 1887'de Tıbbiye İdadisine giren Bahattin Şakir'in ilk ve orta öğrenimiyle ilgili olarak herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Tıbbiye İdadisinden sonra 1891'de Askerî Tıbbiye'ye girmiştir.¹¹ Askerî Tıbbiye istibdat yönetimine karşı yapılan siyasi mücadelenin merkezi olduğu gibi İttihat Terakki Cemiyeti de burada kurulmuştur. 1889'da Cemiyet kurulduğuna göre, bu tarihten iki yıl sonra Bahattin Şakir'in Askerî Tıbbiyede öğrenci olduğu anlaşılmaktadır. 1896 yılında Askerî Tıbbiyeyi Tabip Yüzbaşı rütbesiyle ve birincilikle bitirmiştir. 1900 yılında girdiği sınavda gösterdiği başarıdan dolayı Adli Tıp Muallim Muavinliğine atanmıştır.¹² Dr. Hüseyinzade Ali Bey ve Dr. Nazım Bey gibi İttihat ve

⁸ Kemal Beydilli, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 43, İstanbul, 2013, s.431.

⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 8, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 215, 240.

¹⁰ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt 1, Kısım 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 64.

¹¹ Uca, "Dr. Bahaeddin Şakir Bey", s. 40.

¹² Uca, *İttihat ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey I*, s. 12, 13.

Terakkinin ünlü isimleriyle birlikte Bahattin Şakir'in Askerî Tıbbiyeden arkadaş oldukları hatta Bahattin Şakir'in İttihat ve Terakki Cemiyetinin kurucuları arasında bulunduğu çeşitli kaynaklarda ifade edilmektedir.¹³

Bahattin Şakir de kendisinin mektepte talebe iken İttihat ve Terakki Cemiyetinin kurulduğunu ve o vakitten beri efradından olduğunu söylemiştir ki Cemiyet kurulduğunda muhtemelen kendisi Tıbbiye İdadisinde talebedir.¹⁴ Bahattin Şakir çok genç yaşlarda İttihat ve Terakki Cemiyeti ile irtibat kurup, hayatının sonuna kadar Cemiyet içinde yer alan nadir kişilerden biridir. Onun Cemiyete bağlılığı sözde değil özde bir bağlılıktır ve bu konuda en ufak bir taviz vermemiştir. Onun bu samimiyeti Cemiyetin kurucularından biri olarak gösterilmesine sebep olmuştur.¹⁵ Bahattin Şakir'in çocukluk ve gençlik yıllarında içinde bulunduğu siyasi iklim, istibdat dönemi olarak adlandırılan II. Abdülhamit yönetimi ile o yönetimi devirmeye çalışan İttihat ve Terakki Cemiyetinin birbiriyle mücadele ettiği bir ortam olmuştur. Bahattin Şakir'e göre, bu siyasi iklimde otuz seneden beri devam eden en müthiş istibdat altında ezilmekte olan memlekette efkâr-ı umumiye yani kamuoyu oluşmamıştır. Hürriyet-i kelim yani konuşma özgürlüğü, hakk-ı içtima yani toplanma özgürlüğü ve serbest matbuatın olmadığı bir yerde milletin fertleri siyasi ve sosyal açıdan fikir sahibi olamamıştır.¹⁶

1.2.Yaşam Biçimi

Daha önce de bahsedildiği gibi Bahattin Şakir, günlük hayatını Cemiyetin ideal ve beklentileri doğrultusunda şekillendirmiştir. Paraya pula, maddi değerlere önem vermemiştir. 1905 yılında yaklaşık iki bin Frank'ı,

¹³ Selami Kılıç, *II. Meşrutiyetten Cumhuriyet Türkiye'sine Türk İnkılâbının Fikir Temelleri*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, No: 10, 1998, s. 57.

¹⁴ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 15.

¹⁵ Uca, "Dr. Bahaeddin Şakir Bey", s. 40.

¹⁶ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 2*, s. 762.

İstanbul'dan Cemiyetin Paris şubesine göndermiştir. Cemiyetin yayın organı Şura-yı Ümmet gazetesinde adı verilmeden kendisine teşekkür edilmiştir.¹⁷ Ancak II. Abdülhamit'in hafiyeleri tarafından tespit edilmiştir. İstanbul'dan Erzincan'a sürgün edilmesindeki sebeplerden birinin de bu olduğu düşünülmektedir.¹⁸ Onun hayat tarzının bir parçası da cesareti olmuştur. Meşrutiyet öncesinde Paris'te kaçak olarak bulunduğu dönemde 1907 yılında gizlice İstanbul'a gelmiş, Terakki ve İttihat Cemiyetinin İstanbul Şubesini kurmuştur. O sırada Kâzım Karabekir'in kurduğu şubede yer alan üyelerden bazılarıyla da görüşme imkânı bulmuştur.¹⁹ Büyük risk taşımaya rağmen Sultan Abdülaziz'in oğlu Veliaht Yusuf İzzettin Efendi ile irtibat kurmaktan da çekinmemiştir.²⁰ Ona bir mektup göndererek Cemiyet adına şu tarihi taleplerde bulunmuştur. Cemiyetin matbaasını geliştirmek, Cemiyete maddi yardım yapmak, siyasi faaliyetlerinden dolayı hapsedilen veya sürgüne gönderilen Cemiyet mensuplarını padişah olduğunda affetmek ve onları himaye altına almak, meşveret usulünün tesisini ve Kanun-i Esasinin tatbikini vaat etmek.²¹

Bahattin Şakir, yaptığı her işi vatan sevgisiyle yapmıştır. Her türlü zorluğa bu nedenle katlanmıştır. Hiçbir zaman şahsi menfaat gözetmemiştir. Kendi ifadesiyle, delik ayakkabı ve yağlı elbise ile gezmeye ve peynir ekmek yemeye alışmıştır. Fakirlik ve sıkıntıyla özdeşleşmiştir. Fakirlik onun namusu haline gelmiştir.²² Zamanın icaplarına göre Yusuf İzzettin Efendi ve Ahmet Celalettin Paşa gibi şahsiyetlerin maddi yardımlarını görmüştür. Cemiyetten ve Şura-yı Ümmet gazetesinden hizmetine mukabil maaş tahsis edilmesi

¹⁷ "Teşekkür", *Şura-yı Ümmet*, 1 Rebiülahir 1324/4 Haziran 1905, s. 4.

¹⁸ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey I*, s. 29.

¹⁹ Uca, "Dr. Bahaeddin Şakir Bey", s. 42.

²⁰ Uca, a.g.e., s. 41.

²¹ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey I*, s. 138, 139, 141.

²² Uca, a.g.e., s. 139.

defalarca teklif olunduğu halde bunu kabul etmemiştir.²³ Şura-yı Ümmet gazetesini, “İiva-yı hürriyet-i millet” olarak görmüştür.²⁴

1914 yılının aralık ayında Üçüncü Ordu bölgesinde Ruslara karşı mücadele ederken eşi Cenân Hanım’a bir mektup yazmıştır. Bu mektupta uzun süredir yumuşak bir yerde dinlenmeye alışmadığı için Artvin’de Rusların terk ettiği ve hükümet konağı olarak kullanılan bir evde yattığı yatakta bütün gece uyuyamadığından bahsetmiştir. Yumuşak bir yatağı lüks olarak görmüş ve ondan övgüyle söz etmiştir. Artvin’den eşine ufak bir teneke zeytin ve Ruslardan kalma birkaç manzara resmi ve yine Rus tütünlerinin iyisinden birkaç paket tütün göndereceğini haber vermiştir. Çocuğunun ve eşinin sağlık durumlarını sormuş gelmesini istediklerini hatırlatarak muharebe olurken dönme imkânının olmadığını söylemiştir. Onlardan ordunun muzafferiyeti için gece gündüz dua etmelerini istemiştir. Selâmetle işleri bitirip dönerse eşine iki tane araba hayvanı getireceğini ondan da biraz tasarruf ederek bir araba parası biriktirmesini istemiştir. Böylece güzel bir arabamız olur temennisinde bulunmuştur. Bu mektup Bahattin Şakir’in nasıl bir yaşam biçimine nasıl bir hayat felsefesine sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.²⁵

Mondros Mütarekesi’nden sonra tekrar yurtdışında, Berlin’de yaşamak zorunda kaldığı günlerde de diğer arkadaşları gibi Bahattin Şakir’in de idealleri büyük fakat imkânları kısıtlıydı. Hepsî maddî sıkıntı içindeydi. Giyecek elbise konusunda bile sorunları vardı. Bir gün Talat Paşa, Bahattin Şakir’in elbiselerinin çok eskimiş olduğunu görünce

²³ Bahaeddin Şakir, “İkdam Muharriri Ali Kemâl Efendi”, *Şura-yı Ümmet*, 1 Kânunuevvel 1324 / 14 Aralık 1908, s. 1, 2.

²⁴ Filiz Cengiz, *Dr. Nazım ve Bahaeddin Şakir’in Kaleminden İttihad ve Terakki Cemiyeti (1906-1907)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1997, s. 243.

²⁵ Arif Cemil, *Birinci Dünya Savaşında Teşkilât-ı Mahsusa*, 2. Baskı, haz. Metin Martı, İstanbul, Arma Yayınları, (Baskı tarihi yok), s. 138, 139.

kendi elbiselerinden birini ona vererek, “Birbirimize para yardımı yapacak halde değiliz, bari elbiselerimizi paylaşalım” demiştir.²⁶ Bahattin Şakir, Cemal Azmi ve Bedri Beylerin bir paltoyu münavebeli olarak giydikleri günler olmuştur.²⁷ Bir Ermeni terörist tarafından şehit edildiğinde cebinden on parası çıkmamıştır. Çoluk çocuğuna hiçbir şey bırakmamıştır.²⁸

1.3.Kişisel Özellikleri

Bahattin Şakir ya da yakın arkadaşlarının tabiriyle Baha Bey, teşkilatçı bir kişiliğe sahiptir. İttihat ve Terakki Cemiyetinin liderlerindendir. Dr. Nazım ve Dr. Rusuhi ile birlikte İttihat ve Terakki Cemiyetinin ünlü doktorlar grubunun üç isminden biri de odur.²⁹ Cemiyetin Türkçü-Turancı kanadındandır. Cemiyetin kâtib-i mesullerinden biridir.³⁰ O aynı zamanda Teşkilat-ı Mahsusanın kurucularından ve siyasi bölüm şefidir.³¹ Katib-i mesul, genel sekreter anlamına gelmektedir. Bahattin Şakir’in hem bu görevi hem de Teşkilat-ı Mahsusanın kurucusu olması Hikmet Çiçek ve Muhittin Birgen’in eserine not düşen Zeki Arıkan’ın kendi düşünceleri olup tartışmaya açıktır. İttihat ve Terakkide sıkı bir parti örgütü kurmayı başaran Bahattin Şakir, Cemiyeti yeniden örgütleyip ona ihtilalci şeklini vermekte önemli bir rol oynamıştır. Teşkilatçılığı sayesinde aralarında hanedan üyelerinin de bulunduğu pek çok kişinin cemiyete üye olmasını sağlamıştır.³² 1901 yılında Yusuf İzzettin Efendi’nin özel tabipliğine tayin edildiğinde, II. Abdülhamit devrinde bu işin zorluğunu bilen Bahattin Şakir Cemiyetin hedefleri

²⁶ Hasan Babacan, *Mehmed Talât Paşa 1874-1921*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005, s. 53.

²⁷ Uca, *İttihat ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey* 2, s. 627.

²⁸ Arif Cemil, *Birinci Dünya Savaşında Teşkilât-ı Mahsusa*, s. 139.

²⁹ Uca, “Dr. Bahaeddin Şakir Bey”, s. 40.

³⁰ Hikmet Çiçek, *Dr. Bahattin Şakir İttihat ve Terakki’den Teşkilatı Mahsusa’ya Bir Türk Jakobenî*, 2. Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2007, s. 19.

³¹ Muhittin Birgen, *İttihat ve Terakki’de On Sene İttihat ve Terakki Neydi?* haz.Zeki Arıkan, Cilt 1, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006, s. 67.

³² Uca, *İttihat ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey* 1, s. 17, 21.

doğrultusunda müstakbel padişahı meşrutiyete hazırlamak maksadıyla bu görevi kabul etmiştir.³³ Yusuf İzzettin Efendi'nin Cemiyete yardım etmesini sağlaması, kendisinin Paris'teki İttihatçılarla yazışmalar yaptığının öğrenilmesi gibi sebeplerle hafiyelerin ilgisini çekmiştir.³⁴ Yusuf İzzettin Efendi'nin konağından çıkarken yakalanmış, üzerinde bulunan mektupları imha etmeyi başarmışsa da tutuklanarak Bekirağa Bölüğüne gönderilmiştir. Birkaç gün sonra gemiyle Trabzon'a oradan da Erzincan'a sürgün edilmiştir. Erzincan'da bir yolunu bularak tekrar Trabzon'a gitmiş oradan da 1905 yılında bir Fransız gemisiyle İstanbul üzerinden Paris'e kaçmıştır.³⁵ Bindiği gemi Trabzon'dan İstanbul'a geldiğinde hafiyeler tarafından verilen bilgiler doğrultusunda Dr. Yüzbaşı Bahattin Şakir'in gemide olduğu tespit edilmiş, indirilmesi için girişimde bulunulmuş ancak başarılı olunamamıştır.³⁶ Daha önce Damat Mahmut Paşa ile oğulları Prens Sabahattin ve Lütfullah Beyleri de İstanbul'dan kaçırılan Fransız Kaptan Boulle talepleri olumsuz karşılamıştır. Sultan Hamit'in kendisine teminat ve mükâfat teklifinde bulunduğu ifade edilmiştir. Bahattin Şakir bu teklifi kabul etmemiştir. Sonradan onun Fransa'dan ihracı için resmi müracaat da yapılmış ancak Fransa bu talebi yerine getirmemiştir.³⁷

Bahattin Şakir yalnız Yusuf İzzettin Efendi ile değil, Veliâht V. Mehmet Reşat ile de irtibat kurmuştur. Gönderdiği mektuplarla Avrupa'da onun adına çalıştıklarını ve II. Abdülhamit'in kendi oğlu Burhanettin Efendi'yi veliaht gösterme gayretlerine engel olmaya çalıştıklarını ifade ederek, Cemiyet adına maddi destekte bulunmasını istemiştir. Bu gelişmeler Bahattin Şakir'in hanedan üyeleriyle irtibat

³³ Alaattin Uca, "II. Abdülhamit Döneminde Dr. Bahaeddin Şakir'in Osmanlı Veliâhtlarıyla İlişkileri", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi (KMÜ), Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 15, No 24, 2013, s. 97.

³⁴ Uca, "Dr. Bahaeddin Şakir Bey", s. 41

³⁵ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 22, 23.

³⁶ (BOA), Y. PRK. ASK. 233. 51, H. 09.08.1323.

³⁷ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 33-38.

kurduğunu göstermektedir.³⁸ Bahattin Şakir aynı zamanda bir istihbaratçıdır. Paris merkezli İttihat ve Terakki Cemiyetinin İstanbul'daki en aktif üyesi olmuştur. Hem bu sebeple hem de inkılapçı düşüncelerinden dolayı da hafiyelerin ilgisini çekmiştir. Paris'teki gelişmeleri öğrenmek için oradaki ittihatçılarla gizli yazışmalar yapmıştır.³⁹

Komitacılık da Bahattin Şakir'in özelliklerinden biridir. Şerif Mardin'e göre o, soğukkanlı ve düşünülmüş bir komitacılık anlayışına sahiptir. Komitacılığa karşı olan Şura-yı Ümmet gazetesi yazarlarından Samipaşazade Sezai'nin gazetede yazıları 1906'da Bahattin Şakir'in Paris'te gruba egemen olmasıyla azalıp zamanla kaybolmuştur. Çünkü onunla Türkçülük konusunda anlaşırken, komitacılık konusunda anlaşamamıştır.⁴⁰ Bahattin Şakir'i müthiş bir komitacı haline getiren Dr. Nazım olmuştur.⁴¹ Bahattin Şakir onu tanımasaydı olduğu adam olmaz, gördüğü işleri görmez, uğradığı akıbete uğramaz, az kişinin tanıdığı bir doktor olarak yaşardı.⁴² Sacit Kutlu'ya göre de Bahattin Şakir, Dr. Nazım'ın etkisiyle tam bir komitacı ve müfrit bir milliyetçi olmuştur.⁴³ Şerif Mardin'e göre de Şura-yı Ümmet gazetesinde Bahattin Şakir'in etkisiyle antiemperyalist yazılar yayımlanmıştır. Bahattin Şakir, Stalin'in Parti Sekreteri olarak Rus Komünist Partisine verdiği yönü ondan yaklaşık yirmi yıl önce aynı taktikler sayesinde Terakki ve İttihat Partisine vermiştir.⁴⁴ Taner Timur'a göre de İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde bir komite vardır. Bu komite rakip tanımamıştır. Ancak kendine teslim olanlara, işlerine yaradığı ölçüde görev vermiştir. Bu komiteye Dr. Nazım ile Bahattin Şakir egemen olmuştur.⁴⁵

³⁸ Uca, "II. Abdülhamit Döneminde...", s. 98, 99.

³⁹ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 21.

⁴⁰ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992, s. 142, 256.

⁴¹ Uca, "Dr. Bahaeddin Şakir Bey", s. 41.

⁴² Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 55.

⁴³ Uca, a.g.e., s. 57.

⁴⁴ Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, s. 283, 284.

⁴⁵ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 245.

Cemiyeti yönetirken legalleşmeyen iki kişiden biri Dr. Nazım, biri de Bahattin Şakir'dir.⁴⁶ O, Cemiyet içerisinde teşkilatçılığın yanı sıra neşriyat işleriyle de ilgilenmiştir.⁴⁷ Şura-yı Ümmet gazetesinin yazıları Paris'ten gönderiliyor ve Mısır'da basılıyordu. Bahattin Şakir maddi imkânsızlıklara rağmen cesaretiyle büyük bir iş başararak bir matbaa peyda etmek suretiyle 1907 yılında Şura-yı Ümmetin Paris'te basılmasını sağlamıştır. Cemiyetin gizli ve açık yazışmalarını o yapmıştır. Cemiyet adına mektuplar yazmış, yazılan mektuplara ve sorulan sorulara cevap vermiştir. Gazetenin dağıtımını ve haberleşme işlerini de üstlenmiştir. Bu konularda en büyük yardımcısı Dr. Nazım olmuştur.⁴⁸ Yaklaşık yedi yüz gizli mektup yazılmış ve bunların yalnızca elli kadarı imparatorluk içindeki kişilere gönderilmiştir.⁴⁹ Bu da dış bağlantılara daha çok önem verildiğini göstermektedir. Bahattin Şakir, Cemiyet işlerini aktif olarak yapmıştır. Cemiyeti geliştirmek, şubeler arası koordinasyonu sağlamak ve teftişlerde bulunmak üzere zaman zaman Avrupa'nın muhtelif yerlerine seyahatlerde bulunmuştur. Birçok yerde Cemiyetin yeni şubelerinin açılmasını sağlamıştır.⁵⁰ Onun teşkilatçılığı sayesinde Cemiyetin Paris Şubesiyle Talat Bey'in Selanik'te kurmuş olduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti birleşmiştir. Bu da Meşrutiyetin ikinci defa ilanında etkili olmuştur.⁵¹

Daha önce Mısır'dan Paris'e taşıdığı Şura-yı Ümmet gazetesini Meşrutiyet ilan edildikten sonra İstanbul'da getirerek faaliyete geçirmiştir. Gazetenin Cemiyet adına imtiyaz sahipliği ve müdürlüğünü üstlenmiştir.⁵² Meşrutiyetin

⁴⁶ Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 67.

⁴⁷ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey I*, s. 17.

⁴⁸ Uca, a.g.e., s. 118, 119, 122, 124, 128.

⁴⁹ Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 44.

⁵⁰ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey I*, s. 130.

⁵¹ Uca, a.g.e., s. 144-148.

⁵² (BOA), DH. MKT. 2614. 99, H. 28.08.1326.

ilan edildiği ilk günlerde İstanbul'da ordu ve asayiş işleriyle ilgilenmiş Cemiyetin Selanik'teki Merkez-i Umumisiyle de irtibat kurmuştur. İstanbul'da yapılacak işler hakkında sorular sormuş bilgi alışverişinde bulunmuştur. Bu faaliyetlerin yanı sıra Yusuf İzzettin Efendi'nin özel doktorluğu görevini de yine devam ettirmiştir. Ancak Velihaht Yusuf İzzettin Efendi 19 Ocak 1915'te Bahattin Şakir'in Teşkilat-ı Mahsusa görevleri doğrultunda Erzurum ve çevresinde bulunduğu sırada intihar etmiştir.⁵³

Bahattin Şakir, kişileri etkilemekte de etkilidir. Meşrutiyetten sonra Meclis-i Mebusan reisliği yapan önemli isimlerden Ahmet Rıza Bey de ondan etkilenmiştir. Ahmet Rıza Bey'in fikirlerinde 1906'dan sonra Bahattin Şakir'in etkisiyle totaliterlik unsurları başlamıştır.⁵⁴ Ahmet Rıza Bey, Dr. Nazım'ın, Bahattin Şakir, Paris'e geldikten sonra kendisinden ayrıldığını onunla yeni bir cemiyet kurup kendisine küstahça bir öneride bulunarak birlikte çalışmayı teklif ettiklerini ancak bunun gerçekleşmediğini sonradan yanlışlarını anlayıp yine birlikte çalıştıklarını anılarında ifade etmiştir.⁵⁵

Bahattin Şakir bir yandan İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde aktif çalışırken bir yandan da Paris'te 1907 yılında Uhuvvet-i İslam Cemiyetini kurmuştur. İdare hanesi kendi evi olmak üzere kurduğu bu cemiyet vasıtasıyla dünyanın muhtelif ülkelerinden Paris'e gelen Müslüman öğrencilerin eğitimlerine katkıda bulunmak, onları birbiriyle tanıştırmak ve sorunlarına çözüm bulmak istemiştir.⁵⁶ Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'a gelen Bahattin Şakir, Heyet-i Mebuse denilen ve Cemiyetin görüşlerini sultana ya da sadrazama bildirmek hatta kabul ettirmek için oluşturulan heyetin içinde yer almıştır.⁵⁷ Bahattin Şakir bu dönemde Fethi Okyar, Dr. Nazım,

⁵³ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 259-264, 318-322.

⁵⁴ Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, s. 180, 209, 219.

⁵⁵ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 57, 58.

⁵⁶ Uca, a.g.e., s. 133, 134.

⁵⁷ Uca, "Dr. Bahaeddin Şakir Bey", s. 43.

Bedri Bey ve İsmail Canbolat'ın bulunduğu bir heyetle Sadrazam Kâmil Paşa ile görüşmüştür. 12 Eylül 1908'de Sultan II. Abdülhamit'in doğum günü nedeniyle Yıldız Sarayında düzenlenen kutlama törenine katılmıştır. İstanbul'daki İngiliz elçisiyle irtibat kurmuştur.⁵⁸ Bu süreçte Prens Sabahattin grubu, Ermeni cemiyetleri ve İttihatçılar arasında iş birliği meselesi tekrar gündeme gelmiş bazı görüşmeler yapılmış ancak pamuk ipliğine bağlı ilişkiler uzun ömürlü olmamıştır. İlişkilerin yeniden bozulmasının sebebi olarak da Bahattin Şakir gösterilmiştir.⁵⁹ 1909 yılında İran Azerbaycan'ının bağımsızlığını kazanmak, İran'da da meşrutiyeti ilan etmek, Afganistan yoluna hâkim olmak ve Türkistan'a ulaşmak düşüncesiyle başlatılan mücadeleye Bahattin Şakir fiilen katılmıştır. Rusların müdahalesiyle girişim başarıya ulaşamamış ve Bahattin Şakir ve arkadaşları yurda dönmüştür.⁶⁰

Bahattin Şakir, dergi ve dernek çalışmalarında da bulunmuştur. 14 Mart 1913'te Türk Bilgi Derneğinin Hayatiyat Şubesine seçilmiştir. Neyyir-i Hakikat yani Gerçeklerin Aydınlığı gazetesinde yazılar yazmıştır.⁶¹ 1917'de İttihat ve Terakkinin haftalık yayın organı Yeni Mecmuayı kurmuştur. Osmanlı Genç Derneklerini Almanların nüfuzundan kurtarmıştır. Erzurum'da kurulan İstihlas-ı Vatan Cemiyeti içinde yer almıştır. Bu cemiyet Süleyman Necati'ye göre ilk Kuva-yı Milliye'nin çekirdeği olarak görülmüştür.⁶² Erzurum'da Albayrak gazetesinin yeniden çıkarılmasında Enver Paşa ile Bahattin Şakir de etkili olmuştur.⁶³ Birinci Dünya Savaşının yenilgiyle sonuçlanması ve Sultan Vahdettin'in İttihatçılara karşı tavrı nedeniyle İttihatçı gazete Tanin'in kapatılması gündeme

⁵⁸ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey I*, s. 255, 256.

⁵⁹ Soner Yalçın, *Efendi Beyaz Türklerin Büyük Sırrı*, 32. Baskı, İstanbul, Doğan Kitapçılık Yayınları, 2004, s. 117.

⁶⁰ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey I*, s. 264, 265.

⁶¹ Uca, "Dr. Bahaeddin Şakir Bey", s. 46.

⁶² Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey I*, s. 471, 472, 473, 474.

⁶³ Uca, "Dr. Bahaeddin Şakir Bey", s. 47.

gelmiştir. Böyle bir ortamda bile cesaretini kaybetmeyen Bahattin Şakir, Tanin'in görevinin daha yeni başladığını söylemiştir. Gazete kapatılacaksa Cemiyet tarafından değil, hükümet tarafından kapatılmasını savunmuştur.⁶⁴

Kendisini Paris'ten tanıyan İttihat ve Terakkinin ünlü isimlerinden Ahmet Rıza Bey'e göre Bahattin Şakir, zeki, biraz tutucu bir yurtseverdir. Müslüman olmayanlara düşmanlığı vardır. Küçük şeyleri büyütür. Büyüklük iddiasında bulunur. Yüreklidir. Paris'ten İstanbul'a gitmiş ve geri dönmeyi başarmıştır. Ancak orada planladığı şeyleri yapamamıştır. Bu işte Diran Kelekyan'ın yardımını görmüştür. Kendisinden yaşlı bir kadınla yaşamıştır. İstanbul'dan özel olarak para aldığı iddia edilmiştir. Üstü başı temizdir. Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'da Merkez-i Umumide çalışmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında bir ara Cemiyet adına Trabzon taraflarına gidip gelmiştir. Ermenilere düşmandır... Pek sevimli, hoşsohbet ve yurtsever bir arkadaştır.⁶⁵

İlyas Kara'ya göre de Bahattin Şakir, vatanı için hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan, yüksek karakter sahibi bir devlet adamıdır. Teşkilatçılığının yanında dürüstlüğü ve devlet malını korumadaki titizliği ile kendini gösteren Bahattin Şakir bir Ermeni'nin kurşunuyla Avrupa'da can verdiğinde üzerinden çocuklarının fotoğrafından başka hiçbir şey çıkmamıştır.⁶⁶ Hüseyin Cahit Yalçın ise onun kişilik özelliklerine değinirken pek sempatik ve güzel bir adam olduğunu söylemiştir. İsminin etrafındaki menkıbelerin onu sevimli gösterdiğine değinmiştir. Ona göre Bahattin Şakir, mihnet, mahrumiyet ve dert içinde, su verilmiş bir çelik gibi, geçirdiği sergüzeşlerden yekpare, sert bir kütle haline gelmiştir. O bütün hayatı ve politika meselelerini keskin ve kati bir mantıkla halletmiştir. Siyah olmayan şey onun nezdinde beyazdır. İyi olmayan adam, kötüdür. İnce farklar, soluk renkler onun gözlerinde mevcut sayılmamıştır.

⁶⁴ Uca, *İttihat ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey* 1, s. 476, 477, 478.

⁶⁵ Uca, *İttihat ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey* 2, s. 630, 631.

⁶⁶ Uca, a.g.e., s. 631, 632.

Gerçeklikten ve dünyadan uzak yaşamıştır. İçinde hayatının zembereği ve gayesini teşkil eden bir hürriyet ideali vardır. Bu onun için bir akide haline gelmiştir. O müşahhas dünyadan çekilmiş, mücerret ve mutlak içinde kendine bir âlem yapmıştır. Fırka ve memleket işlerinde haşin ve sert hüviyeti ile insanı adeta ürküten bir ihtilalci, hususi hayatında yumuşak, ince ve uysal bir arkadaştır.⁶⁷

Bahattin Şakir'in kendisi de kişisel özelliklerini dile getirmiştir. Ona göre vatana hizmetin büyüğü küçüğü yoktur. Herkes gayret ve hamiyet hissesine düşen vatan vazifesini yapar. Cesaret ile cüret arasında farklar vardır. Bir Ermeni, Türk kadar cesur değildir ve olamaz. Ancak onlar medeni cesarete sahiptir. Türklerde aile ve hayat gaileleri, geçici kayıtlar birçok mühim teşebbüslere engel olmaktadır. İngilizlerin başarıları teşebbüs sahibi olmalarından ileri gelmektedir. Bu telakki kuvvetini ne aile ne de sair ihtiyaçlar sarsabilir. Aile hissinin ve aile mihnetinin kemali Çinlilerde görülür. Onun içindir ki dört yüz milyonluk büyük bir kitle dört buçuk Avrupalının önünde hakarete duçar olmaktadır. O bu sözleriyle vatan ve millete hizmet ederken ailevi endişelerden uzak durulmasını öğütlemiştir. Tehditlerden korkmamıştır. Sultan II. Abdülhamit'in Prens Yusuf İzzettin Efendi vasıtasıyla gönderdiği tehdit ve tekdirlere önem vermemiştir. Mektepten çıkarılması, görevden uzaklaştırılması, sürgüne gönderilmesi vazifesine korkmadan devam etmesini engellememiştir. Amiyane bir darb-ı meselde dendiği gibi çuvaldızı kendisinde tecrübe etmiştir. Ona göre, Vatan, İttihat ve Terakki Cemiyetinin değil, bütün Osmanlıların olduğu için vatanın kurtarılmasına herkes çare aramalıdır.⁶⁸

⁶⁷ Uca, a.g.e., s. 638, 639.

⁶⁸ Uca, a.g.e., s. 646, 648.

1.4.Ruhsal Durumu Güçlü ve Zayıf Yönleri

Yahya Kemal Beyatlı'ya göre, 1905 yılında Paris'te tanıdığı Bahattin Şakir, sarışın, mavi gözlü, gürbüz ve sıhhatli bir delikanlıdır. O, aynı zamanda yakışıklı, iyi giyinen, iyi yemeğe, iyi eğlenmeye, kumar oynamaya, kadın takip etmeye düşkün hafif ruhlu bir kişidir. O, zendost, eğlencesine düşkün, kumara meraklı, şık, heva vü hevesine tabi bir adamdır. Paris'teki evinde şişman ve kocamış bir metresle yaşamıştır. Bu kadından kurtulması da uzun bir macera olmuştur. Yahya Kemal aynı günlerde Bahattin Şakir ile görüştüğü için kendisine kızan Dr. Nazım Bey'e onun iyi, namuskâr, dürüst bir adam olduğunu da söylemiştir. İki ay sonra da onunla Bahattin Şakir'in samimi görüştüklerine tanık olmuştur.⁶⁹ Ahmet Rıza ve Dr. Nazım'dan oluşan İttihat Terakkinin Paris şubesi Bahattin Şakir'i Sultan Abdülhamit'in hafiyesi olup birçok Jön Türkü ikna ederek İstanbul'a dönmelerini sağlayan Ahmet Celalettin Paşa'nın casusu zannetmişler fakat Ahmet Celalettin Paşa'nın fikir değiştirerek kendi taraflarına geçtiğini sonradan anlamış ve ikna olmuşlardır.⁷⁰

Yahya Kemal'e göre Bahattin Şakir son derece basit kafalıydı. İyi okumuş değildi ve okumaya da istidadı yoktu. Saplandığı fikirleri hiddet ve şiddetle müdafaa ederek konuşurdu. Asabiyeti daima üstündeydi. Sakin dinlemek hassasından mahrumdu. Fikir münakaşalarıyla şahsi dargınlıklar arasında bir adımlık mesafe bile bırakmazdı. Çok faaldi. İşgüzarı. Ayağına çabuktu, becerikliydı. Paris'te komitacılık ederken bir taraftan da Tıp Fakültesine giderek Adli Tıp derslerini takip etmiş ve buradan bir sertifika almıştır. İstanbul'a dönüşünde Tıp Fakültesine müderris olmuştur. Doktorluğu sıfırdı. Fena yazı yazardı. Siyasi mübahaseleri hırsla lakin avam-pesendane mantıklarla ve rivayetlerle

⁶⁹ Yahya Kemal Beyatlı, *Siyâsî ve Edebi Portreler*, 8. Baskı, İstanbul, Fetih Cemiyeti Yayınları, 2022, s. 106, 107.

⁷⁰ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 51, 52, 54.

yapardı. Daha ziyade amelî bir politikacıydı.⁷¹ Meşrutiyetten biraz önce vapurla İstanbul önünden geçmiş ve Sultan Abdülhamit'i biraz telaşa düşürmüştü. Meşrutiyetten sonra ismi Bahattin Şakir oldu. Öteki Jön Türklerle beraber Paris'ten İstanbul'a döndü. Gazetelerde ismi çok görüldü. İstanbul'da Şura-yı Ümmet'i çıkardı, beceremedi. Ali Kemal ile gürültülü bir davaya girişti. Fedakâran-ı Millet matbaasını bastırdı. Daha buna benzer bazı gürültüler çıkardı.⁷²

Görüldüğü gibi Yahya Kemal'in çizdiği Bahattin Şakir portresi ilginçtir ve kendi içinde uyumsuzdur. Bir taraftan onun iyi, namuskâr ve dürüst bir adam olduğunu söylerken diğer taraftan aşırı ve kişilik haklarını rencide eden ifadeler kullanmıştır. Bir taraftan okumaya istidadı yoktu derken bir taraftan Paris'te adli tıp derslerini takip ettiğini ve sertifika aldığını yazmıştır. Bu ifadeler hem Bahattin Şakir'in hem de ünlü şairin vefatından sonra yayınlanmıştır ve hatırat ve benzeri yazıların dikkate alınmasında yeterince dikkatli olunması tezinin haklılığını bir kez daha ortaya koymaktadır.

Hayatının hiçbir döneminde Bahattin Şakir ekonomik anlamda rahat ve huzur içinde olmamıştır. Kendi ifadesiyle, üç sene Avrupa'da bulunduğu dönemde tahsil ve maişeti için birçok mahrumiyetlere duçar olmuş ve hepsinden ayrı bir zevk duymuştur.⁷³ Paris'te aylık yüz Frank karşılığında bir Fransız doktorun yanında çalışmak zorunda kalmıştır. Yusuf İzzettin Efendi, Ahmet Celalettin Paşa gibi kimselerin maddi desteğine ihtiyaç duymuştur.⁷⁴ Bahattin Şakir'in Paris'ten Yusuf İzzettin Efendi'ye yazdığı bir mektuptan anlaşıldığı üzere Yusuf İzzettin Efendi onu Avrupa'da kendi adına çalışması için görevlendirmiş ve maişetini karşılama sözü vermiştir. Bahattin Şakir, elindeki Meşveret ve Şura-yı Ümmet gazeteleriyle onun hak ve hukukunu koruyup desteklerken

⁷¹ Beyatlı, *Siyâsî ve Edebî Portreler*, s. 110-112.

⁷² Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 56.

⁷³ Uca, a.g.e., s. 38.

⁷⁴ Uca, a.g.e., s. 42, 44.

Yusuf İzzettin Efendi muhtemelen II. Abdülhamit'in engellemesi nedeniyle Bahattin Şakir'in ihtiyaç duyduğu maddi desteği sağlamakta zorluk çekmiştir. Bahattin Şakir ise ona yazdığı mektupla sitem etmiştir.⁷⁵ Mithat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Mithat da Bahattin Şakir'in Paris'te Yusuf İzzettin Efendi gibi bir mecnunu sürekli müdafaa etmesine ve onu hürriyet taraftarı saymasına kızdığını ve bu nedenle Cemiyetten ayrıldığını anılarında yazmıştır.⁷⁶

Mondros Mütarekesi yapıldıktan sonra gittiği Berlin'de ilginç bir durum yaşanmıştır. Biz bu durumu İbrahim Tali Bey'in günlüğünden anlıyoruz. İbrahim Tali Bey 5 Ekim 1921 tarihinde günlüğüne şunları yazmıştır: “Ablamdan 19 Eylül tarihli bir mektup aldım. Berlin'de Şarite'de kendisine baktırmış, kalp rahatsızlığı olduğunu söylemişler. Canım sıkıldı. Bahaeddin Şakir Bey 4 bin Mark bırakmış, taaccüp etti.”⁷⁷ Bahattin Şakir'in hasta bir kadına bu parayı verdiği günler, Talat Paşa'nın eski elbiselerini giymek zorunda kaldığı günlerdir. Bu nedenle onun ruhsal durumu, güçlü ve zayıf yönleri konusunda yorum yapmanın güçlüğü bir kez daha bu gelişmeyle ortaya çıkmıştır.

1.5.Ailesi ve İnsanî İlişkileri

Bahattin Şakir aile hayatını da İttihat ve Terakki Cemiyetinin menfaatleri doğrultusunda şekillendirmiştir. Arnavut Tahir Paşa'nın eşi Cenani Hanım ile ilişki kurmuş bu ilişki 1905 yılında Erzincan'a sürülmesi ve oradan Paris'e kaçmasının sebepleri arasında gösterilmiştir.⁷⁸ Tahir Paşa, Yıldız Sarayının güvenliğini sağlayan tüfekçilerden sorumlu kişidir. Tüfekçiler sarayın kapısından başlayıp Sultan Hamit'in yatak odasının kapısı önüne kadar her noktada güvenlikten sorumluydular. Tüfekçibaşı Tahir Paşa istediği

⁷⁵ Uca, a.g.e., s. 59-64.

⁷⁶ Uca, a.g.e., s. 65, 66.

⁷⁷ Uca, *İttihat ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey* 2, s. 576.

⁷⁸ Uca, “Dr. Bahaeddin Şakir Bey”, s. 41.

zaman doğrudan doğruya gidip Sultan II. Abdülhamit'i görebilen nadir kişilerden biri idi. Bahattin Şakir sarayın güvenliği noktasında Cemiyet için bilgi edinmek maksadıyla Cenana Hanımla ilgilenmiş olabilir.

Mevlânâzade Rıfat ve Ali Kemal gibi Bahattin Şakir'in ünlü muhaliflerinden biri olan Dr. Rıza Nur'a göre Bahattin Şakir, Tahir Paşa'nın eşini tedavi ederken onunla ilişki kurmuş bunu öğrenen paşa, evinin kapısının üstündeki pencereye görevlendirdiği iki kişi vasıtasıyla doktorun üzerine büyük bir taş attırılmıştır. Taş doktorun üzerine değil yanına düşmüştür. Ayrıca silahşor Arnavutlar tarafından Küçük Çamlıca'da saldırıya uğrayan Bahattin Şakir sopalarla dövülmüştür. Tahir Paşa, Bahattin Şakir'i bu şekilde ortadan kaldıramayınca onu sürdürmeye teşebbüs etmiş ve bunu da başarmıştır.⁷⁹ Bahattin Şakir uzun yıllar Paris'te Cemiyet adına çalıştıktan sonra 1908'de İkinci Meşrutiyet ilan edilince İstanbul'a gelmiş ve o sırada vefat etmiş olan Tahir Paşa'nın eski eşi Cenana Hanım ile 18 Mayıs 1911 tarihinde evlenmiştir. Bu evlilikten iki erkek çocukları olmuştur. Bunlardan Alp Baha Bey 18 Mart 1912'de, Mehmet Celasin Baha Bey ise 10 Haziran 1916 tarihinde doğmuştur.⁸⁰ Çocuklarının adını yakın arkadaşı Ziya Gökalp koymuştur.⁸¹

Cenana Hanım'ın kız kardeşi Mihriban Hanım'ın kızı Gülseren Yalter Hanım, 2002'de Hikmet Çiçek'e Bahattin Şakir'den bahsederken, onun teyzesi Cenana Hanım'ın kocası olduğunu, parayla pulla ilgisinin olmadığını, evlerindeki bütün eşyaları Cenana Hanım'ın getirdiğini zira eski eşi Tahir Paşa'dan biraz parası olduğunu söylemiştir. Gülseren Hanım'ın anlattıklarına göre Bahattin Şakir evde sigarasının külünü halıya silkelediğinde eşi Cenana Hanım kızarmış, Baha Bey de "Bir şey olmaz, kül antiseptiktir" dermiş. Bahattin Şakir'in oğulları babalarına kırgın ölmüşlerdir. Onun kendileriyle ilgilenmediğini, iyi bir baba olmadığını

⁷⁹ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 25, 26, 55.

⁸⁰ *Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü Arşivi*, Mülki Tasnif, 7999.

⁸¹ Çiçek, *Dr. Bahattin Şakir...*, s. 26.

düşünmüşlerdir. Hâlbuki Bahattin Şakir'in dünyası yalnızca bir eve sığmayacak kadar büyüktür. Cenan Hanım, 1938 yılında Etfal Hastanesinde vefat etmiştir. Ermeni emval-i metrukesinden kendilerine hükümet tarafından verilen ev, borç yüzünden satılmıştır. Ermeniler burayı alarak okul yapmıştır. Bahattin Şakir'in oğlu Alp Baha Erk, Galatasaray Lisesini bitirmiş, üniversiteye gidememiş, çalışmak zorunda kalmıştır. Ankara'da ölmüştür. Kardeşi Celasin ise Almanya'da Köln'de ölmüştür. Aileye Erk soyadını Atatürk vermiştir. Cenan Hanım sormuş 'Ne olsun?' diye, Atatürk de "Erk" olsun demiştir.⁸²

1.6.Hayatındaki Dönüm Noktaları

Bahattin Şakir'in hayatında önemli dönüm noktaları vardır. Bunlardan biri Askerî Tıbbiye girmesi ve buradan mezun olmasıdır. İttihat ve Terakki Cemiyetinin kurulduğu yer olan Askerî Tıbbiye, II. Abdülhamit yönetimine karşı başlatılan mücadelenin de merkezidir. Bahattin Şakir'in buradan mezun olması bundan sonraki hayatını yönlendirmiştir.

Askerî Tıbbiyeden mezun olduktan sonra Yusuf İzzettin Efendi'nin özel doktoru olmuş, Saray ile irtibat kurmuştur. Paris'teki İttihatçılarla yazışmalar yapmış ve sonunda Erzincan'a sürülmüştür. Askerî Tıbbiyede tanıştığı İttihat ve Terakki Cemiyetinin hedef ve ilkeleri doğrultusunda çalışmaya başlamış ve o doğrultuda attığı adımlar sonunda hayatı şekillenmiştir. Sultan II. Abdülhamit tarafından sürgüne gönderilmesi elbette ki üzerinde önemli bir etki yapmış olmalıdır. Erzincan'dan Trabzon'a oradan İstanbul üzerinden gemiyle Fransa'ya kaçması ve orada İttihat ve Terakki Cemiyetinin Paris Şubesinde faaliyet göstermeye başlaması onun hayatındaki önemli gelişmelerden biridir. Buradaki faaliyetleriyle Meşrutiyetin ikinci defa ilan edilmesine katkıda bulunmuştur. Kaçarak gittiği Fransa'da Sultan II. Abdülhamit

⁸² Çiçek, a.g.e., s. 22, 24.

yönetimine karşı bir faaliyetin içinde bulunması ister istemez onu etkilemiştir. Paris'te Jön Türkler arasında birlik sağlanamamış orada Prens Sabahattin başta olmak üzere kendisi gibi düşünmeyen gruplarla fikir mücadelesine girişmiştir ki bu da yabancı bir ülkede onun güçlüklerle karşılaştığı anlamına gelmektedir. Bu huzursuzluğa bir de maddi sıkıntılar eklenince büyük bir moral bozukluğu yaşadığı düşünülebilir.

1908 yılında Meşrutiyetin ikinci kez ilan edilmesi üzerine pek çok İttihatçı gibi o da İstanbul'a gelmiştir. Gerekliğinde padişah ve sadrazam ile görüşmek üzere Cemiyet tarafından oluşturulan heyet içinde yer almıştır. Bu durumda kendisini önemli bir sorumluluk makamında görmüştür. Cemiyet adına imtiyaz sahipliğini üstlendiği Şura-yı Ümmet gazetesi Otuzbir Mart Ayaklanmasında isyancılar tarafından tahrip edilmiştir. Sahibi olduğu gazetenin tahrip edilmesi onu olumsuz yönde etkilemiştir. 1912 seçimlerinde bizzat sahaya inerek propaganda yapmıştır. Bu faaliyeti onun düşmanlarının sayısını daha da artırmıştır. Siyaseten yapılan eleştiriler muhtemelen psikolojisini bozmuştur. Balkan Savaşında Edirne'de görevli olarak bulunmuş, şehir işgal edilince Bulgarlara esir düşmüştür. Uzun süre devam eden esaret hayatından da etkilenmiştir.

Birinci Dünya Savaşı da Bahattin Şakir'in hayatının dönüm noktalarından birini teşkil etmiştir. Zira o bu savaşta bizzat cephe ve silahlı mücadelenin içinde yer almıştır. Tehcir Kanununun çıkarılmasında ve uygulanmasında etkili olmuştur. Sarıkamış yenilgisinden sonra bölgede oluşan göç hareketini organize etmek görevini üstlenmiştir. Asker olmamasına rağmen orduda bir sorumluluk üstlenmiş, Ruslara ve Ermenilere karşı fîli bir mücadelenin içinde yer almıştır. Ermenilerin Ruslarla iş birliği yaparak Osmanlı ordusunu arkadan vurdıklarını görmüş, halkın yaşadığı zulme tanık olmuş ve çaresizliği bizzat yaşamıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin karşılaştığı pek çok olayda muhakkik olarak görevlendirilmiştir. Sapançalı Hakkı, Yakup Cemil, Cemal Paşa gibi pek çok ünlü hakkında tahkikat yapmıştır. Tahkikat yaptığı kişiler ile daha önceki ilişkileri tahkikatların sonuçlarına yansımıştır. Çok hırslı ve karşılaştığı olayları unutmayan yapısıyla kendince doğru kabul ettiği çizgide sapmadan yürümüştür. Mütarekeden sonra yanındaki pek çok ünlü ile beraber yurt dışına çıkmak zorunda kalmıştır. Orada yine ulvi idealler peşinde koşmaya devam etmiştir. Berlin’de, Moskova’da, Bakü’de zaman zaman tek başına kalmış, kendi arkadaşları tarafından bile eleştirilmiştir. Fakat o eleştirilere taviz vermemiş doğrularından sapmamıştır.

Millî Mücadeleye katılmak için Ankara’ya gelme talebinde bulunmuştur. Bu istek gerçekleşmemiştir. Berlin’de sürekli tehdit ve öldürülme tehlikesiyle yaşamıştır. Talat Paşa’nın ve daha sonra Sait Halim Paşa’nın, şehit edilmesiyle sıranın kendisinde olduğunu anlamıştır. Buna rağmen Anadolu’ya dönme taleplerine cevap alamayınca hiçbir tepki göstermemiştir. Berlin’de bir Ermeni terörist tarafından şehit edilince aslında kısa ama çektiği çileler açısından bakıldığında uzun ve yorucu mücadelesi son bulmuştur.

1.7.Etkilendiği ve Etkilediği Kişiler, Olaylar ve Kurumlar

Bahattin Şakir’in en çok etkilendiği kişi Dr. Nazım’dır. Yahya Kemal bir insanın diğer bir insanı nasıl değiştirdiğini bizzat gördüğünü ifade etmiştir. Ona göre Dr. Nazım bu adamı tanımış ona kendi ihtirasını zerk etmiştir.⁸³ Onu kendi tabiatıyla karıştırmıştır. Hâsılı ondan maruf Bahattin Şakir’i çıkarmıştır. Bahattin Şakir, Nazım’la dost olduktan sonra göze çarpan bir farkla değişmiştir. O, Paris’te uyumuş kalmış olan Genç Türklüğü diriltmeye başlamıştır. Mısır’da çıkmakta olan

⁸³ Beyatlı, *Siyâsî ve Edebi Portreler*, s. 107.

Şura-yı Ümmet gazetesini Paris'e nakletmeyi başarmıştır. Nazım, Genç Türklüğe mühim bir arkadaş kazandırmıştır.⁸⁴

Bahattin Şakir, Paris'te, Prens Sabahattin'e ayrılıkçı bulduğu fikirlerinden dolayı karşı çıkmıştır. Mizancı Murat, İshak Sükûti, Abdullah Cevdet gibi kişileri de II. Abdülhamit'in vaatleri doğrultusunda hürriyet davasından vazgeçtikleri için eleştirmiştir. Ahmet Rıza Bey'e ise vaatlere aldanmayıp, hürriyetperverlik mesleğinde ısrar ettiği için bağlılık göstermiştir.⁸⁵ Onun yaşam biçimi, içinde bulunduğu durum, Cemiyet içinde aldığı görevler ve yaptığı işler doğal olarak bazı kişilerin hoşuna gitmemiştir. Sevenleri olduğu gibi sevmeyenlerin sayısı da oldukça çoktur. Yahya Kemal çizdiği siyasi portre ile ondan çok da hazzetmediğini göstermiştir.⁸⁶

Bahattin Şakir siyaseten kendisine rakip olan pek çok kişinin eleştirilerine maruz kalmıştır. Mevlanzade Rıfat, Ali Kemal ve Rıza Nur bunlar içinde en etkili olanlardır.⁸⁷ Mevlanzade Rıfat Bey de Bahattin Şakir'i eleştirmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı da düşmanca bir tavır sergilemiştir. Daha sonra Türkiye Cumhuriyeti tarafından 150'likler listesine alınmıştır. Mevlanzade Rıfat hem Cemiyetin hem de Bahattin Şakir'in siyasi rakiplerinden biri olmuştur. Bahattin Şakir kendi ifadesiyle hürriyet mücadelesinde yaptıklarından dolayı beraber çalıştığı pek çok hürriyet silah arkadaşları gibi Cemiyetin can düşmanı birtakım denilerin kin ve garazına bir mecra olmuştur. Bundan da zerre kadar korkmamıştır. Cemiyetin manevi himayesi ve arkadaşlarının teveccüh ve muhabbetinden başka hiçbir kuvvete ihtiyaç duymamıştır. Bahattin Şakir, Mevlanzade'nin saldırıları karşısında nasıl bir yol izlemesi gerektiğini Cemiyetin Merkez-i Umumisine yazılı olarak sormuştur. Gelen cevapta "Bunlara cevap vermek tenezzüldür.

⁸⁴ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 53, 54, 55.

⁸⁵ Uca, a.g.e., s. 149.

⁸⁶ Beyatlı, *Siyâsî ve Edebî Portreler*, s. 110-112.

⁸⁷ Uca, "Dr. Bahaeddin Şakir Bey", s. 43.

Hükümetin nazar-ı dikkati celbedildi ve tetkikat yapılıyor” denilmiştir.⁸⁸

“Boşherif” lakaplı Şerif Paşa, “Şura-yı Ümmet yahut Numune-i Denaet” adlı yazısında binlerce liraya mal olan Şura-yı Ümmet gazetesinin sermayesini nereden bulduğunu Bahattin Şakir’e sorarken gazetenin Cemiyete ait olduğunu görmezden gelmiştir. Onun Paris’te yaşadığı metres hayatını gündeme getirerek eğer çok zengin idiye ne den adi bir fahişenin kesesine muhtaç olduğunu açıklamasını istemiştir.⁸⁹ Rıza Nur da Bahattin Şakir’in kötü bir insan olduğunu söyleyerek onu Cemiyetten atmalarını Talat Paşa’dan istemiş o da başımıza yeni bir Rıza Nur daha mı çıkaralım diye cevap vermiştir.⁹⁰ Hâlbuki Talat Paşa’yı 1917 yılında sadrazamlığa geçmesi konusunda yönlendirenlerden biri Bahattin Şakir olmuştur. Ömrünün büyük bir kısmını onun yanında ve ona hizmet ederek, destek vererek geçirmiştir.⁹¹ Millî Mücadele yıllarında İzmit’te linç edilen Ali Kemal ile de Bahattin Şakir arasında karşılıklı suçlamalar olmuştur. Olay mahkemeye intikal etmiş ve Bahattin Şakir’in beraatı ile sonuçlanmıştır. Bahattin Şakir bu konudaki gelişmelerle ilgili “Ali Kemal Davası” adlı bir kitap yazmıştır.⁹²

Bahattin Şakir’in karşı karşıya kaldığı önemli olaylardan biri de Otuzbir Mart Ayaklanmasıdır. Bu olay karşısında onunla ilgili farklı görüşler bulunmaktadır.⁹³ Bahattin Şakir’in bir taraftan paşa elbisesi giyerek Taşkışla’daki askerleri isyana teşvik ettiği iddia edilirken, bir taraftan da o gün arkadaşlarına ulaşmakta güçlük çektiği ve olaydan haberi olmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca isyancıların talepleri arasında Şura-yı Ümmet gazetesi sahibi Bahattin Şakir’in sınır dışı edilmesi de

⁸⁸ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 265-268.

⁸⁹ Uca, a.g.e., s. 268-270.

⁹⁰ Uca, a.g.e., s. 270, 271.

⁹¹ Uca, “Dr. Bahaeddin Şakir Bey”, s. 47.

⁹² Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 271-279.

⁹³ Uca, “Dr. Bahaeddin Şakir Bey”, s. 43.

bulunmaktadır.⁹⁴ Şura-yı Ümmet gazetesi de isyancılar tarafından tahrip edilmiştir. Bahattin Şakir bu olayı Otuzbir Mart Vaka-i Faciası olarak nitelendirmiştir.⁹⁵ Bütün bu gelişmeler Bahattin Şakir'in bu olayın neresinde olduğunun anlaşılmasını zorlaştırdığı gibi hakkında yazılanların da sorgulanmaya muhtaç olduğunu göstermektedir.

İttihatçıların genellikle yakından irtibat kurdukları masonluk kurumu ile Bahattin Şakir'in ilişkileri de çok net değildir. İttihatçıların masonlarla ilişkilerini araştıran Orhan Koloğlu, ne İttihatçıların önde gelen masonlarını sayarken ne de mason olmayan İttihatçılardan bahsederken Bahattin Şakir ismine değinmemiştir. Angelo Iacovella'nın yazdığı Tülin Altınova tarafından Türkçeye çevrilen “Gönye ve Hilal İttihad-Terakki ve Masonluk” adlı kitapta da Bahattin Şakir adına rastlanmamaktadır.⁹⁶

Hikmet Çiçek, Bahattin Şakir'in mason olduğuna, Halifebaba Turgut Koca tarafından hazırlanan bir listede adının geçtiğine değinmiş ancak kaynak vermemiştir.⁹⁷ Sultan Abdülhamit de Ahmet Celalettin Paşa'ya Mısır'da Ali Kemal tarafından gönderilen bir mektubu gördüğünü ve bu mektupta Bahattin Şakir gibi birçok İttihatçının Fransa ve İtalya localarına bağlı olduğu ve buralardan maddi destek aldıklarının yazıldığını ifade etmiştir.⁹⁸ İttihatçıların masonlarla irtibat kurdukları gerçek olmakla birlikte Bahattin Şakir'in mason olduğu hususunda kesin bir delil yoktur.

Bahattin Şakir'in hayatında etkilendiği kişilerden biri de Miralay Sadık Beydir. Onun Cemiyete vereceği zarar Bahattin Şakir'i tedirgin etmiştir. Bu nedenle, İttihat ve Terakki karşıtı olarak kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kuruluşunu önlemek için Miralay Sadık Bey ile bir görüşme yapmıştır.

⁹⁴ Yalçın, *Efendi Beyaz Türklerin Büyük Sırrı*, s. 132.

⁹⁵ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 279-285.

⁹⁶ Uca, a.g.e., s. 287-289.

⁹⁷ Çiçek, *Dr. Bahattin Şakir...*, s. 75, 76.

⁹⁸ İlhami Yangın, *İhtilal Tüccarları Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Derin Devletin Karanlık Yüzü ve Bilinmeyen Tarihi*, İstanbul, Neden Yayınları, 2008, s. 260.

Görüşmeye Fethi Okyar ve Dr. Nazım da katılmıştır. Daha önce Hizb-i Cedit hareketini başlatan Sadık Bey'in bu hareketi önlenememiştir.⁹⁹

Arnavut isyanı konusunda da Bahattin Şakir aktif tavır takınmış elde ettiği bilgileri hükümete iletmış gereken tedbirlerin alınmasını istemiştir İlk aşamada isyan bastırılmış ise de sonradan Arnavutluk'un bağımsızlığı engellenememiştir. Burada da halkın elindeki silahların toplanması yolunda alınan kararda etkili olduğu ve bu kararın isyanı önlenemez hale getirdiği gerekçesiyle Bahattin Şakir eleştirilere maruz kalmıştır. Kimse Arnavutların niçin silahlandığını veya ayaklandığını sorgulamamıştır.¹⁰⁰

İttihatçı karşıtlığı ile bilinen Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın "Büyük Kabine" ya da "Baba-oğul Kabinesi" olarak adlandırılan hükümetine karşı yapılan mücadelenin de içinde olan Bahattin Şakir, Kara Kemal Bey'in evinde yapılan toplantıya katılmıştır. Toplantı Talat Bey'in "Sadrazam üzerimize gelecek. Biz de üzerimize gelindiği gibi üzerine gideriz. Arkasına öteki devletlerin mümessillerini almıştır. Lakin onlar da görürler ki İttihatçılıkta geri çekilmek yoktur. Öyle olacak. Dağılalım." Sözleriyle sona ermiştir. Kısa bir süre sonra Gazi Ahmet Muhtar Paşa, 29 Ekim 1912'de sadrazamlık görevinden istifa etmiştir.¹⁰¹

Dayaklı ya da sopalı seçim olarak adlandırılan 1912 seçimlerinde Bahattin Şakir Bey, Mamuratülaziz (Elâzığ) ve Dersim (Tunceli-Hozat)'de görevlendirilmiştir. Bu bölgede Lütfi Fikri Bey'in seçilmemesi için propaganda yapmıştır. Lütfi Fikri Bey "Teminat" gazetesine gönderdiği telgrafta Bahattin Şakir'in elinde önceki sene Mamuratülaziz'de ortaya çıkan koleranın sebeplerini araştırmaya memur edildiğine dair Dâhiliye Nezaretinin bir emri bulunduğunu ve halkın buna güldüğünü yazmıştır. Ayrıca söz konusu gazete Bahattin

⁹⁹ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey* 1, s. 293.

¹⁰⁰ Uca, "Dr. Bahaeddin Şakir Bey", s. 43, 44.

¹⁰¹ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey* 1, s. 301, 302.

Şakir'in propaganda faaliyetlerini eleştirmiştir.¹⁰² Bahattin Şakir 1912 seçimleri için sahada bizzat propaganda yaparken aynı zamanda İstanbul'da yayın yapan gazetelerin temsilcilerini Şura-yı Ümmet matbaasına davet ederek seçimlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti lehine propaganda yapılmasını istemiştir.¹⁰³

İttihat Terakki'nin İstanbul Şubesinin kuruluşu tartışmaları yüzünden aralarında anlaşmazlık olduğu düşünülen Kâzım Karabekir Paşa da Bahattin Şakir ile Edirne Muharasası sırasında karşılaştıklarını kendisine iki komitacı olarak konuşalım diyen Bahattin Şakir'e ben askerim askerce konuşalım dediğini dile getirmiştir. Karabekir'e göre Bahattin Şakir, daima muhalifleri kırmak, ezmek fikrini söyleyen, asmalı, kesmeli deyip duran hakikaten komitacılıktan zevk alan bir kişidir. Konumundan ve takatinden büyük işlerle uğraşmıştır. Bu milletin çok sıkı bir disipline ihtiyacı olduğunu söyleyerek, Meşrutiyetten sonra İttihat ve Terakkiyi yeni bir Abdülhamit rejimine sürükleyenlerden biri olmuştur. Edirne muhasarasında yaralılar arasında Cemiyete üye olup olmama durumuna göre farklı davranmıştır. Böylece subaylar arasında ikilik çıkarmıştır. Ne askerliğe ne de propagandaya aklı ermemiştir.¹⁰⁴

1.8.Duygu ve Düşünce Dünyası

Bahattin Şakir totaliter bir düşünce yapısına sahiptir.¹⁰⁵ Bu kavram demokratik hak ve özgürlüklerin baskı altında tutulduğu, bütün yetkilerin bir elde veya küçük bir yönetici grubun elinde toplandığı demokratik olmayan, bütüncül bir devlet düzeni olarak tanımlanmıştır.¹⁰⁶

¹⁰² Ahmet Ali Gazel, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasî Mücadelesinde Lütü Fikri'nin Tanzimat'ı*, Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları, 2007, s. 252, 253.

¹⁰³ Birgen, *İttihat ve Terakki'de On Sene...*, C. 1, s. 66, 67.

¹⁰⁴ Uca, *İttihat ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 308, 309.

¹⁰⁵ Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, s. 209, 219.

¹⁰⁶ *Türkçe Sözlük*, Cilt 2, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, No: 549, 1998, s. 1487.

Bahattin Şakir, Hikmet Çiçek'e göre büyük bir devrimcidir. Hüseyin Cahit Yalçın'a göre bir jakobendir.¹⁰⁷ Halil Berktaş'a göre de yaşadığı dönemin tipik bir Yeşil'i veya Çatlı'sıdır.¹⁰⁸ Halide Edip'e göre de bir katildir. Millî Mücadele yıllarında manda ve himaye yanlısı görüşleriyle tanınan Halide Edip, bir tren seyahatinde tanıştığı Bahattin Şakir'in Ermeni politikasındaki rolünden ve fikirlerinden memnun kalmamış, Falih Rıfkı'ya "Bana bilmeyerek bir katilin elini sıktırdınız" demiştir. Bahattin Şakir ise Türk milliyetçisi olarak gösterilen bir hanımın kendisi ile aynı görüşte olmamasına şaşırılmış ve Falih Rıfkı'ya ondan uzak durmasını tavsiye etmiştir.¹⁰⁹ Antiemperyalizm, Bahattin Şakir'in düşünce yapısının temel taşlarından biridir.¹¹⁰ Emperyalizm, bir milletin sömürü temeline dayanarak başka bir milleti siyasi ve ekonomik egemenliği altına alıp yayılması veya yayılmayı istemesi şeklinde tarif edilmiştir.¹¹¹

Bahattin Şakir, vatana, millete ve İttihat ve Terakki Cemiyetine ihanet edenlerin şiddetle cezalandırılmalarından yana bir düşünceye sahip olmuştur.¹¹² Birinci Dünya Savaşı yıllarında Ermeni Diran Kelekyan'ın ortadan kaldırılması ondaki bu düşüncenin fiiliyata yansımasıdır.¹¹³ Meşrutiyetten önce dost olduğu maddi ve manevi destek aldığı, Erzincan'dan kaçıp Avrupa'ya giderken yardımını gördüğü, Yusuf İzzettin Efendi ve Başhafiye Ahmet Celalettin Paşa ile irtibat kurmakta yararlandığı Diran Kelekyan'ı adem-i merkeziyet fikrini benimsemesi üzerine gözden çıkarmakta tereddüt etmemiştir.

¹⁰⁷ Jakobenlik, tepeden inmecilik, halktan kopuk olma, halkın isteklerini dinlemeden ve iradesini dikkate almadan onun adına kararlar alma, halk için olsa bile halka rağmen harekete geçme anlamlarında kullanılmaktadır (Aynur Demirli, "Devrimin Çocuklarını Yargılamak: Jakobenler", *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi (HFD)*, Cilt 8, No 1, 2018, s. 60).

¹⁰⁸ Neşe Düzel, "Halil Berktaş Ermenileri Özel Örgüt Öldürdü", *Radikal*, 9 Ekim 2000, s. 6; Çiçek, *Dr. Bahattin Şakir...*, s. 20.

¹⁰⁹ Falih Rıfkı Atay, *Zeytinadağı*, İstanbul, Pozitif Yayınları, (Baskı tarihi yok), s. 73.

¹¹⁰ Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, s. 284.

¹¹¹ *Türkçe Sözlük*, Cilt 1, s. 455.

¹¹² Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 2, Kısım 4, s. 49, 50.

¹¹³ Uca, "Dr. Bahaeddin Şakir Bey", s. 41.

Çünkü Diran Kelekyan'ın adem-i merkeziyet fikrini benimsemesi, şarkta altı vilayetin elden gitmesi ve yavaş yavaş bir Ermenistan kurulması anlamına geliyordu.¹¹⁴ Burada Bahattin Şakir'in önemli bir karakteristik özelliği ortaya çıkmaktadır. II. Abdülhamit yönetimini sonlandırmak için Ermenilerle de diyalog kurmuş, iş birliği yapmıştır ama vatan, millet ve İttihat ve Terakki Cemiyeti söz konusu olduğunda dostluk ve arkadaşlığını bir anda unutmuştur.¹¹⁵

Bahattin Şakir, uğrunda hayatını feda etmekten çekinmediği İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkında ilginç düşüncelere sahiptir. Ona göre, İttihat ve Terakki Cemiyeti halis bir Türk cemiyetidir. İslâmlığa ve Türklüğe düşman olmamak şartıyla Osmanlı Devleti'nin gelişmesi için çalışmayı kabul eden gayrimüslim vatandaşlar da Cemiyete kabul edilir. Memleketi parça parça ve kavim kavim ayırmaya çalışan kimseler velev ki Türk dahi olsalar muhalif ve düşmandırlar. İttihat ve Terakki Cemiyeti, İslâm ve Hristiyan akvam-ı sairenin komiteleri gibi yalnız o kavmin menfaatlerini düşünen “nasyonalist” bir fırka değildir. İttihat ve Terakki Cemiyeti hem Osmanlı Devleti'nin selametine hem de “El-Müminün ihvetün” prensibince dindaşlarının tenvir-i efkârına hasr-ı hayat etmiş zevattan mürekkeptir.¹¹⁶

Adem-i merkeziyet fikri Bahattin Şakir'in hiç benimsemediği bir fikirdir. Bu fikrin mimarı Prens Sabahattin, İkinci Meşrutiyet öncesinde Paris'te bir yazıhane tutmuş, etrafına birçok kimseyi toplamış “Terakki” adında bir gazete çıkarmış ve adem-i merkeziyet propagandası yapmıştır. Ahmet Rıza Bey ise Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyetini kurmuş “Meşveret” gazetesinin yanı sıra Bahattin Şakir, Dr. Nazım, Samipaşazade Sezai, Prens Mehmet Ali Fazıl Paşa'nın yardımıyla “Şura-yı Ümmet” gazetesini çıkarmıştır. Bu gazete

¹¹⁴ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey I*, s. 30, 31, 103.

¹¹⁵ Uca, a.g.e., s. 31.

¹¹⁶ Cengiz, *Dr. Nazım ve Bahaeddin Şakir'in Kaleminden...*, s. 40, 248; *Kopya Defteri*, s. 56.

önce Mısır'da sonra Paris'te çıkarılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyetinin Paris Şubesi güçlü bir merkezîyetçi yönetimin gerekli olduğuna inanmıştır.¹¹⁷ Prens Sabahattin Bey'in savunduğu adem-i merkezîyet yerinden yönetim anlamına gelmektedir.¹¹⁸ Bahattin Şakir, bu fikrin imparatorluğun dağılmasına sebep olacağı endişesiyle karşısında durmuştur. Prens Sabahattin Bey'in ilan ettiği programı madde madde incelemiş ve bunlara neden katılmadığını gerekçeleriyle belirtmiştir. Onun bu konudaki açıklamaları Şura-yı Ümmet gazetesinde yayımlanmıştır.¹¹⁹ Prens Sabahattin'in adem-i merkezîyet fikrine Bahattin Şakir ve arkadaşlarının karşı çıkması Jön Türkler arasında birliğin sağlanamamasına ve ihtilafın artmasına sebep olmuştur.¹²⁰ Bahattin Şakir, Prens Sabahattin Bey'in eyaletlerde açılmasını önerdiği meclislerin imparatorluğun parçalanmasına sebep olacağını devletin bütünlüğünün bozulacağını düşünmüştür. Bu programın uygulanması halinde ülkenin derebeyliklerden oluşan bir hükümet haline geleceğini iddia etmiştir. Sabahattin Bey'in her vilayette çoğunluk tarafından valilerin seçilmesi önerisine ise şöyle cevap vermiştir: "Manastır'da Ermeni, Van'da Bulgar bir vali tayini hiçbir itiraza duçar olamayacağı halde Erzurum'da bir Ermeni, Edirne'de Bulgar, Adalarda bir Rum vali tayini şu devirde muvafık maslahat olamaz."¹²¹

Bahattin Şakir, Prens Sabahattin Bey ile yaşanan fikir ayrılığından sonra Selanik'te Talat Bey (Paşa) tarafından kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyetiyle Paris'teki Terakki ve İttihat Cemiyetinin birleşmesine katkıda bulunmuş böylece İkinci Meşrutiyetin ilanına giden süreçte önemli bir adımın atılmasına da sebep olmuştur.¹²² İsmail Gaspıralı,

¹¹⁷ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 70.

¹¹⁸ *Türkçe Sözlük*, Cilt 1, s. 15.

¹¹⁹ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 72-92.

¹²⁰ Süleyman Kâni İrtem, *Yıldız ve Jön Türkler İttihat-Terakki Cemiyeti ve Gizli Tarihi*, haz. Osman Selim Kocahanoglu, İstanbul, Temel Yayınları, 1999, s. 194, 195.

¹²¹ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 86, 88.

¹²² Uca, a.g.e., s. 97, 98.

Hüseyinzade Ali, Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu gibi ünlü mütefekkirler ile irtibat kuran Bahattin Şakir, onların fikirlerinden istifade etmiş ve onlardan İkinci Meşrutiyete giden süreçte destek istemiştir.¹²³

1902 yılında Paris’te toplanan ve başarısızlıkla sonuçlanan I. Jön Türk Kongresinden sonra 1907’de II. Jön Türk Kongresinin toplanmasında ve kararların alınmasında Bahattin Şakir önemli bir rol oynamıştır. Kongre bildirisi onun imzasıyla yayınlanmıştır. Bu kongreye Ahmet Rıza Bey grubu, Prens Sabahattin Bey’in adem-i merkeziyet grubu, Ermeniler, Araplar, Yahudiler ve Makedonya komitacılarından temsilciler katılmıştır. Kongrede Sultan II. Abdülhamit yönetiminin devrilmesi, hükümete karşı umumi isyan, Meşrutiyetin ilanı, silahlı mukavemet, siyasi, idari ve iktisadi faaliyetlerin yavaşlatılması, vergilerin ödenmemesi, halkın ayaklanmaya teşvik edilmesi, ordu içinde askeri darbe hazırlanması gibi kararlar alınmıştır.¹²⁴

Osmanlı Devleti’nde saltanatla problemi olmayan Bahattin Şakir, II. Abdülhamit’in tahttan indirilmesini ve yerine yine hanedan üyelerinden Yusuf İzzettin Efendi ya da Reşat Efendinin (V. Mehmet Reşat) tahta çıkarılmasını istemiştir. Bunların her ikisiyle de irtibat kurmuş ve aralarında yazışmalar olmuştur. Ayrıca Kanun-i Esasinin ilanını ve Meclis-i Mebusanın yeniden açılmasını talep etmiştir.¹²⁵ Bu talepleri gerçekleştirmek için ilk teşebbüs bölgeye gönderilen Hüseyin Tosun ve Ömer Naci Beyler vasıtasıyla Erzurum’da çıkarılan, hürriyet ayaklanması olarak adlandırılan ayaklanma olmuştur. Bu ayaklanmanın çıkarılmasında Bahattin Şakir’in de etkili olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁶

Bahattin Şakir, imparatorluğun içine ve dışına gönderdiği mektuplarda din, vatan, meşrutiyet, hürriyet, eşitlik, adalet,

¹²³ Uca, a.g.e., s. 190, 194, 209.

¹²⁴ Uca, a.g.e., s. 153, 154.

¹²⁵ Uca, a.g.e., s. 114, 199, 200.

¹²⁶ Uca, “Dr. Bahaeddin Şakir Bey”, s. 42; Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey I*, s. 155-164.

kardeşlik gibi kavramları işleyerek ülke içinde birlik ve beraberlik kurmak ve insanları Cemiyetin çatısı altında toplamak için gayret göstermiştir.¹²⁷ Ona göre İkinci Meşrutiyetin ilanında Osmanlı devlet adamlarının önemli bir katkısı görülmemiştir. İkinci Meşrutiyetin ilanı ne birincideki gibi tamamen yukarıdan aşağıya yani ileri gelen devlet ricalinin baskı ve himmetiyle oluşmuş bir hareket ne de tamamen aşağıdan yukarıya yani halk tarafından gerçekleştirilmiş bir hareket değildir. Bu inkılap, Tıbbiyeden, Harbiyeden, Bahriyeden, Mülkiyeden, Hukuktan, Medreseden hâsılı Darülfünundan, mekteplerden yetişen genç, dinç ve ilim ve ahlak ile müzeyyen gençlerin eseridir.¹²⁸

Kılıç ve tüfekten ziyade ilim ve kültür ile silahlanmak gerektiğini savunan Bahattin Şakir'e göre, gençlere dini ve milli hasletler kazandırıldıktan sonra Avrupa darülfünunlarına gönderilmelidir. Maarif işlerine harcanacak beş akçe beş vakit namaz kadar makbul olacaktır. Türk milletinin en büyük düşmanı maarifsizlik yani cehalet ile ittihatsızlık yani nifaktır.¹²⁹ Bütün Osmanlıların refah ve saadeti ancak Hükümet-i Osmaniye'yi teşkil eden bütün nüfusun din, mezhep ve kavmiyet ayırmaksızın çalışmasıyla mümkündür.¹³⁰

Bahattin Şakir, Frenklerin insaniyet perdesi altında zayıfları ezdiğini ve hukuk-u İslâmiye'yi pay mal ettiklerini dile getirmiştir. Avrupalıların bilimdeki gelişmelerini inkâr edilemez bulmuştur. Japonlar gibi Türklerin de Frenklerin bilimsel gelişmelerini öğrenmelerini ve yalnız bu kısmını memlekete tatbik etmelerini istemiştir. Ahlak ve töre yönünden Müslümanların Avrupa'dan üstün olduğunu savunmuştur.¹³¹ Şevket Süreyya Aydemir ise İkinci Meşrutiyetin ilanı sürecinde etkili olan kadronun tamamını ve

¹²⁷ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey I*, s. 210.

¹²⁸ Bahaeddin Şakir, "Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti", *Şura-yı Ümmet*, 14 Kânunusani 1325, s. 2.

¹²⁹ Cengiz, *Dr. Nazım ve Bahaeddin Şakir'in Kaleminden...*, s. 5, 10, 84, 157.

¹³⁰ Cengiz, a.g.e., s. 43.

¹³¹ Cengiz, a.g.e., s. 23, 24.

dolayısıyla Bahattin Şakir'i yarı aydın olarak değerlendirmiştir. Yarı aydınların idealist olabileceğini ama terkipçi ve nazariyeci olamayacaklarını söylemiştir. Ona göre Bahattin Şakir'in de içinde bulunduğu Ahmet Rıza ve Dr. Nazım gibi uzun müddet Avrupa'da yaşayan ve 1908'de Meşrutiyetin ilanından sonra yurda dönenlerin bu kısırlığı ihtilalin de gereği gibi verimli olmamasına ve hızla bir dikta rejimine, bir siyasi otokrasiye dönmesine sebep olmuştur.¹³²

Balkan Savaşında Edirne işgal edilirken şehrin savunmasından sorumlu olan Şükrü Paşa da buradaki mağlubiyetin sorumlusu olarak Talat Bey ile Bahattin Şakir'i göstermiştir. Onu idam ettirmemek için çok zorlandığını dile getiren Şükrü Paşa, Edirne kuşatması sırasında düşman eline geçmesini önlemek için Bahattin Şakir'in Selimiye Camisinin dinamitle yıkılmasını teklif ettiğini iddia etmiştir.¹³³ Eğer bu ifade doğru ise Bahattin Şakir'in o günkü ruh halini göstermesi bakımından önemli bir gelişmedir. Edirne muhasarasında Bahattin Şakir, Merkez-i Umumi azası, Kızılay reisi ya da Şükrü Paşa'nın ifadesiyle Kızılay müfettişi olup Kızılay Hastanesinin de başhekimidir. Edirne işgal edilince Bulgarlara esir düşmüştür. Esareti 30 Mayıs 1913'te imzalanan ve I. Balkan Savaşını sona erdiren Londra Antlaşmasına kadar devam etmiştir.¹³⁴

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Doğu Cephesinde görevli bulunan Bahattin Şakir, Ali İhsan Sabis'e göre, kahramanlık ve aşırı milliyetçilik duygularıyla Osmanlı kuvvetlerini haddinden fazla büyük görmüştür. Düşmana devamlı taarruzdan, Kafkasya'yı istiladan, Turan fatihliğinden söz etmiştir. O çok vatansever, feragat sahibi ve cesur olmakla beraber askerî bilgisi ve ordunun savaş kabiliyeti hakkındaki

¹³² Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey* 2, s. 633.

¹³³ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey* 1, s. 307.

¹³⁴ Çiçek, *Dr. Bahattin Şakir...*, s. 100, 101.

görüşü az olduğundan yanlış fikirlere ve hülyalara kapılmıştır.¹³⁵

Bahattin Şakir, 1920-1921 yıllarında Moskova ve Bakü’de iken Bolşeviklik ve Komünistliğin henüz yeterince tanınmadığı ve revaçta olduğu günlerde tıpkı Atatürk’ün yaptığı gibi bu kavramlara bağlanmamış ancak Ruslarla ilişkileri sürdürüp onlardan destek almanın yollarını aramıştır.¹³⁶ O kendi ifadesiyle Rusların yardımı ile İran, Türkistan ve Afganistan’da çalışmak ve Hint üzerinde tesir yapmaya uğraşmak ve bu suretle vurulacak darbelerle memleket üzerindeki İngiliz kâbusunun baskısını hafifletmeye çalıştığını söylemiştir. Rusların Berlin’de kendilerine verdikleri sözü tutup tutmayacaklarından emin olmadığını ifade ederek Ruslar kendilerini desteklemediği takdirde Rusya’da Bolşeviklerin bir aleti olarak çalışmayı kabul edemeyeceğini açıklamıştır.¹³⁷

¹³⁵ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 357.

¹³⁶ Uca, “Dr. Bahaeddin Şakir Bey”, s. 48.

¹³⁷ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 2*, s. 568, 569.

2.BÖLÜM

2.1.Bahattin Şakir'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'ndeki Rolü

İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Fırkasının en önemli karar organı Merkez-i Umumidir. Merkez-i Umumi, Cemiyet'le Fırka arasında bağlantıyı sağlamıştır. Hem bir iç organ hem de bir siyasal büro özelliğine sahiptir. Üyeleri Cemiyetin kongrelerinde seçilmiştir. Merkez-i Umumi üyeleri bir bakıma ve belirli bir oran dışında mebus ya da bakan olamamıştır ama Merkez-i Umumi sadrazam ve bakanları denetlemiş hükümet üstü bir işlev yürütmüştür. Merkez-i Umumi her zaman gizli bir heyet baskısı oluşturmuş ve en üstün organ durumunda kalmıştır. Bazı kaynaklara göre 1912'de bazılarının 1913 yılında Merkez-i Umumiye seçilen Bahattin Şakir, 1918'e kadar değişmeyen bir çekirdek kadro içinde yer almıştır.¹³⁸ Bahattin Şakir'in bakan olmamasının sebebi Merkez-i Umumi ile Hükümet arasında dengenin gözetilmesidir.¹³⁹

Merkez-i Umumi, Cemiyetin Merkez Komitesi olarak da adlandırılmış ve her şeyin üzerinde tutulmuştur. İttihat ve Terakkinin kurduğu kabinelerin hiçbirinin tamamı merkez komiteden oluşturulmamıştır. Dolayısıyla Bahattin Şakir başta olmak üzere merkez-i umumide yer alan isimlerin çoğu, zaruretten kaynaklanan bazı istisnalar dışında kabineye girmemişlerdir. İttihat ve Terakki Merkez Komitesi hükümetlerin de üstünde tutulmuştur. Rıza Nur'a göre hükümette işi olanlar da zaman zaman Merkez-i Umumiye müracaat etmiştir.¹⁴⁰

Bahattin Şakir'e göre Meşrutiyetin ikinci kez ilanıyla birlikte büyük bir inkılap yapılmıştır. Altı yüz senelik bir

¹³⁸ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt 3, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s. 298-301; Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey I*, s. 322, 323.

¹³⁹ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, çev. Nuran Yavuz, 7. Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2007, s. 195.

¹⁴⁰ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey I*, s. 248, 249.

hükümet alt üst edilmiştir. Böyle bir günün hemen ertesinde hükümet ve kanun aramak akla ve mantığa uymaz.¹⁴¹ Bahattin Şakir, Cemiyetin görünmeyen ve örtülü kalan yöneltici kuvvetleri arasında hep birinci safta yer almıştır.¹⁴² O İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde etkin ve uzun süreli nüfuza sahip olmuştur. Perde arkasında kalıp, Talat Paşa, Cemal Paşa ve Enver Paşa gibi ileri gelen ve herkesin tanıyıp bildiği ünlü İttihatçı liderleri yönlendirmiştir.¹⁴³

Karar alma sürecinde onun en etkili kıstası vatan, millet ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin menfaatleri olmuştur.¹⁴⁴ “Vatanını anasından, babasından, karısından, çocuğundan ziyade muhabbetle seven ve onun için gece gündüz çalışmayı vazife edinen adamı takdir için söz bulmak kabil değildir.” ifadesi ona aittir. Bahattin Şakir’in vatan sevgisinden anladığı budur. Bu sözü sadece söylememiş, bizzat uygulamıştır. En sevdiği insanları ihmal ederek vatan vazifesini sürdürmüştür. Ona göre, vatan için çalışmak kadar dünyada zevk-i bahş-ı vicdan bir şey yoktur.¹⁴⁵

Arnavutluk isyanının ardından Balkan Savaşları öncesinde İttihat ve Terakkinin iktidardan düştüğü, Hürriyet ve İtilaf kabinesinin işbaşında olduğu bir dönemde Seyit Taha ve Musa Bey gibi aşiret reisleri Bahattin Şakir’in yanına gelerek Doğuda bir isyan çıkarmak suretiyle İttihat Terakkinin tekrar iktidara gelmesini sağlamak için izin istediler. Bahattin Şakir, bu isteğin vatana, millete ve İttihat ve Terakki Cemiyetine zarar vereceğini söyleyip reddetmiştir. Böyle bir şeye kalkıştırlarsa karşılarında İttihat ve Terakkiyi görecekleleri hususunda onları uyarmıştır.¹⁴⁶

Hüseyin Cahit Yalçın’a göre Bahattin Şakir, İttihat ve Terakki Cemiyetinin meclis ve merkezlerindeki toplantılarda

¹⁴¹ Uca, a.g.e., s. 250.

¹⁴² Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1, Kısım 1, s. 241.

¹⁴³ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey* 1, s. 20.

¹⁴⁴ Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 2, Kısım 4, s. 49, 50.

¹⁴⁵ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey* 1, s. 214, 215.

¹⁴⁶ Uca, “Dr. Bahaeddin Şakir Bey”, s. 44.

daima en köklü tedbirlerin en ateşli taraftarı olmuştur. O uzlaşmak için fikir ve kanaat fedakârlığını zihnine sığdıramamıştır. Onun nazarında dünya yoktur, karşıdakiler yoktur, zorluk yoktur, yalnız bir ideal ve akide vardır. Bu ideale doğru hiçbir şey düşünmeden, kesin ve kati adımlarla yürümek vardır. Bu nedenle o karar mekanizmasında hep arkadaşları arasında azınlıkta kalmıştır. Aklına mantığına uygun olmayan, ihanet sezdiği hiçbir şeye evet dememiştir. O yanlış gördüğü hiçbir şeyi unutmamış ve affetmemiştir. Bir insan için zaaf dakikaları olabileceğini zihni almamıştır. Bu nedenle zaman zaman Cemiyetin tanınan ünlü isimlerinin önerilerine de karşı çıkmış ve kurullarda reddedilmesini sağlamıştır.¹⁴⁷

Bir Ermeni dış hekimi Süreyan Efendi, Bahattin Şakir'in ailesinin dış doktoru olmuştur. Bunun nedenini soran eşi Cenân Hanım'a "O, Osmanlı Devleti'ne candan bağlı iyi bir hekimdir" cevabını vermiştir. Ayrıca iki Ermeni çocuğu da evlat edindiği bilinmektedir. İşte Bahattin Şakir'in karar verme kriterlerinden biri de budur. Bir kişi Osmanlı Devleti'nin birlik ve beraberliğinden yanaysa ve ihanet etmiyorsa o en büyük dostudur. Ancak ihanet ediyorsa kim olursa olsun düşmandır.¹⁴⁸

2.2. Teşkilat-ı Mahsusa Görevleri ve Siyasi Faaliyetleri

Bahattin Şakir'in içinde bulunduğu önemli kurumlardan biri de Teşkilat-ı Mahsusa olmuştur. Enver Paşa'nın isteği üzerine bu teşkilatın kurulduğu ve kendisine bağlandığı iddia edilmektedir. Teşkilatın çekirdek kadrosunu da Bahattin Şakir'in yanı sıra Dr. Nazım, Yüzbaşı Atıf (Kamçıl), Süleyman Askerî Bey, Emniyet Müdür Muavini Azmi Bey gibi isimlerin oluşturduğu ileri sürülürken Bahattin Şakir'in 1913 yılında teşkilatın siyasi bölüm şefi olduğu ifade edilmektedir. Kuşçubaşı Eşref'in bu konuda doktora çalışması

¹⁴⁷ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 326-328.

¹⁴⁸ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 2*, s. 626.

yapan Philip Hendrick Stoddard'a verdiği listeye göre Bahattin Şakir teşkilatın kırk dokuz kişilik ajanlar listesinde beşinci sırada zikredilmiştir.¹⁴⁹ Teşkilatla ilgili bir başka listede ise Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa, Süleyman Askerî Bey ve Yakup Cemil'den sonra Bahattin Şakir'in adı geçmekte ondan sonra da Mithat Şükrü Bleda göze çarpmaktadır.¹⁵⁰ Yakup Cemil'e göre de Bahattin Şakir teşkilatın beş kişilik yönetimi içinde yer almıştır. O daha sonra Ruşeni Bey ile Ermeni isyanlarını bastırmak için Teşkilat-ı Mahsusa adına Erzurum bölgesine görevlendirilmiştir.¹⁵¹

Hıfzı Topuz'a göre de Bahattin Şakir Teşkilat-ı Mahsusanın önemli isimlerinden biridir. Mithat Şükrü Bleda ve Kara Kemal Beylerin de diğer birçok isimle birlikte teşkilatın içinde yer aldıkları anlaşılmaktadır. Enver Paşa'nın kontrolünde gözüken teşkilat üzerinde Talat Paşa'nın da Dr. Nazım ve Bahattin Şakir vasıtasıyla etkili olduğu bunların da Paris'te Ahmet Rıza Bey'in okulunda yetiştiklerine dikkat çekilmektedir. Teşkilatın amacı da orduya yardımcı olmak, istihbarat toplamak, düşmana karşı örgütlü gerilla mücadelesi yapmaktır. Ayrıca Panislamizm ve Pantürkizm de teşkilatın iki ideolojik amacı olmuştur.¹⁵²

Bahattin Şakir'in Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşına girmesinde etkili olduğu ve Almanların yanında savaşa girilmesini zafer ve Turan yolu olarak gördüğü iddia edilmiştir. Bu savaş sırasında Teşkilat-ı Mahsusa adına Kafkas Cephesine görevlendirilmiştir.¹⁵³ O, Doğu Anadolu ve Kafkaslarda çeteler teşkil etmek bölge halkını Ruslara karşı ayaklandırmak, Ermenilerin Ruslarla muhtemel işbirliğini önlemek gibi sebeplerle diğer birçok İttihatçı ile birlikte

¹⁴⁹ Uca, a.g.e., s. 310-312.

¹⁵⁰ A. Şerif Aksoy, *İttihat ve Terakki*, İstanbul, Nokta Kitap Yayınları, 2008, s. 116.

¹⁵¹ Soner Yalçın, *Teşkilat'ın İki Silahşoru Biri Meşrutiyet'in Silahşoru Dede Yakub Cemil Diğeri Cumhuriyet'in Silahşoru Torun Yakub Cemil*, 17. Baskı, İstanbul, Doğan Kitap Yayınları, 2004, s. 182.

¹⁵² Uca, *İttihat ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 316, 317.

¹⁵³ Uca, a.g.e., s. 337.

Erzurum'a gönderilmiştir.¹⁵⁴ Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in Bahattin Şakir'e Erzurum valiliğini önerdiği de ifade edilmektedir.¹⁵⁵ Kendisine verilen görevi yapmak üzere Erzurum'a giderken Bahattin Şakir'i Erzincan'da görenler şöyle tasvir etmiştir: "Mavi gözlü, kumral saçlı, ayağının birine bir spor çorabı geçirerek pantolonunun bir paçasını o çorabın içine sokmuş, diğer ayağına da çıplak olarak yalnızca kundurasını giymiş, sivri sakallı bir kişi."¹⁵⁶

Bahattin Şakir bir süre sonra Erzurum'dan Bayburt'a gelmiş burada Trabzon'dan gelen Kara Kemal ile görüşmüştür. Bu görüşmelerin sonunda Kafkas İhtilal Cemiyetini kurup nizamnamesini de hazırlamışlardır.¹⁵⁷ Bu nizamnamede Osmanlı Devleti tarafından Rusya'ya savaş ilan edildiğinde Kafkasya'daki kavimlerin silahlandırılacağı ve bunların Rusya'nın askerî harekâtına engel olmaya çalışacağı yazılmıştır. Taner Akçam'a göre Bahattin Şakir ve Kara Kemal 1914 yılı ağustos ayında bölgedeki faaliyetlerin planını yapmış ve yaşanacak gelişmelerden hükümet ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin sorumlu tutulmaması amacıyla Kafkas İhtilal Cemiyetini kurmuş ve hazırladıkları gizli nizamnameyi de Teşkilat-ı Mahsusa birimlerine dağıtmışlardır.¹⁵⁸

Bahattin Şakir, Teşkilat-ı Mahsusa görevleri doğrultusunda gönüllü toplama faaliyetlerinde bulunmuş bu amaçla bölgedeki bazı aşiretlerle irtibat kurmuştur.¹⁵⁹ Talat Paşa'nın Erzurum valiliğini mi istersin yoksa Teşkilat-ı Mahsusa işlerine mi devam etmek istersin sorusu karşısında Teşkilat-ı Mahsusa işlerini tercih etmiştir.¹⁶⁰ Bunun üzerine Van Valisi Tahsin Bey Erzurum valiliğine görevlendirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya politikalarının yürütülmesi için Erzurum

¹⁵⁴ Uca, a.g.e., s. 339, 340.

¹⁵⁵ Arif Cemil, *Birinci Dünya Savaşında Teşkilât-ı Mahsusa*, s. 18.

¹⁵⁶ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 341.

¹⁵⁷ Uca, "Dr. Bahaeddin Şakir Bey", s. 44.

¹⁵⁸ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 342-350.

¹⁵⁹ Uca, a.g.e., s. 350-353.

¹⁶⁰ Uca, "Dr. Bahaeddin Şakir Bey", s. 45.

merkez haline getirilmiş ve bu işin sorumluluğunu Bahattin Şakir üstlenmiştir.¹⁶¹ Bahattin Şakir, yakın arkadaşı Trabzon valisi Cemal Azmi Bey ile de irtibat kurarak oradaki mahkûmların da Teşkilat-ı Mahsusa birliklerine katılmalarını sağlamıştır.¹⁶² O günlerde Bahattin Şakir'in Erzurum valisi olarak adının geçtiği bazı resmî belgelere de rastlanmıştır.¹⁶³

Bahattin Şakir, Edirne muhasarasında olduğu gibi Erzurum'da da Üçüncü Ordu bünyesinde parti kimliği ile faaliyet göstermiştir. Üçüncü Ordu Karargâhında bulunan askerlerin listesinde adına "İttihat ve Terakki Murahhas-ı Mesulü Sivil Bahattin Şakir" şeklinde yer verilmiştir.¹⁶⁴ Bu nedenle Üçüncü Ordunun resmi hiyerarşisiyle zaman zaman çatışmıştır. Bu süreçte hem Babıali hem de Harbiye Nezareti ile görüşmek için kendisine iki şifre verilmiştir. Üçüncü Orduda yapılan her işte onun eli olduğu iddia edilmiştir. Şerif İliden'e göre, Bahattin Şakir, Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'nın odasından çıkmamış, kendisini ona eş değer bir komutan olarak görmüştür ve bu durum bazı subaylar tarafından eleştirilmiştir.¹⁶⁵

Bu eleştirileri dikkate almayan Bahattin Şakir bölgede bir istihbarat ağı kurmak suretiyle bilgi toplamış ve aldığı bilgileri Üçüncü Ordu istihbaratıyla değerlendirmiştir. Erzurum'da Rus konsolosluğunda görevli subayları da kontrol altında tutmuş onların casusluk faaliyetlerini önlemek için de tedbirler almıştır. Şehir dışına çıkan bir Rus subayını Teşkilat-ı Mahsusa görevlilerine taşlatmış ve o subay Erzurum'u terk ederek Tiflis'e gitmiştir.¹⁶⁶

Bahattin Şakir, Üçüncü Ordunun ve kendisine bağlı Teşkilat-ı Mahsusa birliklerinin ihtiyaçlarını tespit etmiştir.

¹⁶¹ Uca, *İttihat ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 353, 355.

¹⁶² Çiçek, *Dr. Bahattin Şakir...*, s. 129.

¹⁶³ Uca, "Dr. Bahaeddin Şakir Bey", s. 45.

¹⁶⁴ Yavuz Özdemir, *Enver Paşa'nın Üçüncü Ordu Günleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1994, s. 55.

¹⁶⁵ Uca, *İttihat ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 359, 360.

¹⁶⁶ Uca, a.g.e., s. 361-363.

Silah, cephane, yiyecek, giyecek, lojistik destek konusunda İstanbul'a raporlar göndermiş ama o günün şartlarında devletin imkânları talep edilenlerin hepsini karşılamaya yetmemiştir.¹⁶⁷

Bahattin Şakir'in emrindeki Teşkilat-ı Mahsusa birlikleri Üçüncü Ordu bölgesinde Ruslara karşı mücadele etmiştir. Oltu ve Artvin ele geçirilmiştir.¹⁶⁸ Bahattin Şakir, Artvin'de Yakup Cemil ile bir araya gelmiştir. Hedefleri burada konuşlanarak, Sarıkamış taarruzunu kolaylaştırmak ve akabinde Rusya içlerine doğru ilerlemektir.¹⁶⁹ Teşkilat-ı Mahsusanın bölgedeki başarılarını Sabah gazetesi "Artvin'i Zapt Ettik",¹⁷⁰ İkdam gazetesi ise "Ordumuz Acara Mıntıkasına Girdi"¹⁷¹ başlıklarıyla duyurmuştur. Sabah gazetesi 29 Kasım 1914'te "Çoruh Vadisinde-Batum'a On Kilometre" başlığıyla gelişmelere yer vermiştir.¹⁷² Bahattin Şakir askeri müfettiş sıfatıyla şifreli telgraflarla bölgedeki gelişmeleri İstanbul'a bildirmiştir.¹⁷³

Bahattin Şakir bu mücadeleyi sürdürürken Yakup Cemil ile Alman Binbaşı Ştange'nin emrinde hareket etmeleri istenmiştir. Ştange emirlerini Bahattin Şakir vasıtasıyla tebliğ etmiştir.¹⁷⁴ Bu kuvvetler 29 Aralık 1914'te Ardahan'ı zapt etmiştir ancak koruyamamıştır. 4 Ocak 1915'te Ardahan yeniden Rusların eline geçmiştir.¹⁷⁵ Ştange müfrezesinin harp ceridelerine göre Bahattin Şakir cephede bizzat muharebelere katılmıştır. Yaralıların tedavisiyle ilgilenmiştir. Cepheye hazırlanan askeri raporlara Ştange ile o da imza atmıştır. Ştange, cephede Bahattin Şakir üzerinde etkili olamamıştır.

¹⁶⁷ Uca, a.g.e., s. 383-387.

¹⁶⁸ Uca, "Dr. Bahaeddin Şakir Bey", s. 45.

¹⁶⁹ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey I*, s. 387.

¹⁷⁰ "Artvin'i Zapt Ettik", *Sabah*, 23 Kasım 1914, s. 1.

¹⁷¹ "Ordumuz Acara Mıntıkasına Girdi", *İkdam*, 29 Kasım 1914, s. 1.

¹⁷² "Çoruh Vadisinde-Batum'a On Kilometre", *Sabah*, 29 Kasım 1914, s. 1.

¹⁷³ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey I*, s. 387, 388.

¹⁷⁴ Alaattin Uca, "Ştange Müfrezesi'nin Harp Ceridesine Göre Kafkas Cephesi'nde Dr. Bahaeddin Şakir", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi (KMÜ) Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 13, No 20, 2011, s.126.

¹⁷⁵ Uca, "Dr. Bahaeddin Şakir Bey", s. 46.

Aralarında tam bir emir komuta zinciri kurulamamıştır.¹⁷⁶ Kafkas Cephesinde Bahattin Şakir'in Teşkilat-ı Mahsusa Reisi olarak anıldığı ve emrinde 1000 ile 1500 kişilik gönüllülerden oluşan bir birliğe kumanda ettiği Ştange Müfrezesinin harp ceridelerinden anlaşılmaktadır.¹⁷⁷

Sarıkamış Harekâtı öncesinde Üçüncü Ordu bölgesinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'nın istifası, 9. Kolordu Komutanı Ahmet Fevzi ve 10. Kolordu Komutanı Ziya Paşaların görevden alınmaları, Hafız Hakkı Paşa'nın bölgeye gönderilmesi ve Üçüncü Ordu komutanlığını bizzat Enver Paşa'nın üstlenmesi gibi bir takım önemli gelişmelerin perde arkasında Bahattin Şakir'in telkinlerinin etkili olduğu ifade edilmektedir.¹⁷⁸ Sarıkamış Harekâtı beklendiği gibi sonuçlanmayınca, 10 Ocak 1915'te Enver Paşa İstanbul'a dönmüştür. 13 Mart 1915'te de Bahattin Şakir, Erzurum'dan ayrılarak İstanbul'a gitmiştir.¹⁷⁹ O İstanbul'da artık Teşkilat-ı Mahsusanın harici düşmanlarından önce Osmanlı ordusuna arkadan saldıran ve ihanette sınır tanımayan iç düşmanlarına yönelmeye karar vermiştir. Çünkü o, Kafkas Cephesinde beş ay kalmış orduyu arkadan vurma girişimlerine bizzat şahit olmuştur. Merkez-i Umumide bu konuda çalışmaya başlamıştır. Onun bu çalışmaları Tehcir Kanununun çıkmasıyla sonuçlanmıştır.¹⁸⁰

Bahattin Şakir İstanbul'a döndüğünde, orada savaş yıllarında yaşanan ekonomik gelişmelerden dolayı Kara Kemal Bey ile İstanbul Şehremini Cemil Paşa ve İsmail Canbulat arasındaki çekişmelere tanık olmuş ve Cemiyet tarafından kendisine soruşturma görevi verilmiştir. Sapançalı Hakkı Bey'in un ticaretiyle ilgili Romanya'daki faaliyetlerini gizlice soruşturmak üzere de Romanya'ya gönderilmiştir.¹⁸¹

¹⁷⁶ Uca, "Ştange Müfrezesi'nin Harp Ceridesine Göre...", s. 126, 127, 129.

¹⁷⁷ Uca, a.g.e., s. 130, 131.

¹⁷⁸ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 389-397.

¹⁷⁹ Uca, "Dr. Bahaeddin Şakir Bey", s. 46.

¹⁸⁰ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 417, 419.

¹⁸¹ Uca, "Dr. Bahaeddin Şakir Bey", s. 46.

Bahattin Şakir, Sapançalı Hakkı'nın Yakup Cemil ile irtibat halinde olduklarını ve her ikisinin de tek başına barış fikrini taşıdığını tespit etmiştir. Yakup Cemil, bir darbe girişimi içinde olduğu da tespit edilince yargılanıp idam edilmiştir. Onun soruşturmasını Bahattin Şakir yapmıştır. Yakup Cemil'in Bahattin Şakir'den izinsiz Kafkas Cephesinden ayrılıp İstanbul'a dönmesinin idam kararıyla neticelenen süreçte etkili olduğu düşünülmektedir.¹⁸² Sapançalı Hakkı ise Enver Paşa'nın müdahalesiyle idamdan kurtulmuş fakat sürgün edilmiştir.¹⁸³ Tek başına barış fikri, Birinci Dünya Savaşının sonlarına doğru müttefik Almanya'dan ayrı olarak İngiltere, Fransa ve Rusya ile barış yapma düşüncesidir. Bu fikri Prens Sabahattin ortaya atmıştır. Onunla öteden beri farklı düşünen Bahattin Şakir onun bu fikrini de beğenmemiştir.¹⁸⁴ Ona göre, milel-i İslâmiyenin düşman-ı ebedi ve hakikisi İngiltere, Fransa ve Rusya'dır.¹⁸⁵

Cemal Paşa'nın Suriye'deki faaliyetlerini de incelemek için Bahattin Şakir, Cemiyet tarafından Şam'a gönderilmiştir. Tehcir sırasındaki yazışmalarından dolayı kendisini eleştiren Cemal Paşa'yı soruşturmak için Bahattin Şakir'in görevlendirilmesi de ilginçtir.¹⁸⁶

Bahattin Şakir, 8 Aralık 1915 günü de beraberinde bir heyetle Çanakkale Cephesine gitmiş ve orada Yarbay Mustafa Kemal'in misafiri olarak Anafartalar Grubu Karargâhını ziyaret etmiştir. Çanakkale zaferinden sonra Mustafa Kemal'in geciken terfii için Dr. Nazım ile beraber Talat Bey'e başvurmuştur. Mustafa Kemal'in mirlivalığa (paşalık unvanı) terfi ederek 7. Ordu Komutanlığına atanması bu başvurudan sonra gerçekleşmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 7. Ordu Komutanı sıfatıyla Talat Paşa ve Enver Paşa'ya hitaben yazdığı ve

¹⁸² Uca, "Ştange Müfrezesi'nin Harp Ceridesine Göre...", s. 127.

¹⁸³ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 449-451.

¹⁸⁴ Uca, a.g.e., s. 451, 455, 460, 461.

¹⁸⁵ *Kopya Defteri*, Cild-i Sani, 15 Teşrinisani Efrenci 1907, 25. Bonaparte, TTK Kütüphanesi, Y. 130, s. 3.

¹⁸⁶ Uca, "Dr. Bahaeddin Şakir Bey", s. 46.

ülkenin içinde bulunduğu durumu ve alınması gereken tedbirleri ihtiva eden 20 Eylül 1917 tarihli raporun bir nüshasını da Bahattin Şakir'e göndermiştir.¹⁸⁷

3 Temmuz 1918'de Sultan Reşat vefat edince Sultan Vahdettin Osmanlı tahtına çıkmıştır. Sultan Vahdettin İttihatçılara karşı son derece soğuk davranmış ve onlardan uzak durmuştur.¹⁸⁸ Talat Paşa'nın istifasını istemiştir. Bu gelişme karşısında Bahattin Şakir onun öldürülmesini ve yerine Mecit Efendi'nin tahta çıkarılmasını önermiştir. Talat Paşa, Vahdettin'in tahttan indirilmesini kabul etmiş ancak öldürülmesini istememiştir. Mecit Efendi'nin tahta geçmeyi kabul etmemesi üzerine bu girişimden vazgeçilmiştir.¹⁸⁹

2.3.Adli Tıp Alanındaki Çalışmaları

Bahattin Şakir'in elimizde mevcut bir hizmet cetveli bulunmaktadır. Buna göre Askerî Tıbbiyeden mezun olduğu yıl 4 Temmuz 1896'da Tabip Yüzbaşı olarak göreve başlamıştır. 29 Eylül 1905 tarihine kadar 8 yıl 8 ay 4 gün bu görevde kalmıştır. 1905'te sürgünde olduğu Erzincan'dan kaçıp Paris'e gitmiştir. 1908'de İkinci Meşrutiyetin ilanıyla yurda dönmüştür. Bu süre içinde 3 sene, 6 ay, 13 gün açıkta kalmıştır. 1908 yılı Kasım ayında Mekteb-i Tıbbiye 'de Tıp Kanunu Muallimliğine atanmıştır. Bu görevini 1910 yılına kadar devam ettirmiştir. 1910'dan 1914'e kadar Mekteb-i Tıbbiye Tıp Kanunu Muallimliği ve Hukuk Medresesi Tıbb-ı Adli Muallimliği görevinde bulunmuştur. 1914'ten 1918 yılına kadar da Mekteb-i Tıbbiye Tıp Kanunu Muallimliği ve Hukuk Müderrisliği ve Tıbb-ı Adli Müderrisliğini yürütmüştür.

Hukuk Medresesi, Tıbb-i Adli Muallimliğine dönüştüğünden dolayı 1918 yılı Kasım ayının birinci günü¹⁹⁰

¹⁸⁷ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 452, 453.

¹⁸⁸ Uca, "Dr. Bahaeddin Şakir Bey", s. 46.

¹⁸⁹ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 467, 469.

¹⁹⁰ 1/2 Kasım 1918 gecesi diğer İttihatçı liderlerle yurt dışına çıktığı tarihtir.

vazifesine son verilmiştir. Doktor olarak yaptığı hizmet on sekiz sene sekiz ay bir gün olarak hesaplanmıştır. Bahattin Şakir, Paris'teki günleri de dâhil edilerek yirmi iki yıl bir ay, üç günlük hizmetine binaen emekli edilmiş ve ailesine emekli aylığı bağlanmıştır.¹⁹¹

Bahattin Şakir'in yoğun siyasi faaliyetleri gereği yazdığı kitap ve makaleleri bulunmaktadır. “Ali Kemal Davası” adlı kitabı siyasi çekişmeler üzerine kaleme almıştır.¹⁹² Bunların yanı sıra asıl mesleği olan tıp alanında da çalışmalar yapmıştır. Onun bu bağlamda en önemli eseri, “Darülfünun Osmanlı Tıp Fakültesinde Tedris Olunan Tıbb-i Kanuni Dersleri” adlı kitaptır. Bu kitap 5 fasikül halinde yayımlanmıştır.

Birinci Fasikül: Kısım-ı evvel olarak nitelendirilen bu fasikül, Bahattin Şakir'in ifadesiyle 1910 yılında genel istek üzerine basılmıştır. Adli tıpy, tıp ilminin kanunlara tatbiki olarak gören Bahattin Şakir'e göre, “Tebabet-i Adliye, fenn-i celil-i tıbbın ihata ettiği ulum ve fününun kavanin-i mevzuaya tatbikidir; binaenaleyh hususat-ı fenniye, aksam-ı hukukiyeyi ihtiva eyler vâsi' bir fenn-i mahsustur.” Ders notu niteliğindeki bu eseri hazırlarken başta Paris Tıp Fakültesi hocalarından Paul Brouardel ve İstanbul Darülfünun Tıp Fakültesi hocalarından Dr. Ali Rüştü Paşa'dan yararlandığını ifade etmiştir. Ayrıca Fransa'daki diğer hocalarının da katkısı olduğundan bahsetmiştir. Kendisiyle öğrencileri arasında bir fark görmediğini kendisinin sadece biraz daha kıdemli bir talebe olduğu tevazusunu göstermiştir. Eserin yayına hazırlanmasında emeği geçen Askerî Tıbbiye talebelerinden Selanikli Burhanettin Mümtaz ve arkadaşlarına da teşekkür etmiştir. Bu kitapta şu konular ele alınmıştır: Boğulma, Suda boğulma, Otopsi, Boğulmada çürüme ve dağılma, Boğulmanın sebepleri: kaza mı, intihar mı, cinayet mi? Asılma veya kendini asma, Boğma, Yarı boğma (boğma teşebbüsü), Nefes almayı sınırlayarak boğulmaya sebep olma, Kimyasal

¹⁹¹ *Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü Arşivi*, Mülki Tasnif, 7999.

¹⁹² Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 2*, s. 729-738.

gazlarla meydana gelen boğulmalar ve zehirlenmeler, Raporlar, Keşif ve Muayeneler.¹⁹³

İkinci Fasikül: Bahattin Şakir, bu kitabın kapağında “Muallim Doktor Bahaeddin Şakir” unvanını kullanmıştır. Bu fasikülü de birincisiyle aynı yılda yayımlamıştır. Adli Tıp’ın diğer konularını ihtiva edecek fasiküllerin de yakında neşredileceğine dikkat çekmiştir. Bu fasikülde şu konulara yer vermiştir: Yaralar, Yaraların taksimi, Sert olmayan aletlerle yaralanma, Kesici aletlerle yaralanma, Silahla yaralanma, Yaralının sağlık durumunun yaranın seyri üzerine etkisi, Yanma ve yanık, Ölüm sebepleri, Donma, Yıldırım çarpması ve tesirleri, Sanayide kullanılan elektrikten kaynaklanan kazalar.¹⁹⁴

Üçüncü Fasikül: Bu fasikül Şura-yı Ümmet gazetesinin matbaasında basılmıştır. Rumi 1327 yılında yayımlanan eserin giriş bölümünde Bahattin Şakir bazı açıklamalarda bulunmuştur. Diğer fasiküllerde yaptığı gibi “Muhterem Talebe Efendilere” tabiriyle açıklamalarına başlamıştır. Bu açıklamalara göre, Bahattin Şakir, gösterilen talep üzerine bu kitapları neşretmiştir. Adli Tıp önemli bir derstir. Tıp ilmi ile kanunlar arasındaki ilişki olarak nitelendirilir. Bu kitabın hazırlanmasında da Brouardel ve Rüştü Paşa’dan yararlanmıştır. Kitabın tashihini Hukuk-ı Cezaiye muallimlerinden İstanbul Mebusu Kırkor Zöhrab Efendi yapmıştır. Ayrıca istifade ettiği diğer Fransız ilim adamlarının da adlarını zikretmiştir. Dersleri konferans niteliğinde sürdürdüğüne değinmiştir. Aşırı meşguliyetinden bahsetmiş aslında siyasi faaliyetlerine vurgu yapmak isteyerek kitapta olması muhtemel noksanlıkların hoşgörüsüyle karşılanmasını istemiştir. Bahattin Şakir’in bu açıklamalarının ardından üçüncü fasikülde şu konular ele alınmıştır: Ölüm, Can çekişme

¹⁹³ Bahaeddin Şakir, *Dârülfünûn Osmanlı Tıp Fakültesinde Tedris Olunan Tıbb-i Kanuni Dersleri*, Birinci Fasikül, (Basım yeri yok), 1326 (1910-1911), s. 1-194.

¹⁹⁴ Bahaeddin Şakir, *Dârülfünûn Osmanlı Tıp Fakültesinde Tedris Olunan Tıbb-i Kanuni Dersleri*, İkinci Fasikül, (Basım yeri yok), 1326 (1910-1911), s. 1-186.

ve can verme, Ölüm anını belirleme, Görünürde ölüm, Ölüm belirtilerinin yanıltıcılığı ve ölüm öncesi hazırlık, Defin işleri, Gerçekleşmemiş ölümü anlamak için özel yetenek, Ölümün belirtileri, Ani ölüm, Raporlar ve adli tıp ile ilgili meseleler.¹⁹⁵

Dördüncü Fasikül: Daha önce üçüncü fasikülde Bahattin Şakir ve Mümtaz Bey tarafından yapılan açıklama aynen bu fasiküle de aktarılmıştır. Açıklamaların hemen ardından bir yeni doğmuş cesedinin muayene ve feth-i meyyitinde yani otopsisinde takip olunacak usul ve nazar-ı dikkate alınacak hususat hakkında muhtıra başlığı altında şematik bir anlatıma yer verilmiştir. Bu anlatımın hemen ardından şu konulara geçilmiştir: Çocuk düşürme, Yeni doğmuş çocukların hayat belirtileri, Bir yeni doğmuş çocuk nedir ve kimdir, Yeni doğmuşluk müddeti, Çocuk canlı mı doğmuştur, Doğumdan önce anne karnında ölüm, Doğum esnasında bebeğin ölümü, İhnak (iple ya da başka bir yöntemle boğma) ile çocuk öldürme, Tahnîk (yiyecek içecek ve benzeri yöntemlerle boğma) ile çocuk öldürme, Gark (Suda boğma) ile çocuk öldürme, Kesr-i kîhf (kafaya vurarak) ile çocuk öldürme, Yaralama, uzuv kesme ve katlederek çocuk öldürme, İhrak (yakmak, ateşe atmak) ile çocuk öldürme, Çocuğun korunma ve himayesinde özensizlik göstererek çocuk öldürme, Raporlar ve tıbb-i kanuni meseleleri.¹⁹⁶

Beşinci Fasikül: Iskat-ı cenin yani çocuk düşürme konusunun ele alındığı bu kitap Rumi 1327 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye Matbaasında basılmıştır. Bahattin Şakir, daha önceki fasiküllerde adı geçen ve hatta özel açıklamalar yapan Mümtaz Efendi'den bu fasikülde söz etmemiştir. Eserin basılmasına bazı Askerî Tıbbiye öğrencilerinin katkıda bulunduğunu yazıp onlara teşekkür etmiştir. Toplam 94 sayfa

¹⁹⁵ Bahaeddin Şakir, *Dârülfünûn Osmanlı Tıp Fakültesinde Tedris Olunan Tıbb-i Kanuni Dersleri*, Üçüncü Fasikül, Şura-yı Ümmet Matbaası, 1327 (1911-1912), s. 1-216.

¹⁹⁶ Bahaeddin Şakir, *Dârülfünûn Osmanlı Tıp Fakültesinde Tedris Olunan Tıbb-i Kanuni Dersleri*, Dördüncü Fasikül, Şura-yı Ümmet Matbaası, 1326 (1910-1911), s. 1-117.

olan bu eserde şu konulara yer verilmiştir: İskat-ı cenin, On dokuzuncu asırdan evvel ıskat-ı cenin, Hal-i hazırda memalik-i ecnebiyede ıskat-ı cenin, Ahkâm-ı kanuniye ve içtihad-ı muhakeme, İstatistik-maznun-zaman-ı sakıt-şerik-i cürüm, Ceninin suret-i mahvı-müfteriyat-ihbarat-ı isnatkârane, İskat-ı ceninin esbab ve envai-pederin tesiratından mütevellid sakıtlar-validenin tesiratından mütevellid sakıtlar, Emraz-ı intaniye, Şiddetli zehirlenmeler, Rahimin tesiratından ileri gelen sakıtlar, Düşüğe sebep olan vasıta ve ilaçlar, Doğrudan doğruya icraat-ı sakıtiye, İcraat-ı sakıtiyeyi takip eden alaim ve avarız, Sakıtın tesirat ve avarızat-ı müteahhiresi, İskat-ı cenin vakıa-i cinaiyesini keşf ve muayene veya feth-i meyyite memur tabib-i adlinin vazifesi, Raporlar.¹⁹⁷

Bahattin Şakir'in eserlerinden biri de Dr. Vasfi Bey ile birlikte yazdıkları "Tebabet-i Adliye Rehberi" adlı eserdir. Bu eser İstanbul'da Kader Matbaasında Rumi 1330 (1914-1915) yılında basılmıştır. Kitabın kapağında Fransız bilim adamlarının eserlerinden iktibas yapıldığı ifade edilmiştir. Bu eserde işinin ehli olmayan yeterince tahsil görmemiş kimselerin sağlık hizmetlerinde bulunmaması, ilaç ve eczane hizmetlerinin de yine ehli kişiler tarafından yapılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Doktorların kayıt altına alınması, ruhsatsız veya diplomasız hekimlerin ve diğer sağlık görevlilerinin çalışmalarını önlemeye yönelik tedbirler alınması öngörülmüştür. Adli tıp görevi yapan doktorların uyması gereken kurallar ve adli tıbbın gerektirdiği bilgiler üzerinde durulmuştur.¹⁹⁸

Bahattin Şakir'in adli tıp konusunda yayımlanmış eserlerinden biri de yine Dr. Vasfi Bey ile birlikte kaleme aldıkları "Tıbb-i Kanuni" adlı eserdir. 1918 yılında Tıp Fakültesi Talebe Cemiyeti tarafından neşredilen bu eserin

¹⁹⁷ Bahaeddin Şakir, *Dârülfünûn Osmanlı Tıp Fakültesinde Tedris Olunan Tıbb-i Kanuni Dersleri*, Beşinci Fasikül, Mekteb-i Tibbiye-i Askeriye Matbaası, 1327 (1911-1912), s. 1-94.

¹⁹⁸ Bahaeddin Şakir ve Vasfi, *Tebabet-i Adliye Rehberi*, İstanbul, Kader Matbaası, 1330, s. 1-288.

basımı İstanbul’da Kader Matbaasında yapılmıştır. Bu kitapta şu konular üzerinde durulmuştur: Mevtin alaimi, Vezaif-i hayatiyenin inkita-i alaimi, Meyyitin manzara-i veçhiyesi, Badelmevt cesedin duçar olduğu tahvilat sebebiyle zuhura gelen alaim, Cesedin tahribini mucip olan vetireler (sebepler), Cesedin muhafazasını mucip olan vetireler, Mevtin teşhisi, Mevtin zaman-ı vukuunun teşhisi, Mevtin sarıh veya batını surette vukuunun teşhisi, Muayene-i keşfiye ve feth-i meyyit, Badeldefin feth-i kabir ile feth-i meyyit, Ani mevtler, Kanuni mütalaat.¹⁹⁹ Bu eser daha önce Bahattin Şakir’in izniyle onun ders notları olarak, Rumi 1330 yılında (1914-1915) “Tıbb-i Kanuni Hülasesi” adıyla, Abdullah Niyazi tarafından Hukuk Matbaasında özet olarak da yayımlanmıştır.²⁰⁰

Bahattin Şakir çok yoğun siyasi faaliyetlerinin yanı sıra tıp alanında çalışmaya az da olsa fırsat bulmuştur. Askerî Tıbbiye’den mezun olduktan sonra aynı okulda açılan sınavda başarılı bulunarak 1900 yılında Adli Tıp Muallim Muavinliğine tayin edilmiştir. Siyasi nedenlerle Fransa’ya giden Bahattin Şakir, Paris’te bulunduğu yıllarda Tıp Fakültesinde Prof. Dr. Thoinot ve Prof. Dr. Brouardel’in yanında Adli Tıp ve Psikiyatri alanlarında ihtisas yapmıştır.²⁰¹ O, yurda döndükten sonra 1909 yılında yapılan bir reformla Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ile Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye birleştirilmiş ve Haydarpaşa’da Darülfünun Tıp Fakültesi kurulunca, hocası adli tıp muallimi Ali Rüştü Paşa kadro dışı bırakılıp morg müdürlüğüne atanınca yerine Bahattin Şakir, Tıp Fakültesinde Tıbb-i Kanuni (Adli Tıp) müderrisliğine atanmıştır.²⁰² Bu görevde iken Tıbb-i Kanuni kitaplarını yayımlamıştır. Bu kitaplar adli tıp konusunda Türkiye’de ilk telif eser özelliğini taşımaktadır. Bahattin Şakir, 1910 yılında Tıp Fakültesi İkinci Reisliğine yani Dekan Yardımcılığına

¹⁹⁹ Bahattin Şakir ve Vasfi, *Tıbb-i Kanuni*, (İstanbul), Kader Matbaası, 1918, s. 1-181.

²⁰⁰ Bahaeddin Şakir, *Tıbb-i Kanuni Hülasesi*, İstanbul, Hukuk Matbaası, 1330, s. 1.

²⁰¹ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey* 2, s. 738-740.

²⁰² A. Süheyl Ünver, “Tıp Fakültesinin Meşrutiyet Yılları Tarihine Dair”, *Belleten*, Cilt 23, No 90, Nisan 1959, s. 302-305.

seçilmiştir. Balkan Harbi yıllarında Edirne muhasarasında Hastane Başhekimi olarak çalışmıştır. 1912 yılında Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesine bağlı Tebabet-i Adliye Müessesesi ve Encümeninin idaresine atanmıştır. 1913 yılında Ali Rüştü Paşa'nın vefatıyla boşalan morg müdürlüğü görevini üstlenmiştir. 1918 yılında yurt dışına çıkıncaya kadar Tıp Fakültesinde Tıbb-ı Adli müderrisliğini sürdürmüştür.²⁰³

2.4. Ermeni Meselesindeki Rolü

1905 yılında geldiği Paris'te Bahattin Şakir, Avrupa'da faaliyet gösteren Türklerin birleşmesi için çalışırken bir taraftan da orada bulunan Ermenilerle iş birliği yapmanın yollarını aramıştır. 1906 yılında Ahmet Rıza, Bahattin Şakir ve Dr. Nazım, Hınçak Partisinin yöneticileriyle buluşmuştur. Jön Türklerin ilk kez bir Ermeni partisinin temsilcileriyle Ermenilerin çoğunlukla yaşadıkları vilayetlerin özerkliği de dâhil olmak üzere sorunları görüşmesi önemli görülmüştür. Bu toplantıda Jön Türkler yapıcı bir tutum izlemiş, sorunların temelinde uzlaşmaya hazır olduklarını göstermiştir ama ortaya yeni çelişkiler çıkmıştır.²⁰⁴

Prens Sabahattin tarafından ortaya atılan adem-i merkeziyet fikrinin Ermenilerin Doğuda kurmayı düşündükleri Ermeni devletine zemin hazırlamayı amaçladığının anlaşılması üzerine Bahattin Şakir, Şura-yı Ümmet gazetesinin 1 Haziran 1907 tarihli, 114 numaralı nüshasının ilavesinde “Kariîn-i Kiramdan İ'tizar” adlı bir makale yazmıştır. Burada Prens Sabahattin ile Ermeniler arasındaki ilişkiye değinmiştir. Ermeni isyanları ve Ermenilerin 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbindeki tutumlarına dikkat çekmiştir. Sultan II. Abdülhamit'in izlediği Ermeni politikasını da eleştirerek Ermenilerin devlet kurmak

²⁰³ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey* 2, s. 738-740.

²⁰⁴ Arsen Avagyan ve Gaidz F. Minassian, *Ermeniler ve İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya*, çev. Ludmilla Denisenko, Mutlucan Şahan, 2. Baskı, İstanbul, Aras Yayıncılık, 2005, s. 23.

istedikleri altı vilayetin hiçbirinde yüzde otuzdan fazla nüfusa sahip olmadıklarını yazmıştır. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Ermenileri kışkırttıklarına değinmiştir. Tahriklere kapılan Ermeni komitacılarının da sorumluluğunun göz ardı edilmemesi gerektiğini söylemiştir.²⁰⁵ Bahattin Şakir bu makalesiyle Ermeni meselesine müdahil olduğunu göstermiştir. Ermenilerin akliselimi tercih etmelerini ve devlete ihanet etmekten uzak durmalarını öğütlemiştir.

Paris'te iken dışarıyla yaptığı yazışmalarda İttihat ve Terakki Cemiyetinin halis bir Türk cemiyeti olduğunu söyleyen Bahattin Şakir ancak kendisini Osmanlı gören ve Osmanlılığa severek hizmet etmek isteyen bir Ermeni'yi Türklüğün ve Müslümanlığın gereği olan misafirperverlikle Cemiyete alabileceklerini ifade etmiştir. Müslümanlığa ve Türklüğe düşman olanların fikirlerini benimsemediklerini dile getirmiştir. Ermenilerin Müslümanlar arasındaki Şiilik-Sünnilik meselesini karıştıracaklarından şüphe duymadığını, mezhepteki ufacık bir ihtilafı görüp de ihtilalcı Ermenilerin, İslamiyet düşmanı küffardan olduğunu ve onların şimdiye kadar İslam hükümetini inkıraza uğratmak için gerek Türkiye'de ve gerekse Avrupa ve Amerika'da işledikleri cinayetleri ve attıkları iftiraları unutmanın mümkün olmadığını söylemiştir. Müslümanların kardeş olduğuna dikkat çekmiştir. Sünni-Şii ihtilafının gereksizliğini gündeme getirmiştir. Ermenilerle yapmak zorunda kaldıkları iş birliğini Meşrutiyet ilan edilip, Meclis-i Mebusan açıldıktan sonra sürdürmeyeceklerini burada asıl amacın mevcut Sultan Hamit yönetimini yıkmak olduğunu vurgulamıştır. Taşnaklarla yapılan ittifakın Kafkasya'da Müslüman halka yönelik saldırıları da durdurabileceğine inanmıştır.²⁰⁶

Ona göre, Ermeni, Bulgar, Rum gibi vatani parça parça etmek isteyen kavimlerin komiteleri içeride ve dışarıda

²⁰⁵ Bahaeddin Şakir, "Kariin-i Kiramdan İ'tizar", *Şura-yı Ümmet İlavesi*, Beşinci Sene, 114 Numaranın İlavesi, 1 Haziran 1907, s. 1-8.

²⁰⁶ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey* 1, s. 230, 231, 234-237.

birlikte hareket ederek ve birbirlerinin işlerini tamamlayarak çalışmaktadır. Kafkasya'daki Müslümanların Ermenilere karşı başarılı olmaları "İttihad-ı İslâm" fikri etrafında birleşmelerine bağlıdır. Ermenilerin en büyük kuvvetleri servetleridir. Akli dengeden yoksun komiteciler biçare Ermeni milletini felaket girdabına ve sefaletle düşürmektedir.²⁰⁷

İstanbul'da 13 Nisan 1909 tarihinde gerçekleşen Otuzbir Mart Ayaklanması'ndan bir gün sonra Adana'da meydana gelen Ermeni olaylarıyla ilgili olarak da Bahattin Şakir suçlanmıştır. İsmail Hami Danişment'e göre, Bahattin Şakir'in Talat ve Cemal Paşalarla birlikte Taşnaksutyun adındaki Ermeni ihtilal komitesiyle müzakerelere girişmesi Taşnaksutyun cemiyetini cesaretlendirmiş ve Adana'da olayların çıkmasına sebep olmuştur.²⁰⁸ Ermeni yazarlar Arsen Avagyan ve Gaidz Minassian da Bahattin Şakir'in Adana'daki olayları soruşturacak komisyonu belirlediğini buna rağmen komisyonun olaylardan İttihatçıları sorumlu tuttuğunu yazmışlardır.²⁰⁹

23 Şubat 1914 tarihli Tercüman-ı Hakikat gazetesinde Bahattin Şakir'in yaptığı bir açıklamaya göre Ermeniler, İttihat ve Terakki Fırkasına fiili olarak hiçbir hizmette bulunmamıştır. II. Abdülhamit yönetimini devirmek için Fırka adına yaptıkları yardım tekliflerini kabul etmemişlerdir. Bogos Nubar Paşa başkanlığında oluşturulan heyet de Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına hizmet etmemiştir. Osmanlı Ermenileri buna sessiz kalarak Türklerin kendilerine güvenmelerine sebep olmuştur. Ermeniler lehinde ıslahat yapılmasının onların tutumuna bağlı olduğunu söyleyen Bahattin Şakir, seçimlerde Ermeni adaylara gereken kolaylığın gösterileceğini ancak patrikhanenin uzlaşmaz tutumu yüzünden Ermenilerin çıkaracağı mebus sayısının yirmiden, on üçe düşürüldüğünü ifade etmiştir. Ermenilerin,

²⁰⁷ Cengiz, *Dr. Nazım ve Bahaeddin Şakir'in Kaleminden...*, s. 34, 95, 117, 174, 177.

²⁰⁸ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 285, 286.

²⁰⁹ Avagyan ve Minassian, *Ermeniler ve İttihat ve Terakki...*, s. 65, 66.

Avrupa devletlerinin telkinlerine kapılmakla hata ettiklerine ve bu yüzden Türk milleti ile ters düştüklerine dikkat çekmiştir.²¹⁰

Bahattin Şakir, Birinci Dünya Savaşı'nda geldiği Erzurum'da Ermenilerin faaliyetlerini yakından takip etmiştir. Osmanlı Devleti savaşa girmeden önce Ermeniler, Erzurum'da 1914 yılı ağustos ayında VIII. Taşnak Kongresini toplamıştır. Bu kongrede muhtemel bir savaşta Osmanlı Devleti'ne karşı Rusların yanında yer alma kararı çıkmıştır.²¹¹ Bazı kaynaklara göre Bahattin Şakir Erzurum'da yapılan bu kongreye katılmıştır. Bazı kaynaklara göre de kongreye katılmamış ancak kongreye katılan Ermeni temsilcileriyle görüşerek onları Osmanlı Devleti yanında yer almaları hususunda ikna etmeye çalışmıştır.²¹² Ayrıca bu kongre için Rusya'dan gelen ve kongre bittikten sonra Erzurum'dan ayrılmayan ve orada Rus konsolosu ile gizli planlar yapan Ermeni delegeleri jandarma nezaretinde sınır dışı ettirmiştir. Rusya'ya gönderilen bu Ermenilerin ortadan kaldırılmaları için Hilmi Bey'e talimat vermiş ancak bunlar başka bir güzergâhtan gittikleri için bu talimat yerine getirilememiştir.²¹³

Bahattin Şakir, Birinci Dünya Savaşı'nda vatandaşı oldukları Osmanlı Devleti'nin yanında yer almayan, Osmanlı ordusuna ve halkına zarar veren Rus ordusuyla iş birliği yapan Ermenilerle mücadele etmiştir. Ruslarla iş birliği yaparak Osmanlı ordusunun iki ateş arasında kalmasına sebep olan Ermeni çetelerinin bu davranışı tehcir olayının da sebebi

²¹⁰ “İntihabat ve Ermeniler, Bahaeddin Şakir Bey’le Mülakat”, *Tercüman-ı Hakikat*, 23 Şubat 1914, s. 3.

²¹¹ Uca, “Dr. Bahaeddin Şakir Bey”, s. 45.

²¹² Alaattin Uca, “Doktor Bahaeddin Şakir VIII. Taşnak Kongresi’ne Katıldı mı? Katılmadı mı?”, II. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu Bildiriler 6-8 Mayıs 2015 Erzurum/Türkiye, (*Second International Symposium on Turkish-Armenian Relations and Great Powers Papers 6-8 May 2015 Erzurum/Turkey*), Editörler: Tolga Başak-Mevlüt Yüksel, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:1201, 2016, C.2, s. 1093-1095.

²¹³ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1*, s. 364, 371.

olarak gösterilmiştir. Fevzi Çakmak'a göre Rusların teşkilatlandığı Ermeni çetelerine karşılık Erzurum'un kuzeyinde Bahattin Şakir ve daha sonra Yakup Cemil ile Hopa çevresinde Ali Rıza'ya bağlı gerilla kuvvetleri oluşturulmuştur.²¹⁴

Aslında Bahattin Şakir'e göre, Türk, Arap, Arnavut, Kürt, Rum, Ermeni, Bulgar cümlesi Osmanlıdır. Hepsi bir vatanın evladıdır. Fakat Ermeniler aynı anlayışı göstermemiştir. Osmanlı Devleti'nin yanında yer almamışlardır.²¹⁵

Enver Paşa komutasında başlatılan Sarıkamış Harekâtının başarısız olması üzerine Teşkilat-ı Mahsusa birlikleri de beklenen amaca ulaşamamıştır.²¹⁶ Ordunun geri çekilme sürecinde bölgede yaşananlar ve Ermenilerin, Rus ordusu ile iş birliği yapmaları nedeniyle Bahattin Şakir, Ermenilerin bölgeden tehcir edilmesini düşünmeye başlamıştır. Hüseyin Cahit Yalçın'a göre Bahattin Şakir tehcir kararını tek başına almış ve bu kendi düşüncesini Cemiyete ve ilgili kişilere kabul ettirmiştir.²¹⁷ Taner Akçam da aynı fikirdedir. Bahattin Şakir'in doğu illerini tek tek dolaştığını ve bu düşüncesini vali ve kaymakamlara bildirdiğini iddia etmiştir.²¹⁸ Stefanos Yerasimos ise Bahattin Şakir ya da Dr. Nazım gibi İttihat ve Terakkinin bazı ideologlarının Anadolu'yu yabancı unsurlardan kurtarma projeleri geliştirmiş olabileceğine dikkat çekmiştir.²¹⁹ Hüseyin Çelik'e göre de Osmanlı ordusu ve devletinin başında Cemal, Talat ve Enver Paşaların oluşturduğu bir diktatör grup bulunmaktadır. Bunlar iktidarlarını korumak için özel bir örgüt yani o zamanki adıyla Teşkilat-ı Mahsusayı kurmuşlardır. Bu teşkilat bir tür devlet içinde devlet görevi yapmıştır. Söz konusu paşa üçlüsü zorunlu göç ve iskân için Teşkilat-ı Mahsusaya görev

²¹⁴ Uca, a.g.e., s. 371, 372.

²¹⁵ Uca, "Dr. Bahaeddin Şakir Bey", s. 45.

²¹⁶ Uca, "Ştange Müfrezesi'nin Harp Ceridesine Göre...", s. 127.

²¹⁷ Uca, *İttihat ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey I*, s. 420-423.

²¹⁸ Uca, a.g.e., s. 421, 422.

²¹⁹ Uca, a.g.e., s. 427, 428.

vermiştir. Teşkilat-ı Mahsusanın başında Bahattin Şakir bulunmaktadır. Osmanlının düzenli ordusu ve güvenlik kuvvetleri çeşitli sebeplerle savaşta olduğundan alınan kararın uygulanması az sayıda jandarma birliklerine ve Teşkilat-ı Mahsusaya düşmüştür. Bahattin Şakir ve çevresi, cezaevlerinde bulunan suçluları serbest bırakıp, onları geçici bir eğitime tabi tuttuktan sonra zorunlu göçte kullanmışlardır. Teşkilat-ı Mahsusa devlet içinde devlet gibi hareket ederek zorunlu göçün katliama dönüşmesini sağlamıştır. Bahattin Şakir ve Dr. Nazım gibi İttihat ve Terakki yöneticileri resmi görevlilerin dışında hareket ederek kendi başlarına ve kendi istekleri doğrultusunda bu katliama yol vermişler ve teşvik etmişlerdir.²²⁰ Levon Panos Dabağyan'a göre de Teşkilat-ı Mahsusanın karanlık işlerinin başlıca elemanı olan Bahattin Şakir, Osmanlıda zaman zaman ihtilal peşinde koşanlar tarafından uygulanmış bir taktiğe başvurmuştur. Resmi Osmanlı ordusunun asla yanaşmadığı ve müsebbiplerini en ağır cezalara çarptırdığı tehcir vakasında, sürgüne giden Ermenileri yollarda ve çöllerde soyup, birçoğunu katleden eşkıya sürüsü Bahattin Şakir'in İstanbul zindanlarından, ipten kazıktan kurtulmuş, her ne kadar kanlı katil var ise serbest bıraktırıp Anadolu'ya gönderttiği kimselerden kurulmuştur.²²¹ Bahattin Şakir'in Ermenilerin yanı sıra Rum tehcirinde de etkili olduğu ileri sürülmüş hatta Kürtleri tehcir etmekle de itham edilmiştir.²²²

Ermeni tehciri meselesi bir taraftan katliam, soykırım gibi kavramlarla dile getirilirken bir yandan da bu yaşananların soykırım ya da katliam olmadığı, Osmanlı Devleti'ne ihanet eden Ermenilerin ülkenin başka bir yerine nakledildiği ve nakil sırasında yaşanan olumsuzlukların faillerinin de cezalandırıldığı ifade edilmektedir.²²³

²²⁰ Uca, a.g.e., s. 428, 429.

²²¹ Uca, a.g.e., s. 433, 434.

²²² Uca, a.g.e., s. 446.

²²³ Hasan Pulur, "1915'te Ne Oldu?", *Milliyet*, 3 Haziran 2005, s. 3.

Tehcir konusunda en çok eleştirilenlerden biri olmasına rağmen Tehcir Kanununu Bahattin Şakir çıkarmamıştır. 27 Mayıs 1915 tarihli Kanunda Sultan V. Mehmet Reşat, Sadrazam Sait Halim Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Dâhiliye Nazırı Talat Bey ve ayrıca dört nazırın imzaları bulunmaktadır. Dâhiliye Nezaretinin gönderdiği tezkire Meclis-i Vükelada görüşülmüş ve kabul edilmiştir. Kanun, 1 Haziran 1915 tarihli Takvim-i Vekayi’de yayımlanmıştır. Meclis-i Mebusanın açılmasını müteakip 15 Eylül 1915 tarihinde milletvekillerinin de onayından geçmiştir.²²⁴

1916 yılının başlarına gelindiğinde Doğu Anadolu’daki halkın Güney ve İç Anadolu’ya doğru göçü başlamıştır. Ruslarla iş birliği yapan Ermenilerin bölge halkına yaptığı zulüm bu göçe sebep olmuştur. Erzurum-Erzincan arasında yoğunlaşan bu göçü organize etme görevi de Bahattin Şakir’e düşmüştür. Dönemin Erzurum valisi Tahsin Bey, Dâhiliye Nazırı Talat Bey’e gönderdiği 16 Şubat 1916 tarihli telgrafta muhacirleri hızlı ve güvenli bir şekilde Erzincan’a sevk etmeye çalıştığını Bahattin Şakir’in de Tercan’da sevkıyata baktığını halkın güvenli bir şekilde Erzincan’a sevk edileceğini yazmıştır.²²⁵

2.5.Yurt dışına Çıkışı ve Şehit Edilmesi

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşında yenilip Mondros Mütarekesini imzalamak zorunda kalınca İttihatçıların önde gelen liderlerinin yurt dışına çıkmaları gündeme gelmiştir. Çünkü onlar hem savaştan hem de savaş sırasında yaşananlardan sorumlu tutuluyorlardı.²²⁶ İstiklal Mahkemesinin zabıtlarında geçen ifadelerden anlaşıldığına göre de onlar İngilizler ve Fransızlar tarafından hakarete uğrayacakları, Ermeni ve Rum tehcirinden sorumlu

²²⁴ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey I*, s. 439, 440.

²²⁵ Uca, a.g.e., s. 447.

²²⁶ Uca, “Dr. Bahaeddin Şakir Bey”, s. 47.

tutulacakları sebebiyle yurt dışına çıkmak kararı almışlardır.²²⁷ Enver Paşa böyle bir ortamda Teşkilat-ı Mahsusanın adını “Âlem-i İslâm İhtilal Teşkilatı” olarak değiştirip, Teşkilat-ı Mahsusanın reisi Hüsamettin Bey’i yeni teşkilatın İstanbul Şubesinin yönetimiyle görevlendirmiştir. Yeni teşkilatın heyet-i merkeziyesinin de Talat Paşa, Dr. Nazım ve Bahattin Şakir’den oluşacağını ve Heyet-i Merkeziyenin yakında Berlin’de toplanacağını söylemiştir.²²⁸

Yurt dışına çıkış kararının alındığı Merkez-i Umumi toplantısında Talat Paşa gitmemek için ısrar etmiştir. Talat Paşa’nın yaverlerinden Arif Cemil’e göre, Bahattin Şakir, Hazreti Peygamberi misal göstermiş onun da hayatını vikaye için hicret ettiğini hatırlatmıştır.²²⁹ Bunun üzerine Enver Paşa, Talat Paşa, Cemal Paşa, Bahattin Şakir, Dr. Nazım, Cemal Azmi Bey, Bedri Bey ve Dr. Rusuhi’den oluşan grup bir gece gizlice İstanbul’dan ayrılmıştır. Mahmut Şükrü ve İsmail Hakkı Paşa’nın da gruba dâhil olduğu iddia edilmiştir.²³⁰

İttihatçı liderlerin yurt dışına çıkış tarihi ve hangi vasıta ile gittikleri de tam olarak belirlenememiştir. Farklı kaynaklarda 31 Ekim 1918 ile 8 Kasım 1918 tarihleri arasında birçok farklı tarihe rastlanmaktadır. Onların bindikleri vasıtayı tanımlamak için de kaynaklarda “Alman gemisi”, “Alman denizaltısı”, “Alman torpidosu”, “U 67 Alman denizaltısı”, “U 170 Alman denizaltısı”, “R 1 Alman torpidobotu”, “Alman Loreley istasyonier gemisi” gibi birçok farklı kavramın kullanıldığı görülmektedir. Bir Rus vapuruyla gittiklerini söyleyenler de olmuştur.²³¹

²²⁷ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey* 2, s. 651, 661.

²²⁸ Uca, a.g.e., s. 479, 480.

²²⁹ Alaattin Uca, “XX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devlet Adamları Sait Halim Paşa-Talat Paşa-Cemal Paşa ve Bahattin Şakir ile Cemal Azmi Beyler Ermeniler Tarafından Niçin Şehit Edildiler?”, *I. Uluslararası 20. Yüzyılın İlk Yarısında Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Editörler: Nilden Ergün, Türkân Arık, Oğuz Şimşek, İğdır, 16-18 Ekim 2019, s. 58.

²³⁰ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey* 2, s. 483-485, 487; Yalçın, *Efendi Beyaz Türklerin Büyük Sırrı*, s. 248, 249.

²³¹ Yalçın, *Efendi Beyaz Türklerin Büyük Sırrı*, s. 248; Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey* 2, s. 484, 485, 490.

Hangi tarihte ve hangi gemiyle yurt dışına çıktıkları net olmasa da İttihatçı liderlerin dönüşü olmayan bir yola çıktıkları bilinen bir gerçektir. Bahattin Şakir'in bu grubun içinde yer almasının sebebi Muhittin Birgen'e göre onun en sekter komitacı olması ve bu bakımdan üzerine çok husumet çekmiş olmasıdır. Ayrıca Ermeni tehcirindeki müfrit hareketlerde onun tesirinin büyük olduğu hakkında bir tevatür vardır.²³² Şair Fazıl Ahmet Aykaç, "Nefes" adlı şiirinin bir kıtasında,

*Kesip ümidi kat'ıyyen rehadan,
Fırar ettim bugün dariüşşifadan,
Haberdar olmak için maveradan,
Mülakat istedim Doktor Baha'dan.*

derken bir taraftan dönemin sorunlarını dile getirmiş bir taraftan da onu sorumluluk makamında bir kişi olarak görmüştür.²³³ Şairin bu yaklaşımı elbette ki genel kanaatin de böyle olduğuna işaret etmektedir.

Bahattin Şakir, önce Odesa'ya, oradan da bir Alman treniyle Berlin'e varmıştır. Odesa'da gruptan ayrılanlar ve başka yerlere gidenler de olmuştur.²³⁴ Osmanlı Devleti'nin bu kişileri Almanya'dan iade talepleri de sonuçsuz kalmıştır.²³⁵ Bahattin Şakir'in de aralarında bulunduğu İttihatçılar yurt dışında kendi yollarını çizip faaliyetlerini sürdürürken, iade taleplerinden sonuç alamayan hükümet onları Meclis-i Mebusan kanalıyla yargılamaya başlamıştır. Adı geçen kişilerin mal varlıklarına el konulmuştur. 21 Aralık 1918'de Meclis-i Mebusan feshedilince yapılan işlemler sonuçsuz kalmıştır.²³⁶

²³² Birgen, *İttihat ve Terakki'de On Sene...*, C. 2, s. 552.

²³³ Ali Şükrü Çoruk, *Mizah Şairi Fazıl Ahmet Aykaç*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2008, s. 274-275.

²³⁴ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey* 2, s. 490, 491.

²³⁵ Uca, a.g.e., s. 492, 493.

²³⁶ Uca, a.g.e., s. 496, 497.

6-13 Şubat 1919 tarihlerinde toplanan Erivan Ermeni Kongresi de aldığı kararlardan birinde Büyük Ermenistan'ın başına gelen felaketlerden sorumlu tuttuğu Kayzer Wilhelm, Enver Paşa, Talat Paşa, Cemal Paşa, Dr. Nazım, Bahattin Şakir ve diğer yöneticilerin cezalandırılmasını istemiştir. Aynı kongrede kurulan sözde halk mahkemesi de Sadrazam Sait Halim Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa, Dr. Nazım, Bahattin Şakir ve Cemal Azmi Bey gibi pek çok İttihatçı hakkında idam kararı vermiştir.²³⁷ Ermenilerin idam kararı verdikleri İttihatçılar, 27 Nisan 1919'da kendi ülkelerinde maalesef Divan-ı Harb-i Örfide yeniden yargılanmaya başlanmıştır.²³⁸ Yakalananların vicahen yakalanamayanların da gıyaben yargılanması yoluna gidilmiştir.²³⁹ Bir iddianame hazırlanmış ve diğerleri gibi Bahattin Şakir'e isnat edilen suçlar da burada sıralanmıştır. Yeterli delil olmamasına rağmen İngilizlerin ve Damat Ferit Hükümetinin baskısı altındaki mahkeme diğer birçok İttihatçıyla birlikte Bahattin Şakir'i de idam cezasına çarptırmıştır.²⁴⁰ Bahattin Şakir hakkında verilen idam kararı 24 Şubat 1336/1920 tarihli Takvim-i Vekayi gazetesinde yayımlanmıştır. Burada kendisinden "İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumi azası ve Teşkilat-ı Mahsusa Reisi Dr. Bahattin Şakir Bey" şeklinde bahsedilmiştir.²⁴¹

Bahattin Şakir, Dr. Nazım ile Berlin'de Talat Paşa'nın yanında İslâm İhtilalleri Cemiyetinin amaçları doğrultusunda çalışmıştır. Üçü de İngiltere, Fransa ve İtalya gibi devletlerin sömürgelerindeki Müslümanları ayaklandırarak onları zor duruma düşürmek için yoğun çaba sarf etmiştir.²⁴² İttihatçı liderlerin Almanya'da bulundukları sırada Berlin'e gelen Komünist Enternasyonal Sekreteri Karl Radek'in Talat ve

²³⁷ Uca, a.g.e., s. 498, 499.

²³⁸ Uca, "Dr. Bahaeddin Şakir Bey", s. 47.

²³⁹ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey* 2, s. 500.

²⁴⁰ Uca, a.g.e., s. 517, 518.

²⁴¹ "Beraat ve Mahkûmiyet", *Takvim-i Vekayi*, 24 Şubat 1920, s. 4.

²⁴² Ahmet Eyicil, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Doktor Nâzım Bey 1872-1926*, Ankara, Gün Yayıncılık, 2004, s. 181.

Enver Paşaları Rusya'ya davet etmesi bu bağlamda Bahattin Şakir'e de Rusya'ya gitme imkânı vermiştir. Enver Paşa ile birlikte uçakla Rusya'ya gitme girişimlerinde bulunmuştur. Rusya'ya giderken kötü hava şartlarından dolayı pilot Litvanya'ya zorunlu iniş yapmıştır. Her ikisi de tutuklanmıştır. Bahattin Şakir kendisini Rusya'daki Türk esirlerini vatana iade için giden bir Kızılay mensubu olarak tanıtmıştır. Enver Paşa da onun yanında bir sıhhiyeci yani sağlık görevlisi olduğunu söylemiştir. Cezaevinde bir süre kaldıktan sonra kaçarak Almanya'ya geri dönmeyi başarmışlardır.²⁴³

Enver Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir mektuptan anlaşıldığına göre, Enver Paşa, Talat Paşa'nın isteği üzerine Moskova'dan Berlin'e dönmüş ve orada yapılan müzakereler sonunda Anadolu'ya yardımın ancak Rusya'dan geleceğini anlamıştır. Bu nedenle Bahattin Şakir ile Rusya'ya hareket etmiştir. Bir sene zarfında iki defa tutuklanmış, beş ay hapis kalmış ve altı defa tayyareden düşmek suretiyle nihayet Moskova'ya gitmiştir.²⁴⁴

Enver Paşa ile çıktığı yolculuklarda Moskova'ya gidemeyen Bahattin Şakir, Cemal Paşa ve Bedri Bey ile bu defa Türkiye'ye yardım sağlayabilmek için Bolşeviklerle görüşmek üzere 27 Mayıs 1920'de Almanya'dan Moskova'ya gitmiştir.²⁴⁵ Bu seyahatin büyük bir kısmı Rus esirleri taşıyan bir gemiyle gerçekleşmiştir. Rusya'da Radek ve Rus dışişlerinden bazı yetkililerle yapılan görüşmelerde Bahattin Şakir, Talat Paşa'yı temsil etmiştir. 4 Haziran 1920'de Cemal Paşa ve Bahattin Şakir, Çiçerin ile görüşmüştür.²⁴⁶ Ruslar İttihatçıların İngilizlere karşı savaştığını görmüş ve onların Müslümanları ayaklandırarak İngiltere'nin Hindistan üzerindeki otoritesini sarsacaklarını sanmıştır. Bu nedenle

²⁴³ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey* 2, s. 529, 530, 531.

²⁴⁴ Uca, a.g.e., s. 537.

²⁴⁵ Uca, "Dr. Bahaeddin Şakir Bey", s. 47

²⁴⁶ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey* 2, s. 541, 542.

Ruslar, ilk zamanlar İttihatçılarla iş birliğine sıcak bakmıştır.²⁴⁷

Bahattin Şakir o dönemde Rusya’da Bolşevik ideallerini benimseyerek Türkiye’de bir Bolşevik inkılabı yapmak için gayret gösteren Mustafa Suphi’den hoşlanmamıştır. Onun pek namussuz, ahlaksız bir şahsiyet olduğunu, memlekete gelecek olursa sokulmamasını Rusya’dan dönen esir subaylar vasıtasıyla Kâzım Karabekir Paşa’ya bildirmiştir. Kâzım Karabekir de Bahattin Şakir ile aralarındaki eski husumetten olsa gerek bu talebi Erzurum’dan Mustafa Kemal Paşa’ya iletirken vaktiyle memleketin bazı namuslu evladını da lekelediğini bildiği Bahattin Şakir’in bu ithamlarının doğru ve makul olmaya bileceğini dile getirip Mustafa Suphi’nin kendi menfaatlerine hizmet edebileceğinin hatırına geldiğini söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa’ya, Mustafa Suphi’yi tanıyıp tanımadığını sormuştur. Mustafa Kemal Paşa da 5 Temmuz 1920’de bu soruya cevap verirken, Mustafa Suphi’nin haris olmakla beraber ahlaksız olmadığını belirterek, Sovyet Rusya üzerindeki etkisinden dolayı kendisinden istifade edilebileceğini söylemiştir.²⁴⁸ Ancak daha sonraki gelişmeler Bahattin Şakir’i haklı çıkarmıştır.

Bahattin Şakir, Mustafa Suphi hakkında böyle düşünürken doğal olarak o da Bahattin Şakir’den hoşlanmamıştır. Bahattin Şakir ve arkadaşları Moskova’da iken, Bakü’de Kurultayın toplanmasına öncülük eden Mustafa Suphi, Yeni Dünya gazetesinin 12 Temmuz 1920 tarihli nüshasında “Misafir Paşalarımız” adlı bir makale yayımlamış ve Bahattin Şakir’i, Türkiye’de şovenizme, harbe, kıtale alet olan politikacılardan bir eski tanış olarak nitelendirmiştir. Mustafa Suphi bu makalesinde İttihatçıların Mustafa Kemal Paşa ile hiçbir alakalarının olmadığını Mustafa Kemal Paşa’nın da bunu bildirdiğini açıklamış ve Rusların onlara ilgi göstermemesini istemiştir. Onların Türkiye’deki Milli Müdafaa Hareketinin vekilleri

²⁴⁷ Uca, a.g.e., s. 543.

²⁴⁸ Uca, a.g.e., s. 544, 545.

olamayacaklarını, Anadolu'ya uğramadan gelmelerinin de bunun göstergesi olduğunu yazmıştır. Onların Bolşevik olmadıklarını da dile getirmiştir.²⁴⁹

Cemal Paşa'nın Moskova'dan Berlin'deki Talat Paşa'ya yazdığı mektuba göre Bahattin Şakir, Moskova'da müfrit bir milliyetperestlik prensibiyle hareket ederek Bolşeviklerin Tatarlara, Türklere karşı uyguladıkları siyaseti tenkit etmiştir. Onun bu tavrı Cemal Paşa'yı endişelendirmiş ve Ruslar üzerinde olumsuz etki yapacağından korkmuştur. Bahattin Şakir'in Almanya'ya dönmesinin uygun olacağını söylemiştir. Bahattin Şakir'in Bolşevikliğe karşı olduğu, kendilerini millici olarak karşı gördüğü ve milliyet prensiplerinin dışına çıkmamak genel kanaatine sahip olduğu da ifade edilmiştir.²⁵⁰

Bahattin Şakir, Doğu Halkları Kurultayına katılmak için 1920 yılı haziran sonu ya da Temmuz başlarında Moskova'dan Bakü'ye gitmiştir. Emperyalistlerin 1915 yılındaki Ermeni tehcirinden sorumlu tuttıkları Bahattin Şakir'in bu kurultaya katılması şüphesiz ki önemli bir gelişmedir. Çünkü bu kurultay Kanlı Ermeni Emperyalizmini mahkûm etmiştir.²⁵¹ Bahattin Şakir 2 Eylül 1920 tarihinde bu kurultayda bir konuşma yapmış ve Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşına girmek zorunda kaldığını ve emperyalizme karşı olduğunu söylemiştir.²⁵² Bahattin Şakir, Doğu Halkları Kurultayı Propaganda ve Hareket Sovyeti (Şark Şurası) üyeliğine de seçilmiştir.²⁵³ Bahattin Şakir daha sonra İslâm İhtilal Cemiyetleri İttihadı Teşkilatının Bakü temsilcisi olmuştur. Bu cemiyetin Moskova'da yapılan kongresine de katılmıştır.²⁵⁴ Bahattin Şakir yurt dışında iken Anadolu'da

²⁴⁹ Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997, s. 108.

²⁵⁰ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey* 2, s. 549, 550, 668, 669.

²⁵¹ Uca, a.g.e., s. 553.

²⁵² Uca, "Dr. Bahaeddin Şakir Bey", s. 48.

²⁵³ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey* 2, s. 554-557.

²⁵⁴ Uca, a.g.e., s. 558, 559.

sürdürülen Millî Mücadeleye katılmak istemiştir. Ancak şartlar buna müsait olmamıştır.²⁵⁵

Bahattin Şakir yeniden döndüğü Berlin’de çok sevdiği Talat Paşa’nın 15 Mart 1921 ‘de Ermeni teröristler tarafından şehit edilmesine tanık olmuş tabutunun başında Türk milleti adına bir de konuşma yapmıştır.²⁵⁶ Talat Paşa’nın şehit edilmesinden sonra Berlin’e gelen Enver Paşa burada bir organizasyon yapmış ve Bahattin Şakir, Yunanlılar aleyhine Trakya meselesini görüşmek ve teşkilat kurmak üzere Sofya’ya gönderilmiştir.²⁵⁷

Bulgaristan’daki çalışmalarını tamamlayıp tekrar Berlin’e dönen Bahattin Şakir, 1922 yılında 16 Nisan’ı 17 Nisan’a bağlayan gece yanında bulunan Trabzon eski valisi Cemal Azmi Bey ile yolda yürürken Ermeni teröristler tarafından şehit edilmişlerdir.²⁵⁸ Daha önce 15 Mart 1921’de Talat Paşa’yı, 6 Aralık 1921’de Sait Halim Paşa’yı şehit eden Ermeni teröristler Bahattin Şakir ve Cemal Azmi Bey’i de katlederek seri cinayetlerine bir yenisini eklemişlerdir. Aynı cinayet şebekesi 21 Temmuz 1921’de Cemal Paşa’yı şehit etmiştir. Enver Paşa da 4 Ağustos 1922’de Melkonian ve Bolşeviklerden oluşan bir Ermeni birliği tarafından şehit edilmiştir.²⁵⁹

1927 yılında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal imzasıyla hükümet tarafından Bahattin Şakir’in eşi ve çocuklarına Ermeni terk edilmiş mülklerinden bir ev verilmiştir. Daha sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün imzası ve yine hükümet kararıyla bir dükkân hissesi de kendilerine tahsis edilmiştir.²⁶⁰ Onun şehit edilmesinden sonra Mustafa Kemal Atatürk ve daha sonra da Cumhurbaşkanlığı döneminde İsmet Paşa ailesi ve çocuklarına sahip çıkmıştır.

²⁵⁵ Uca, a.g.e., s. 568, 569.

²⁵⁶ Uca, a.g.e., s. 588, 589.

²⁵⁷ Eyicil, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Doktor Nâzım Bey*, s. 194.

²⁵⁸ Uca, “XX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devlet Adamları...”, s. 59.

²⁵⁹ Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey* 2, s. 610.

²⁶⁰ (BCA), 30-18-1-2 /KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI (1928-), 89-106, 13; 137-171, M. 06.11.1939; Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey* 2, s. 681-692.

SONUÇ

Bahattin Şakir, Meşrutiyeti yeniden ilan etmek için Askerî Tıbbiye 'de kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyelerinden biri olmuştur. Kendisi de askerî doktor olan Bahattin Şakir, Cemiyetin hedefleri doğrultusunda canını feda etmekten çekinmemiştir. Hayatını, ideallerini ve yaşam biçimini de Cemiyetin hedefleri ve menfaatlerine göre şekillendirmiştir.

Yurt dışında yaptığı faaliyetlerle Türkiye'de İkinci Meşrutiyetin ilan edilmesinde etkili kişilerden biri olmuştur. İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra yaşanan her olayın içinde yer almıştır. Otuzbir Mart Ayaklanmasında askerleri ayaklanmaya teşvik etmekle suçlanmıştır. Balkan Harbinde Edirne'de aylarca mahsur kalıp Bulgarlara esir düşmesine rağmen, askeri savaşmamaya teşvik ettiği iddia edilmiştir. Seçimlerde propaganda yapmıştır ama mebus ya da bakan olmamıştır. Hep perde arkasında kalmış tanınmak öne çıkmak istememiştir. Elinde büyük imkânlar olmasına rağmen gönlünde paranın, pulun, şanın şöhretin değeri yoktur.

Osmanlı Devleti'nin yıkılışını önlemek için çok çalışmıştır. Padişah iradesi, heyet-i vükela kararı ve meclis-i mebusan onayı ile çıkan Tehcir Kanununun fikir babası olarak gösterilmiş alına "katil" damgası vurulmuştur. Kimilerine göre jakoben, kimilerine göre de devrimci olarak nitelendirilmiştir. Aslında o bunların hiç biridir. Vatanını ve milletini canından çok seven müfrit bir ittihatçı, bir Jön Türk'tür.

Yıkılmaya yüz tutmuş da olsa bir İmparatorluğun Sadrazamı ve Dâhiliye Nazırı, Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı, Bahriye Nazırı, Payitahtın Polis Müdürü, bir zamanların Trabzon Valisi onun arkadaşları arasındaydı. Fakat onların bir kısmı Rusya'da, Afganistan'da Gürcistan'da zorluklar içinde yaşarken bir kısmı da Almanya'da zorluk çekiyorlardı. Tütün satarak hayatlarını idame ettirmeye

çalışıyorlardı. Böyle bir ortamda Bahattin Şakir, Azerbaycan'da Doğu Halkları Kurultayına katılmış, Şark Şurasına üye seçilmiştir. Ama her zaman olduğu gibi asıl görevi başkadır. O, Osmanlı Devleti'ni yıkan İngiltere'ye karşı Müslümanları uyandırmaya çalışmış, İslam İttihatları İhtilal Cemiyetinin Bakü temsilcisi olmuş yalnız Türkiye'yi değil bütün Türk ve İslâm âlemini emperyalizmin pençesinden kurtarmayı amaçlamıştır. Ama olmamıştır, başaramamıştır.

Ümitsizlik içinde Berlin'e dönmüştür. Orada hayatının neredeyse tamamında olduğu gibi imkânsızlıklar içinde yaşamıştır. Millî Mücadeleye katılmak için Anadolu'ya gelmek istemiş ancak orada Almanya'da çalışması uygun görülmüştür. Çok sevdiği vatanı ve milleti uğruna yaptığı işlerden sorumlu tutularak yabancı bir ülkede, Almanya'da Ermeni teröristler tarafından şehit edilmiştir. Cumhuriyet ilan edildikten sonra hükümet, onun eşi ve çocuklarına sahip çıkmıştır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, bazı hataları olsa da İttihat ve Terakki Cemiyetinin vatanseverliğinin tartışılmayacağını belirtmiş ve bazı İttihatçılara özel ilgi ve ihtimam göstermiştir. İşte Bahattin Şakir bunlardan biri olmuştur.

Ancak günümüzde, uğruna hayatını feda ettiği devleti ve milleti tarafından yeniden hatırlanmayı beklemektedir. Gurbet ellerde kaldığı mezarı başında yılda bir iki gün 16-17 Nisan günlerinde anılarak hatırlanmalı ve hiç olmazsa dünya kamuoyunun dikkati bu vesileyle Ermeni terörüne çekilmelidir. Ermenilerin 24 Nisan iddialarına Bahattin Şakir başta olmak üzere diğer şehitler üzerinden cevap verilmelidir.

KAYNAKÇA

- AHMAD, Feroz (2007). *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Çeviren. Nuran Yavuz. 7. Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları.
- AKSOY, A. Şerif (2008). *İttihat ve Terakki*, İstanbul, Nokta Kitap Yayınları.
- ARİF CEMİL, (Baskı tarihi yok). *Birinci Dünya Savaşında Teşkilât-ı Mahsusa*, 2. Baskı, Hazırlayan Metin Martı. İstanbul, Arma Yayınları.
- “Artvin’i Zapt Ettik” (23 Kasım 1914). *Sabah*, s. 1.
- ASLAN, Yavuz (1997). *Türkiye Komünist Fırkası’nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ATAY, Faliş Rıfki (Baskı tarihi yok). *Zeytindağı*, İstanbul, Pozitif Yayınları.
- AVAGYAN, Arsen ve Gaidz F. Minassian (2005). *Ermeniler ve İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya*, Çeviren. Ludmilla Denisenko, Mutlucan Şahan. 2. Baskı, İstanbul, Aras Yayıncılık.
- BABACAN, Hasan (2005). *Mehmed Talât Paşa 1874-1921*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BAHAEDDİN ŞAKİR (1326). *Dârülfünûn Osmanlı Tıp Fakültesinde Tedris Olunan Tıbb-i Kanuni Dersleri*, Birinci Fasikül, (Basım yeri yok), (1910-1911).
- BAHAEDDİN ŞAKİR (1326). *Dârülfünûn Osmanlı Tıp Fakültesinde Tedris Olunan Tıbb-i Kanuni Dersleri*, İkinci Fasikül, (Basım yeri yok), (1910-1911).
- BAHAEDDİN ŞAKİR (1327). *Dârülfünûn Osmanlı Tıp Fakültesinde Tedris Olunan Tıbb-i Kanuni Dersleri*, Üçüncü Fasikül, Şura-yı Ümmet Matbaası, (1911-1912).
- BAHAEDDİN ŞAKİR (1326). *Dârülfünûn Osmanlı Tıp Fakültesinde Tedris Olunan Tıbb-i Kanuni Dersleri*, Dördüncü Fasikül, Şura-yı Ümmet Matbaası, (1910-1911).

- BAHAEDDİN ŞAKİR (1327). *Dârülfünûn Osmanlı Tıp Fakültesinde Tedris Olunan Tıbb-i Kanuni Dersleri*, Beşinci Fasikül, Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye Matbaası, (1911-1912).
- BAHAEDDİN ŞAKİR (1330). *Tıbb-i Kanuni Hülasası*, İstanbul, Hukuk Matbaası, (1914-1915).
- Bahaeddin Şakir (1 Haziran 1907). “Kariûn-i Kiramdan İ’tizar”, *Şura-yı Ümmet İlavesi*, Beşinci Sene, 114 Numaranın İlavesi.
- Bahaeddin Şakir (14 Aralık 1908). “İkdam Muharriri Ali Kemâl Efendi”, *Şura-yı Ümmet*, 1 Kânunuevvel 1324.
- Bahaeddin Şakir (27 Ocak 1910). “Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti”, *Şura-yı Ümmet*, 14 Kânunusani 1325.
- BAHAEDDİN ŞAKİR ve Vasfî (1330). *Tebabet-i Adliye Rehberi*, İstanbul, Kader Matbaası, (1914-1915).
- BAHATTİN ŞAKİR ve Vasfî (1918). *Tıbb-i Kanuni*, (İstanbul), Kader Matbaası.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, (06.11.1939). 30-18-1-2 /KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI (1928-), 89-106, 13; 137-171.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*, (9 Ekim 1905). Y. PRK. ASK. 233. 51, H. 09.08.1323.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*, (25 Eylül 1908). DH. MKT. 2614. 99, H. 28.08.1326.
- BAYUR, Yusuf Hikmet (1991). *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1, Kısım 1; Cilt 2, Kısım 4, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- “Beraat ve Mahkûmiyet” (24 Şubat 1920). *Takvim-i Vekayi*, s. 4.
- BEYATLI, Yahya Kemal (2022). *Siyâsî ve Edebî Portreler*, 8. Baskı, İstanbul, Fetih Cemiyeti Yayınları.
- BEYDİLLİ, Kemal (2013). “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 43, İstanbul, s. 430-433.

- BİRGEN, Muhittin (2006). *İttihat ve Terakki’de On Sene İttihat ve Terakki Neydi?* (Hazırlayan. Zeki Arıkan), Cilt 1, 2, İstanbul, Kitap Yayınevi.
- Cengiz, Filiz (1997). *Dr. Nazım ve Bahaeddin Şakir’in Kaleminden İttihad ve Terakki Cemiyeti (1906-1907)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- ÇİÇEK, Hikmet (2007). *Dr. Bahattin Şakir İttihat ve Terakki’den Teşkilatı Mahsusa’ya Bir Türk Jakobeni*, 2. Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları.
- “Çoruh Vadisinde-Batum’a On Kilometre” (29 Kasım 1914). *Sabah*, s. 1.
- ÇORUK, Ali Şükrü (2008). *Mizah Şairi Fazıl Ahmet Aykaç*, İstanbul, Kitabevi Yayınları.
- DEMİRLİ, Aynur (2018). “Devrimin Çocuklarını Yargılamak: Jakobenler”, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi (HFD)*, Cilt 8, No 1, s. 57-68.
- DÜNDAR, Fuat (2008). *Modern Türkiye’nin Şifresi İttihat ve Terakki’nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- DÜZEL, Neşe (9 Ekim 2000). “Halil Berktaş Ermenileri Özel Örgüt Öldürdü”, *Radikal*, s. 6
- Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü Arşivi*. Mülki Tasnif, 7999.
- EYİCİL, Ahmet (2004). *İttihad ve Terakki Liderlerinden Doktor Nâzım Bey 1872-1926*, Ankara, Gün Yayıncılık.
- GAZEL, Ahmet Ali (2007). *İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasî Mücadelesinde Lütü Fikri’nin Tanzimat’ı*, Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları.
- “İntihabat ve Ermeniler, Bahaeddin Şakir Bey’le Mülakat” (23 Şubat 1914). *Tercüman-ı Hakikat*, s. 3.
- İRTEM, Süleyman Kâni (1999). *Yıldız ve Jön Türkler İttihat-Terakki Cemiyeti ve Gizli Tarihi*, Hazırlayan. Osman Selim Kocahanoğlu. İstanbul, Temel Yayınları.
- KARAL, Enver Ziya (1988). *Osmanlı Tarihi*, Cilt 8, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- KILIÇ, Selami (1998). *II. Meşrutiyetten Cumhuriyet Türkiye'sine Türk İnkılâbının Fikir Temelleri*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, No: 10.
- Kopya Defteri*, (1907). Cild-i Sani, 15 Teşrinisani Efreci, 25. Bonaparte, TTK Kütüphanesi, Y. 130.
- MARDİN, Şerif (1992). *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- “Ordumuz Acara Mıntıkasına Girdi” (29 Kasım 1914). *İkdam*, s. 1.
- ÖZDEMİR, Yavuz (1994). *Enver Paşa'nın Üçüncü Ordu Günleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- PULUR, Hasan (3 Haziran 2005). “1915'te Ne Oldu?”, *Milliyet*, s. 3.
- “Teşekkür” (1 Rebiülahir 1324/4 Haziran 1905). *Şura-yı Ümmet*, s. 4.
- TUNAYA, Tarık Zafer (2000). *Türkiye’de Siyasal Partiler*, Cilt 3, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (1998). Cilt 1-2, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, No: 549.
- UCA, Alaattin (2011). “Ştange Müfrezesi’nin Harp Ceridesine Göre Kafkas Cephesi’nde Dr. Bahaeddin Şakir”, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi (KMÜ) Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 13, No 20, 2011, s. 125-131.
- UCA, Alaattin (Nisan 2011). “Dr. Bahaeddin Şakir Bey”, *Türk Yurdu*, Cilt 31, No 284, s. 40-51.
- UCA, Alaattin (2013). “II. Abdülhamit Döneminde Dr. Bahaeddin Şakir’in Osmanlı Velihtlarıyla İlişkileri”, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi (KMÜ) Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 15, No 24, s. 97-101.
- UCA, Alaattin (2015). *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey 1-2*, Konya, Kömen Yayınları.

- UCA, Alaattin (2016). “Doktor Bahaeddin Şakir VIII. Taşnak Kongresi’ne Katıldı mı? Katılmadı mı?”, II. *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu Bildiriler 6-8 Mayıs 2015 Erzurum/Türkiye, (Second International Symposium on Turkish-Armenian Relations and Great Powers Papers 6-8 May 2015 Erzurum/Turkey)*, Editörler: Tolga Başak-Mevlüt Yüksel, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:1201, C.2, s. 1091-1101.
- UCA, Alaattin (2019). “XX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devlet Adamları Sait Halim Paşa-Talat Paşa-Cemal Paşa ve Bahattin Şakir ile Cemal Azmi Beyler Ermeniler Tarafından Niçin Şehit Edildiler?”, *I.Uluslararası 20. Yüzyılın İlk Yarısında Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Editörler: Nilden Ergün, Türkân Arık, Oğuz Şimşek, Iğdır, 16-18 Ekim 2019, s. 39-90.
- UCA, Alaattin ve Ahmet Hamdi Can (2019). “Berlin Türk Şehitliği ve Mezar Taşları”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt 6, No 3, s. 1236-1308.
- ÜNVER, A. Süheyl (Nisan 1959). “Tıp Fakültesinin Meşrutiyet Yılları Tarihine Dair”, *Belleten*, Cilt 23, No 90, s. 287-306.
- YALÇIN, Soner (2004). *Teşkilat’ın İki Silahşoru Biri Meşrutiyet’in Silahşoru Dede Yakub Cemil Diğeri Cumhuriyet’in Silahşoru Torun Yakub Cemil*, 17. Baskı, İstanbul, Doğan Kitap Yayınları.
- YALÇIN, Soner (2004). *Efendi Beyaz Türklerin Büyük Sırrı*, 32. Baskı, İstanbul, Doğan Kitapçılık Yayınları.
- YANGIN, İlhami (2008). *İhtilal Tüccarları Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Derin Devletin Karanlık Yüzü ve Bilinmeyen Tarihi*, İstanbul, Neden Yayınları.
- ZÜRCHER, Erik Jan (2005). *Millî Mücadelede İttihatçılık*, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

YAZARIN YAYINLARI

Kitaplar:

- Alaattin Uca, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Bibliyografya ve İndeksi, 1- 20. Sayılar Arası, (Abdulkadir Erkal ile Birlikte), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Erzurum 2007.
- Alaattin Uca, Yüce Yurt'tan Yükselen Ses Albayrak 1919-1921, (Dursun Ali Akbulut, Yavuz Aslan, Betül Aslan, Tolga Başak, Ömer Erdem, Ali Servet Öncü, Mevlüt Yüksel ile Birlikte), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2009.
- Alaattin Uca, Yüce Yurt'tan Yükselen Ses Albayrak 1919-1921, (Dursun Ali Akbulut, Yavuz Aslan, Betül Aslan, Tolga Başak, Ömer Erdem, Ali Servet Öncü, Mevlüt Yüksel ile Birlikte), Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2.Baskı, Erzurum 2012.
- Alaattin Uca, İttihat ve Terakki liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey, C.1, 2, Kömen Yayınları, 1. Baskı, Konya Nisan 2015.
- Alaattin Uca, Karaman'ın Ünlü Şahsiyetleri, (Aytunç Ülker, İbrahim Şaşma, H.İbrahim İncekara ile Birlikte), 1.Baskı, Altınordu Yayınları, Ankara 2015.
- Alaattin Uca, Geçmişten Günümüze Karaman'da Meslekler, (Aytunç Ülker İle Birlikte), 1.Baskı, Palet Yayınları, Konya Mart 2016.
- Alaattin Uca, İttihat ve Terakki Cemiyeti Kurucularından Türkçülük Fikrinin Ünlü Mütefekkir Ali Bey Hüseyinzade (Turan) Hayatı Fikirleri ve Eserleri, 1. Baskı, Kömen Yayınları, Konya, 2017.
- Alaattin Uca, Karaman Çarşı Yangını ve Avrupa'ya Göç, (Aytunç Ülker İle Birlikte), 1. Baskı, Çizgi Yayınları, Konya, Ekim 2017.
- Alaattin Uca, “KOP ile Karaman'ın Beş Manevi Mimarı Tanıtılıyor” Projesi Yetimler Babası Kazım Karabekir,

- Karaman Belediyesi Kültür Sosyal  şler Müdürlüğü,
Karaman, Mart 2019.
- Alaattin Uca,  ttihat Terakki ve Atatürk, Palet Yayınları,
Konya, Nisan 2020.
- Alaattin Uca,  kinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Cuma
Sel mlıkları (1908-1924), (Fatih Utcu ile birlikte),
Litera Türk Academia Yayınları, Konya, Mart 2023.
- Alaattin Uca-Fatih Utcu, Malumat-ı Medeniye ve Ahl kiye
(Birinci Kısım) Doktor Hazık Bey'in Yurttaşlık Eęitimi
Konusundaki Fikirleri ve Sans rlenen Kitabı, Konya,
Mart 2025.

Kitap Bölümleri:

- Alaattin Uca, "N mık Kemâl'in Tarihçilięi", N mık Kemâl,
(Editörler: Turan Karataş – Orhan Kemal Tavukçu),
Ankara 2011, (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları),
s.424 – 439.
- Alaattin Uca, "Türk Dil Bayramı ve Karaman", Talat Duru
Armağanı, (Aytunç  lker ile Birlikte), (Hazırlayanlar:
Ziya Duru, Rıza Duru, Yusuf Yıldıırım), Palet Yayınları,
Konya Mart 2016, s.169-225.
- Alaattin Uca, "Kâzım Karabekir Paşa'nın Erzurum'da
Yayınlanan Albayrak Gazetesine Yansıyan
Faaliyetleri", Karaman Kitabı    nc  Cilt Karaman ve
Tarih, (Editörler:  dris Nebi Uysal-Mehmet Mercan),
Karaman Belediyesi Kültür Yayınları, Karaman Ekim
2018, s. 247-293.
- Alaattin Uca, "Zeyve Pazarı", Ermenek Araştırmaları-I
Arkeoloji-Sanat Tarihi-Tarih, (Editörler: Hüseyin
Muşmal, Erol Yüksel, Mehmet Ali Kapor), Palet
Yayınları, Konya, Aralık 2018, s. 647-672.
- Alaattin Uca, "Karaman'da Buęday Pazarının Kuruluşu ile
İlgili 1899 Tarihli Bir Vesika ve Düşündürdükleri",
Karaman Araştırmaları-I Arkeoloji-Sanat Tarihi-Tarih,
(Editörler: Hüseyin Muşmal, Erol Yüksel, Mehmet Ali

- Kapar), Palet Yayınları, Konya, Aralık 2019, s. 493-497.
- Alaattin Uca, “Karaman’da Cumhuriyetten Günümüze Yerel Tarih Araştırmaları ve Yerel Tarihçiler”, Karaman Araştırmaları-I Arkeoloji-Sanat Tarihi-Tarih, (Editörler: Hüseyin Muşmal, Erol Yüksel, Mehmet Ali Kapar), Palet Yayınları, Konya, Aralık 2019, s. 499-525.
- Alaattin Uca, “Türkleşmek, İslamlaşmak ve Avrupahlaşmak Yolunda Ali Bey Hüseyinzade”, Azerbaycan Düşünce Tarihi -II- Evreler, Olaylar ve Şahsiyetler (19. Yüzyılın Ortaları-20. Yüzyılın Başları), (Editör: Ali Asker), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Yayınları: 13-2, Ankara, 2021, s. 91-122.
- Alaattin Uca, “Kuruluşundan Günümüze Kâzım Karabekir Belediyesi ve Faaliyetleri”, Türk Dili ve Kültürü Araştırmaları, (Editörler: Hüseyin Muşmal, Emre Koç), Palet Yayınları, Konya, Temmuz 2022, s. 321-348.
- Alaattin Uca, “Karaman’ın Kızılıarağını Köyünde Kaya Düşmesi Tehdidi ve Sonuçları (1967-1974)”, Türk Dili ve Kültürü Araştırmaları, (Editörler: Hüseyin Muşmal, Emre Koç), Palet Yayınları, Konya, Temmuz 2022, s. 349-368.
- Alaattin Uca, “Cumhuriyet Döneminde Ermenek”, Ermenek Tarihi ve Kültürü Üzerine İncelemeler-I-, (Editör: Erol Yüksel), Palet Yayınları, Konya, Aralık 2022, s. 229-281.
- Alaattin Uca, “Karaman”, Türklerde Çevre ve Şehircilik, Medeniyetimizi Yaşatan İller, (Hacı Mustafa Eravcı ile Birlikte), (Editörler: Yusuf Küçükdağ, Koray Özcan, Caner Arabacı, M. Serhat Yenice), T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Ankara, Nisan 2023, Cilt II, s. 279-286.

Alaattin Uca, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridelerine Göre İstiklal Marşının Kabulü”, Yüzüncü Yılında İstiklal Marşı ve Mehmet Akif Ersoy, (Editörler: Mehmet Birekul, Yakup Kaya, Cem Uncu), Konya, Haziran 2023, Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları: 209, s. 193-205.

Makaleler:

Alaattin Uca, “Türkçülük Fikrinin Abide Şahsiyetlerinden Hüseyinzade Ali Bey””, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.5, Erzurum 1996, s.159-188.

Alaattin Uca, “Türk Toplumunda Milliyet ve Milliyetçilik Fikrinin Tarihi Gelişimi”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.6, Erzurum 1996, s.125-144.

Alaattin Uca, “Azerbaycan Milli Uyanışının Gerçekleşmesinde Zeynel Abidin Tagiyev, Mirza Fethali Ahundzade ve Hasan Bey Zerdabi’nin Hizmetleri”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.7, Erzurum 1997, s.203-210.

Alaattin Uca, “Hüseyinzade Ali Turan Bey’in ‘Abd-i Gılağ ve Mahfaza’ Adlı Hikâyesi”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.7, Erzurum 1997, s. 211-215.

Alaattin Uca, “Ziya Gökalp ve Ona Türkçülüğü Aşıl原因 Adam: Hüseyinzade Ali Bey”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.8, Erzurum 1997, s.167-174.

Alaattin Uca, “Yusuf Hikmet Bayur’un Hayatı Fikirleri ve Eserleri”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.9, Erzurum 1998, s.211-228.

Alaattin Uca, “Albayrak Heyeti ve Faaliyetleri”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.10, Erzurum 1998, s.195-210.

Alaattin Uca, “Cumhuriyet’e Nasıl Gelindi ve Cumhuriyet Neler Getirdi?”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.11, Erzurum 1999, s.283-288.

Alaattin Uca, “Millî Mücadele’nin Ünlü Simalarından Hüseyin Rauf Orbay’ın Bilinmeyen Bir Yönü”, A.Ü.

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.12, Erzurum 1999, s. 299-304.

Alaattin Uca, “Üniversite Gençliğinin Karşı Karşıya Bulunduğu Tehditlerden Biri: Komünizm ve Aşırı Sol Örgütlerin Faaliyetleri Buna Karşı Alınacak Tedbirler ve Gençliğe Düşen Görevler”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 13, Erzurum 1999, s.109-122.

Alaattin Uca, “Ali Haydar Bayat’ın ‘Hüseyinzade Ali Bey’ Adlı Eseri Üzerine”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.14, Erzurum 2000, s.309-310.

Alaattin Uca, “Atatürk ve Komünizm”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.15, Erzurum 2000, s.323-348.

Alaattin Uca, “Hüseyin Kâzım Kadri’nin Türk Lehçelerinin Birliği Hakkındaki Görüşleri”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.16, Erzurum 2001, s.281-286.

Alaattin Uca, “Mirza Fethali Ahundzâde’nin Türk Dünyası’na Hizmetleri”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.17, Erzurum 2001, s.365-382.

Alaattin Uca, “Erzurumluların Serdengeçti Türküsü”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.18, Erzurum 2001, s.267-274.

Alaattin Uca, “Çanakkale Zaferi Osmanlı Parlamentosu’nda Nasıl Yankı Buldu?”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.19, Erzurum 2002, s.255-280.

Alaattin Uca, “Vergi Hukuku Tarihimizden Bir Sayfa: Varlık Vergisi Kanunu ve Eleştirilen Yönleri”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.20, Erzurum 2002, s.275-290.

Alaattin Uca, “Erzurum Hürriyet Ayaklanmasının Sembolü Olup İki Büyük Dergide Yayınlanan Bir Türkü ve Ayaklanmanın Perde Arkasındaki Üç İsim”, A.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi, S.2, (Doç. Dr. Günay Çağlar Özel Sayısı), Temmuz 2002, s.171-190.

- Alaattin Uca, “1915 Yılında Yayımlanan Bir Üsera Talimatnamesi ve Düşündürdükleri”, A.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi, S.3, Ocak 2003, s.169-184.
- Alaattin Uca, “İki Cesur Adam”, Erzurum Polis Meslek Yüksekokulu Derin Mavi, S.1, Mart-Nisan-Mayıs 2003, s.42.
- Alaattin Uca, “Kaybolmuş Folklorik Değerlerimizden Biri: Delikli Taş”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.21, Erzurum 2003, s.163-168.
- Alaattin Uca, “Delikli Taştan Geçmek Öksürüğe Şifa mıdır?”, Millî Folklor Uluslararası Halk Bilimi Dergisi, S.57, Bahar 2003, s.117-118.
- Alaattin Uca, “Türk Dünyasında Nevruz ve Hıdrellez Kutlamaları”, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi, S.4, Temmuz 2004, s.183-228.
- Alaattin Uca, “Türk Toplumunda Ad Verme Geleneği”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.23, Erzurum 2004, s.145-150.
- Alaattin Uca, “Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kendi İmzasını Taşıyan Belgeler Işığında Mustafa Kemal Atatürk’ün Ermeni Sorununa Bakışı”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.30, Erzurum 2006, s.185-214. (Bu makale Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Ermeni Araştırmaları Enstitüsü tarafından düzenlenen “2004 Türkiye Ermeni Araştırmaları Yarışması”nda teşvik ödülüne layık görülmüştür.)
- Alaattin Uca, “Atatürk’ün Doğumu ve Çocukluk Yılları (1881-1893)”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.31, Erzurum 2006, s.1-14.
- Alaattin Uca, “Türk Toplumunda Nevruz I”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.32, Erzurum 2007, s.137-170.
- Alaattin Uca, “Türk Toplumunda Nevruz II”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.33, Erzurum 2007, s.151-182.

- Alaattin Uca, “Türk Toplumunda Hıdırellez I”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.34, Erzurum 2007, s.113-138.
- Alaattin Uca, “Türk Toplumunda Hıdırellez II”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.35, Erzurum 2007, s.251-284.
- Alaattin Uca, “Küresel Isınma ve Su Medeniyetinin Çocukları”, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü 2008 Vakıf Medeniyeti Su Yılı Yarışma Eserleri ve Sergi Albümü, Ankara 2008, s.143 – 146. (Bu makale T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından “2008 Vakıf Medeniyeti Su Yılı” etkinlikleri kapsamında, 5.5.2008 tarihinde düzenlenen makale yarışmasında ikincilik ödülüne layık görülmüştür.)
- Alaattin Uca, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’nin Altı Vilayetinde İlan Edilen Örfi İdare ve Buna Karşı Mecliste Gösterilen Demokratik Tepki”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.40, Erzurum 2009, s.375-390.
- Alaattin Uca, “Cemal Paşa’nın Resmi Hal Tercümesi ve Millî Savunma Bakanlığı Arşivi’ndeki Bazı Belgeler”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.41, Erzurum 2009, s.271-305.
- Alaattin Uca, “Erzurum’da Millî Mücadele Döneminde Yayınlanan Albayrak Gazetesi’ndeki İlanlar”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.42, Erzurum 2010, s.259-282.
- Alaattin Uca, “Karaman’da Delikli Taş”, İmaret, Yıl:1, S.4, Karaman, Ekim-Kasım-Aralık 2010, s.96-97.
- Alaattin Uca, “Dr. Bahaeddin Şakir Bey”, Türk Yurdu, Nisan 2011, C.31, S.284, s.40-51.
- Alaattin Uca, “Stange Müfrezesinin Harp Ceridesine Göre Kafkas Cephesi’nde Dr. Bahaeddin Şakir”, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve

- Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Haziran 2011, Yıl.13, S.20, s.125-131.
- Alaattin Uca, “Dr. Hüseyinzade Ali Bey”, Türk Yurdu, Ağustos 2011, C.31, S.288, s.50-57.
- Alaattin Uca, “I. Uluslararası Türkçe Konuşan Öğrenciler Kongresi’nden Notlar”, Karaman Akademi, Güz 2011, Yıl.3, S.6, s.39-43.
- Alaattin Uca, “Sertavul, Karaman’da Kırsal Turizm Örneği”, İmaret, Yıl:2, S.7, Karaman, Güz Dönemi 2011, s.124-133.
- Alaattin Uca, “Osmanlı’da Sosyalizm, Türkçülük ve İttihatçılık”, Türk Yurdu, (Türk Milliyetçiliği Armağanı), Mart 2012, C.32, S.295, s.67-70.
- Alaattin Uca, “Karaman’da Kırsal Turizmin Örneği: Sertavul”, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Aralık 2012, Yıl.14, S.23, s.71-75.
- Alaattin Uca – Aytunç Ülker, “1917 Tarihli Karaman-Konya-Ereğli Haritası ve Değerlendirilmesi”, History Studies, (International Journal of History, Special Issue – Prof.Dr. Halil İnalçık), Samsun March 2013, Volume.5, Issue.2, s.443-470.
- Alaattin Uca – Aytunç Ülker, “Karaman Merkez Vaizi Ahmet Neşet Efendi’nin İstiklâl Madalyası Talebi ve Yetkili Makamlarca Verilen Karar”, Turkish Studies, (International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic), Ankara – TURKEY, Spring 2013, Volume 8/5, s.815-839.
- Alaattin Uca, “II. Abdülhamit Döneminde Dr. Bahaeddin Şakir’in Osmanlı Veliahtları ile İlişkileri”, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Haziran 2013, Yıl.15, S.24, s.97-101.
- Alaattin Uca, “Artvin Ermenilerine Ne Oldu?”, Türk Yurdu, Şubat 2014, Yıl 103, C.34, S.318, s.47-50.

Alaattin Uca-Aytunç Ülker, “1964 Karaman Yangını”, İmaret, Yıl:5, S.16, Karaman, Şubat 2015, s. 110-117.

Alaattin Uca – Aytunç Ülker, “Karaman Suğla Gölü Hakkında Çıkarılan Bir İrade-i Seniyye ve Verilen İmtiyaz”, Tarihîn Peşinde, Yıl: 7, S.13, Konya, Nisan 2015, s.13-50.

(Bu makale ayrıca Şakir Batmaz ve Özen Tok tarafından hazırlanıp 2015 yılında Kayseri’de basılan Osmanlı Devleti’nde Nehirler ve Göller 2 adlı bildiri kitabında s. 589-615 arasında yayınlanmıştır.)

Alaattin Uca – Aytunç Ülker, “Bayburt’ta Şeyh Eşref İsyanı”, Gazi Akademik Bakış, Kış 2016, C.10, S.19, s.79-106.

(Bu makale ayrıca “Millî Mücadele Yıllarında Bütün Yönleriyle Bayburt Hadisesi”, adıyla 28-30 Mayıs 2014 tarihleri arasında Bayburt’ta düzenlenen XIX. Yüzyıldan Günümüze Bayburt Uluslararası Sempozyumu’nda bildiri olarak sunulmuş ve bildiri kitabında (Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s.59-92) yayınlanmıştır.)

Alaattin Uca, “Atatürk İlkeleri Türk Milletine Neler Kazandırdı?”, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Aralık 2017, Yıl.19, S.33, s.151-162.

Alaattin Uca – Aytunç Ülker, “Atatürk’ün Ölümünün Alman Basınına Yansımaları”, History Studies (International Journal of History/Uluslararası Hakemli Dergi), Yıl: 2018, C. 10, S. 5, s. 223-240.

Alaattin Uca – Ahmet Hamdi Can, “Berlin Türk Şehitliği ve Mezar Taşları”, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Yıl 2019, C. 6, S. 3, s. 1236-1308.

Alaattin Uca – Berrin Nurcan Çakır, “Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkisi Ve Said Nursi’nin Mezarının Nakledilmesi”, Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR) Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma Dergisi, Yıl: 2020, S. 61, s. 3123-3139.

- Alaattin Uca – Fırat Soysal, “Bir Yerlileştirme Örneği: Friedrich Von Schiller’e Ait ‘Die Bürgschaft’ Adlı Baladın Ali Bey Hüseyinzâde (Turan) Tarafından Türkçeye Çevirisi”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi/Journal of Language and Literature Studies*, Yıl: 2020, Eylül/September, S. 20, s. 784-815.
- Alaattin Uca, “Mustafa Kemal Paşa ve İnönü Savaşları”, (AÜSBD) *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2021, 1 Nisan, Cilt. 21, S. Özel Sayı, s. 1-24.
- Alaattin Uca, “Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimlerinde Yayımlanan Bir Talimatname ve Düşündükleri”, *Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR) / Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma Dergisi*, 2021, Cilt: 8, Sayı: 73, s. 2116-2129.
- Alaattin Uca, “Millî Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal Paşa’yı Teftiş Etmek İçin İstanbul’dan Erzurum’a Gönderilen Tahkik Heyetleri”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi (Journal of Atatürk)*, Temmuz 2021, Cilt. X, Sayı. 1, s. 49-67.
- Alaattin Uca – Sencen Çetinkaya, “Albayrak ve İrade-i Milliye Gazetelerinde Ermeni Meselesi”, *Social Science Development Journal*, Eylül 2022, Cilt. 7, S. 33, s. 424-436.
- Alaattin Uca, “Prof. Dr. Kemal Çiçek’in VIII. Taşnak Kongresine Takılmasının Perde Arkası”, *Osmanlı Araştırmaları*, 2023, LXI, s.327-337.
- Alaattin Uca – Erol Yüksel, “Tehcir Sürecinde Konya Valisi Ahmet Muammer Bey’in Ermeni Kilisesini Yıkıtma Kararı ve Sonuçları”, *KMÜ EFAD*, 2024, 7 /2, s. 100-119.
- Alaattin Uca-Erol Yüksel, “Sevk ve İskân Sürecinde Bir İstasyon Olarak Konya Vilayeti”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Bahar 2025, S. 111, s. 91-130.

Alaattin Uca-Fatih Utcu, “1960-2000 Yılları Arası Türkiye’de Nüfus Politikası”, Tarihın Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2025, S. 34, s. 46-79.

Bildiriler

Alaattin Uca, “Ürgüplü Şeyhülislâm Mustafa Hayrı Efendi”, 1.Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri, 16-19 Kasım 2011, Nevşehir, (Editör: Adem Öger), Nevşehir Üniversitesi Yayınları: 2, Ankara, Nisan 2012, C.1, s.139-178.

Alaattin Uca - Aytunç Ülker, “1917 Tarihli Karaman Haritası ve Düşündürdükleri”, Karaman Ulusal Kültür ve İnanç Turizmi Sempozyum Bildirisi Hz. Mevlana’dan Yunus Emre’ye Evrensel Sevgi ve Kültürlerin Kardeşliği Projesi, 23-24-25 Mart 2012 Karaman, Karaman Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 2012, s.35-79.

Alaattin Uca – Aytunç Ülker, “Karaman Suğla Gölü Hakkında Çıkarılan Bir İrade-i Seniyye ve Verilen İmtiyaz”, Osmanlı Devleti’nde Nehirler ve Göller, 2-3 Mayıs 2013, Kayseri, (Hazırlayanlar: Şakir Batmaz – Özen Tok), Not Yayınları, Kayseri 2015, C.2, s.589-616.

Alaattin Uca – Aytunç Ülker, “Millî Mücadele Yıllarında Bütün Yönleriyle Bayburt Hadisesi”, XIX. Yüzyıldan Günümüze Bayburt Uluslararası Sempozyumu 28-30 Mayıs 2014 Bayburt, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s.59-92.

Alaattin Uca, “Karaman Conflagration and Migration Abroad”, Law and Order in Turkish Society, (Edited by William Sayers and Mustafa Avcı), London-Istanbul 2016, s.73-82; www.uagp.org (IV. AGP Humanities and Social Sciences Conference”, Berlin, May 19-22, 2016.)

Alaattin Uca, “Nutuk’a Göre Millî Mücadele’de İzmit”, Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu – II (International Symposium on Kara Mürsel Alp & History of Kocaeli – II), Kocaeli

Büyükşehir Belediyesi Yayınları No: 35, Kocaeli 2016, C.2, s.1323-1345.

Alaattin Uca, “Doktor Bahaeddin Şakir VIII. Taşnak Kongresi’ne Katıldı mı? Katılmadı mı?”, II. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu Bildiriler 6-8 Mayıs 2015 Erzurum/Türkiye, (Second International Symposium on Turkish-Armenian Relations and Great Powers Papers 6-8 May 2015 Erzurum/Turkey), (Editörler: Tolga Başak-Mevlüt Yüksel), Atatürk Üniversitesi Yayınları No:1201, Erzurum 2016, C.2, s.1091-1101.

Alaattin Uca, “Türk Dünyasının Entegrasyonu Fikri ve Ali Bey Hüseyinzade Turan”, Uluslararası Orta Asya Sempozyumu (18-20 Nisan 2018) Bildiriler Kitabı Göç, Yoksulluk ve Kimlik, (Editörler: Ercan Oktay, Metin Aksoy, Ömer Faruk Karaman), Bışkek, 2018, s. 863-883.

Alaattin Uca-Duran Ali Yıldırım, “Karaman’da Ad Verme Geleneğinde Dini Değerlerin Etkisi”, 1.Karaman Uluslararası Dil ve Edebiyat Kongresi 7-9 Kasım 2018 Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Karaman Bildiri Kitabı / Proceedings Book, (Editörler: Bülent Kırmızı, Bahar İşigüzel), Aybil Yayınları, Konya, Aralık 2018, s. 81-103.

Alaattin Uca, “XX.Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devlet Adamları Sait Halim Paşa-Talat Paşa-Cemal Paşa ve Bahattin Şakir ile Cemal Azmi Beyler Ermeniler Tarafından Niçin Şehit Edildiler?”, I.Uluslararası 20. Yüzyılın İlk Yarısında Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı (Editörler: Nilden Ergün, Türkân Arık, Oğuz Şimşek), Iğdır, 16-18 Ekim 2019, s. 39-90.

<https://www.igdir.edu.tr/Addons/Resmi/uploads/files/i-uluslararasi-20-yy-in-ilk-yarisinda-turk-ermenii-liskileri-sempozyumu-tam-metin-bildiriler-kitabi.pdf>

Alaattin Uca, “Mustafa Kemal Paşa’nın Erzurum Mebusluğu”, Milli Mücadele’nin 100. Yılı Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu’ya Geçişi ve Kongreler Uluslararası Sempozyumu (24-26 Nisan 2019 Erzurum), Bildiri Kitabı (E-Kitap), (Yayına Hazırlayan: Murat Saygın), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2021, Yayın No: 502, s. 543-594.

Alaattin Uca, “Türk Basınında 15 Temmuz Darbe Girişimi (15-16 Temmuz 2016)”, 10th International Conference on Culture and Civilization August 11-12, 2021 Erzurum, Turkey Conference Full Texts Book, (Edited by Semra Tetik), Farabi Publications – 2021, Issued: 30.08.2021, www.europenjournal.org, s. 34-54.

Alaattin Uca, “Tunalı Hilmi Bey’in Dilencilik Hakkındaki Düşünceleri ve Günümüze Yansımaları”, 10th International Conference on Culture and Civilization August 11-12, 2021 Erzurum, Turkey Conference Full Texts Book, (Edited by Semra Tetik), Farabi Publications – 2021, Issued: 30.08.2021, www.europenjournal.org, s. 271-282.

Alaattin Uca, “1906 Yılında Kafkasya’dan Şura-yı Ümmet Gazetesine Gönderilen Bir Mektup ve Düşündürdükleri”, INCSOS VII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi 2-3-4 Haziran 2022, Issued: 14.10.2022, https://incsos.net/Incsos_tam_metin.pdf , s.169-178.

Alaattin Uca, “Hüseyinzade Ali Bey’in Şura-yı Ümmet Gazetesi ile İlişkisi ve Şura-yı Ümmet Fikri”, INCSOS VII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi 2-3-4 Haziran 2022, Issued: 14.10.2022, https://incsos.net/Incsos_tam_metin.pdf , s.169-178.

Alaattin Uca, “Mustafa Kemal Atatürk’e Fahri Profesörlük Ünvanı Verilmesi ve Düşündürdükleri”, 13th. International Baskent Congress on Social, Humanities, Administrative and Educational Sciences, September 10-12, 2024, (Editörler: Bilgehan Gültekin – Valdeta Zenini Idrizi), Ankara / Türkiye, s. 536-549.

- Alaattin Uca – Tuna Kırecek, “6-7 Eylül Olayları ve Konya Basını”, September 10-12, 2024, (Editörler: Bilgehan Gültekin – Valdet Zenini Idrizi), Ankara / Türkiye, s. 495-535.
- Alaattin Uca – Yazgı Karhan, “Köy Enstitülerinde Beden Terbiyesi ve Spor”, 10th. International Artemis Scientific Reserch Congress Proceedings Book, (Editörler: Papatya Karakurt – Georghe Giurgiu), 2024, Turkey / Azerbaijan, s. 736-753.
- Alaattin UCA-Selma Doğan, “Milli Eğitim Bakanı İbrahim Hulusi ktem’in Eęitimle İlgili Fikirleri ve İcraatları”, 7th International Palestra Scientific Research Congress || Congress Proceedings Book, (Editörler: Teshaboyev To’lqin Zakirovich – Adem Bayar), OCTOBER 29-31, 2025 | SKOPJE, N. MACEDONIA, s. 783-809.
- Alaattin Uca-Hüsniye iftci, “Milli Mücadele Yıllarında Karaman’a Gelen Fransız Askerlerinin Kuva-yı Milliye Tarafından Tehdit Edilmesi ve İstanbul Hükümetinin Yaklaşımı”, 7th International Palestra Scientific Research Congress || Congress Proceedings Book, (Editörler: Teshaboyev To’lqin Zakirovich – Adem Bayar), OCTOBER 29-31, 2025 | SKOPJE, N. MACEDONIA, s. 810-824.

Ansiklopedi Maddeleri

- Alaattin Uca, “Milli Güvenlik Kurulu (MGK)”, Atatürk Ansiklopedisi, (Editörler: Merve Uęur, Selcan Koçaslan, Orhan İstanbul), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları, Temmuz 2022, s. 1-12. (Alaattin Uca, “Milli Güvenlik Kurulu (MGK)”, Atatürk Ansiklopedisi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Sözlük ve Ansiklopedi Yönetim Sistemi, 11.08.2022.)
- Alaattin Uca, “Cemal Grsel (1895-1966)”, Atatürk Ansiklopedisi, (Editörler: Merve Uęur, Selcan Koçaslan, Orhan İstanbul), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı

Yayınları, Eylül 2022, s. 1-4. (Alaattin Uca, “Cemal Gürsel (1895-1966)”, Atatürk Ansiklopedisi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Sözlük ve Ansiklopedi Yönetim Sistemi, 23.09.2022.)

Alaattin Uca, “Meclis-i Mebûsan”, Çanakkale Savaşları Ansiklopedisi, (Editör: Murat Karataş), Çanakkale Savaşları Enstitüsü, Çanakkale, 18 Mart 2023.

Alaattin Uca, “Arif Bey (BAYSAL (1861-1946)”, Atatürk Ansiklopedisi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Sözlük ve Ansiklopedi Yönetim Sistemi, 23.02.2024.

Alaattin Uca, “Abdülhalim Çelebi Efendi (Ertüzün) (1874-1925)”, Atatürk Ansiklopedisi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Sözlük ve Ansiklopedi Yönetim Sistemi, 27.03.2024.

Diğer Yazılar

Alaattin Uca, “Dr. Erol Yüksel, (2018) Millî Mücadele’den 27 Mayıs’a Bir Siyasetçi: Refik Koraltan”, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (EFAD), Aralık 2018, C. 1, S. 1, s. 92-94.

Alaattin Uca, “Tarihe Taraf Olmak”, KMÜ Bizbize Türkçe Bilim, Kültür ve Sanat Dergisi, Temmuz 2018, Yıl. 1, S. 2, s. 121.

Alaattin Uca, “Türkiye’nin 70. Vilayeti Karaman 30. Yılı’nı Kutluyor”, Leylek Baba İbrahim Bey İlkokulu Ortaokulu Eğitim Kültür Dergisi, Mayıs 2019/4, s. 22-24.

Alaattin Uca, “Atatürk’ün Annesi Zübeyde Hanım’ın İstanbul’da İki Çeşmeye Su Getirtmesi”, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (EFAD), Aralık 2019, C. 2, S. 2, s. 297-298.

- Alaattin Uca, “Karaman İstasyonunda Ermeni Tehciri Sırasında Yaşanan Bir Olay Ve Düşündürdükleri”, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (EFAD), Haziran 2020, C. 3, S. 1, s. 156-159.
- Alaattin Uca, “Doç. Dr. Erol Akcan’ın İttihat Terakki ve Atatürk” Adlı Yazısı Üzerine Bir Değerlendirme”, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (EFAD), Aralık 2020, C. 3, S. 1, s. 298-304.
- Alaattin Uca, “Yusuf Yıldırım (2021), Yunus Emre’nin Karaman’daki Kültürel Mirası”, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (EFAD), Ocak 2022, C. 5, S. 2021 Yunus Emre ve Türkçe Yılı Hatıra Sayısı, s. 61-64.
- Alaattin Uca, “Karamanlı Şairlerden Yunus’a Şiirler”, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (EFAD), Ocak 2022, C. 5, S. 2021 Yunus Emre ve Türkçe Yılı Hatıra Sayısı, s. 64-73.
- Alaattin Uca, “Prof. Dr. Kemal Çiçek’in VIII. Taşnak Kongresine Takılmasının Perde Arkası”, Osmanlı Araştırmaları, 2023, C. 61, S. 61, s. 327-337.